

93-4
L 10 II

ANDREJS JOHANSONS

LATVIEŠU LITERĀTŪRA

2. GRĀMATA

KR. BARONS — ED. VEIDENBAUMS

APGĀDS TRĪS ZVAIGZNES

Stokholmā 1953

771

populārākais viņa darbs šai žanrā ir pēc vācu parauga sarakstītie stāsti *Par malēniešiem* (1860), kur groteskā, pārspīlētās ainās izsmieta vientiesība un muļķība. Viņš sāka plašāk rūpēties par bērnu literatūru, izdodams trijos krājumos *Pasaciņas bērniem* (1859. un 1861. g.), kur visvairāk tulkotas un lokālizētas brāļu Grimmu pasakas, arī par Sniegbaltīti, Sarkangalvīti, Ansīti un Grietiņu. Nepabeigts palika Zvaigznītes stāsts *Līvu Ādams*, kur ar samērā spilgtu literāru iejūtu un bez nemākslinieciskiem blakus nolūkiem tēlota latviešu zemnieku dzīve dzimtbūšanas un klaušu laikos, par centrālo figūru izvirzot vērīgu un apdāvinātu bāri Ādamu. Ar šo darbu Zvaigznīte, reizē ar J. Neikenu, uzskatāms par latviešu oriģinālstāsta ievadītāju. Viņš lokālizējis arī vācu rakstnieku stāstus, kas ilgi uzskatīti par oriģināliem — piem., 1862. g. iespiestais *Bāra bērns*, kuŗa paraugu atklāja tikai J. Misiņš savā 1940. g. izdotajā monografijā par Zvaigznīti. Ievērojams ir Zvaigznītes apcerējums *Par latviešu tautas dziesmām* (publicēts *Sētā, dabā, pasaulē* 1860. g.), kur viņš iztīrījis šo dziesmu kultūrvēsturisko un māksliniecisko nozīmi, dēvēdams tās par lielu, dārgu un godā turamu mantu. Tautas dziesmas Zvaigznīte arī krājis un pats mēģinājis dzejot, pieskaņodamies to stilam un struktūrai. Ar to bija ieskanējies prelūdijs Kr. Barona mūža darbam, tāpat Ausekļa un Pumpura dzejas koncepcijai, kas iezīmēja nacionālu apvērsumu mūsu literatūrā.

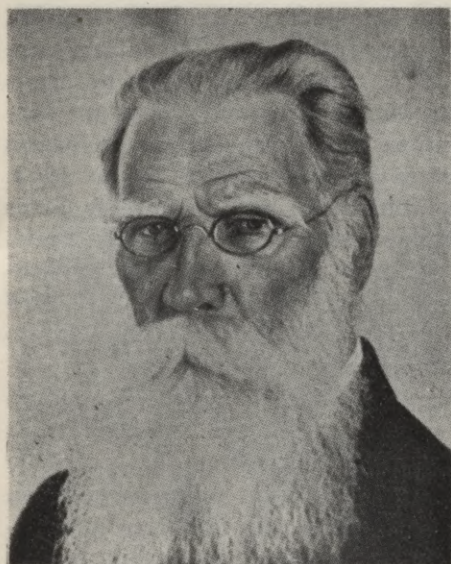
Lai gan racionālistiski noskaņotos jaunlatviešus galvenā kārtā saistīja aktuāli jautājumi, tomēr tautas tradīcijām viņu uzmanības lokā bija zināma vieta jau kopš 50-iem gadiem. Kr. Valdemārs 1855. g. Tērbatā no jauna publicēja J. Bankava 18. gs. sākumā sacerēto poēmu par Dundagu (*Dondangen, Ritterschloss und Privatgut in Kurland*), pievienodams tai savus komentārus un pēcvārdus. Tajā viņš atstāsta dažas teikas: par „zaļo jaunavu”, kas minēta arī Bankava tekstā, un par Dundagas nosaukuma rašanos, — piemētot, ka Dundagā vispār liela latviešu seno tradīciju bagātība. To vākšana uzskatāma par novēlotu un tādēļ neatliekamam uzdevumam, kaut tas prasītu ilgu gadu pūliņus, izpratni un izturību. Beigās Valdemārs uzsver: „Par latviešu nacionālās dzejas vērtību ikviens mācīts svešzemnieks, kam ar to gadījuma dēļ nācies saskarties, izteicies tik atzinīgi (ir dzirdēts, ko blakus daudziem citiem par lietuviešu un latviešu dzeju sacījuši Lesīngs un Gēte), ka visas tās pētīšanai un apzināšanai veltītās pūles jau iepriekš drīkst dēvēt par tādām, kas pārpilnām atmaksāsies. Bet no zinātnes viedokļa mūsu svēts uzdevums tāpēc ir — rosīgi izmantot šo tautas teiksmu avotus, kas jaunākajā laikā strauji nozūd.” Blakus Valdemāram un Zvaigznītem par latviešu tautas dzeju bija interesējies arī K. Biezbārdis. Plašā rakstā, kas 1865. g. ievietots žurnālā *Slavisches Zentralblatt*, viņš analizēja J. Bitnera krājumu, līdztekus izteikdams savas hipotezes un vērojumus par tautas dziesmu rašanos, izplatību un metriku. J. Alunāns *Sētas, dabas, pasaules* 3. burtnīcā līdzās augstāk minētajam Zvaigznītes apcerējumam un virknei piebaldzēnu, nītauriešu, raudēniešu dziesmu iespieda piezīmi, kuŗā aicināja krāt tautas dziesmas. Tautas tradīciju krāšana un kārtošana lielā apjomā tomēr sākās tikai 19. gs. beigu posmā. Tā

⁶ Latvian Home
Kaptiņa g. Līvānu draņģu

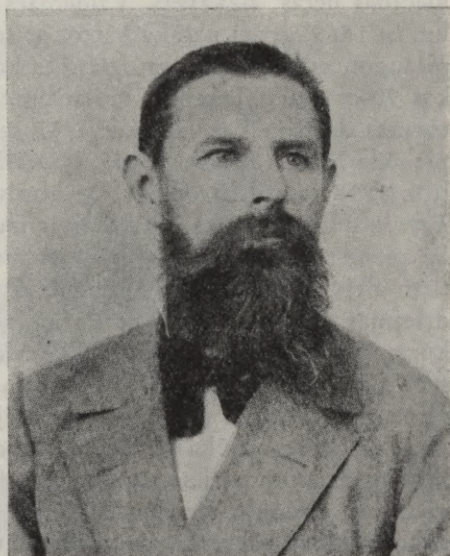
LATVIAN HOME

latviešu nacionālajā kultūrā, gan ar vesela gadsimta nokavējumu, izpaušās tā pati attīstības gaita, kas Rietumeiropā: vispirms racionālisms, tad pievēršanās senatnei un folklorai. Tautas tradīciju vākšanu pirmais plānveidīgi uzsāka Fr. Brīvzemnieks, bet izcilākie nopelni šī uzdevuma sekmīgā veikšanā pieder Kr. Baronam un A. Lerchim-Puškaitim.

Krišjānis Barons savas darbības pirmajā posmā, līdz 1865. g., bija tuvākais un rosīgākais Kr. Valdemāra un J. Alunāna cīņas biedrs. Tomēr ar šī laika darbiem vien, bez vēlāk veiktās latviešu tautas dziesmu sakārtošanas, viņš būtu literātūrvēsturē ieguvis tikai pieticīgu vietu kā kluss, kaut ļoti enerģisks un neatlaidīgs jaunlatviešu kultūras programmas reālizētājs. Barons dzimis 1835. g. 31. oktobrī Strutelē kā vagara dēls, mācījies Kubeles skolā Dundagā pie rakstniekiem E. Dinsberga un Fr. Mālberga, vēlāk Ventspils apriņķa skolā. Jelgavas ģimnazijā iekļūt viņam palīdzēja Baltijas ģenerālgubernators A. Suvorovs, kas līdzīgā veidā bija atbalstījis arī Kr. Valdemāru. 1856. g. viņš sāka matematikas un astronomijas studijas Tērbatas augstskolā, kur viņam tūdaļ radās ciešs kontakts ar Valdemāru un Alunānu. Šai laikā Barons iespieda *Mājas Viesī* savus pirmos populāros rakstus par dabzinātnēm un astronomiju, kā arī dažus dzejoļus un zīmīgu sacerējumu par igauņu tautas dziesmām. Tajā viņš blakus igauņu folklorai piemin latviešu tautas dzeju un, it kā uzminēdams sava mūža darba virzienu, atzīmē: „Mūsu tautas dziesmas gan vēl maz iekrātas un daudz, diemžēl, ar laiku no ļaužu mutēm zudušas un aizmirstas, bet kas ar prātu un saprašanu pūliņu netaupītu, tas ir vēl daudz dārgas dziesmu un stāstu mantas mums varētu gaismā celt.” 1859. g. iznāca Barona sacerētā *Mūsu tēvzemes aprakstīšana*, kas sniedza ziņas par toreizējo Baltijas guberņu (Kurzemes, Vidzemes, Igaunijas) ģeografiju un bija pirmais darbs šai nozarē, kuŗa autors latvietis. Grāmatas pielikumā attēlota latviešu vieta citu tautu vidū, aizstāvēta latviešu valoda un kodīgi uzbrukts „tiem pamulķiem puskoka lēcējiem, kas tautai par negodu tūlīt kaudas būt latvieši, līdz tie iemācās puslīdz vāciski pamuldēt”. Par ģeografiju Barons interesējās arī vēlāk: 1865. g. izdeva Latvijas karti un zemes aprakstu (*Lantkārte no latviešu zemes*). Līdzekļu trūkuma dēļ studijas nebeidzis, Barons atgriezās Dundagā, bet 1862. g. devās uz Pēterpili, kur sāka strādāt *Pēterburgas Avīžu* redakcijā. Alunāna slimības dēļ viņš līdz ar Valdemāru bija to faktiskais redaktors, bieži arī korektors un ekspeditors, visā pastāvēšanas laikā. *Pēterburgas Avīzēs* Barons iespieda populārzinātniskas apceres par zvaigznēm, gaisu, vēju, pirmais mēģināja izskaidrot latviešu valodā Darvina mācību, sniedza praktiskus padomus zemkopjiem, apstrādāja ārzemju ziņas u.t.t. Turpat parādījās viņa ievērojamie dzejoļi *Kalna strauts* jeb *Upe un cilvēka dzīve* (tas sacerēts jau 1858. g. Tērbatā un veltīts Valdemāram), *Divējādas kapenes*, *Mūsu manta*, kuŗa spīrtais pamatmotīvs — „Uz priekšu, brāļi, naigi, naigi! Mums pieder nākamie laiki!” — labi raksturo visas Barona dzejas kopējo noskaņu. Barons sarakstīja arī dažus stāstus. Divi no tiem — *Vectēva precības* un *Samaitāta tirgus braukšana* — pieder pie pirmajiem latviešu oriģinālprozas mēģinājumiem, bet paliekošu vērtību tajos nav. Plašu

Krišjānis Barons

Ansis Lerchis-Puškaitis

un ilgstošu atbalsi tautā radīja Barona satiriskie raksti par bīzmaņiem, Jēci un Pēci, Brenci un Žvinguli, kur visasāk izteicās *Pēterburgas Avīžu* nacionāl-politiskā tendence un ar ko Barons, tāpat kā Alunāns savos *Hervēga* dzejas lokalizējumos, lika pamatus latviešu politiskajai satirai vispār. Ar laikraksta apstāšanos 1865. g. noslēdzās pirmais posms Barona dzīvē, kuŗa guvumus zīmīgi raksturojis viņa biografs A. Baumanis: „Fakultāte, ko viņš izvēlas, uzspiež savu zīmogu viņa domāšanas veidam, kas kļūst dabaszinātnisks. Viņš cieni kritizējošu, objektīvu enciklopēdista dzīves gudrību, kas slēdzienus veido nevis *a priori*, bet bagātīgas pieredzes ceļā. Visu mūžu viņam mīla astronomija. Bet savos meklējumos viņš klausā citai balsij, tur runā viņa senči, viņa asins dogmats. Tādā kārtā viņā apvienotas divi skolas: viņš ir dialektiķis un tomēr ideālists, viņš ir ģeniāls techniķis un gaišs, nesatricināms savos dzīves pamatos.”

Lai gan Baronu uzraudzīja cara drošības policija, jo vācu muižnieki viņu bija denuncējuši par bīstamu dumpinieku, ar Valdemāra gādību viņam izdevās atrast darbu Krievijas izglītības ministrijā. 1867. g. viņš, sekojot Valdemāram, devās uz Maskavu, kur — pa starpām uzturēdamies arī Voronežas guberņā — nostrādāja par mājskolotāju un vēlāk ģimnazijas skolotāju līdz pat 1893. g. Maskavā Barons aktīvi piedalījās pēc Tērbatas parauga rīkotajās latviešu sanāksmēs, kur atskanēja Valdemāra aicinājums pašiem latviešiem vākt savas tautas tradīcijas. 1868. g. Keizariskā dabzinātņu, antropoloģijas un etnografijas biedrība Maskavā uzaicināja Valdemāru doties uz savu dzimteni un organizēt latviešu folkloras materiālu, īpaši tautas dziesmu vākšanu. Jūr-

niecības lietās aizkavēts, Valdemārs ieteica šim uzdevumam Brīvēznieku, kas to 1869. g. arī uzsāka kārtot ar teicamiem panākumiem. Darba apmēriem pieaugot, savāktās tautas dziesmas kopš 1878. g. nodeva Baronam, bet pasakas 90-os gados Lerchim-Puškaitim. Maskavā sāktajam tautas dziesmu kārtotāšanas darbam Barons ziedoja 37 sava mūža gadus, no 1893. g. dzīvodams pie dēla Rīgā (Suvorova ielā, ko vēlāk pārdēvēja viņa vārdā), bet no 1909. līdz 1919. g. filantropa A. Dombrovska „Burtnieku pili” Mīlgrāvī. Savās *Latvju dainās* Barons iestrādāja ir jau agrāk savāktus krājumus, ir dziesmas, ko piesūtīja no visām Latvijas malām, atsaucoties uz 1877. g. presē publicētiem Brīvēznieka aicinājumiem. Pavisam Barona rīcībā nonāca 217 996 dziesmas. To sistematizēšanai viņš iegādājās īpašu skapi ar 70 atvilkņēm, no kuŗām ikvienā savukārt bija 20 nodalījumu. Katru dziesmu Barons pārrakstīja uz noteikta lieluma zīmītes un ievietoja attiecīgā nodaļā, izraugoties vienu pamattekstu un ap to sagrupējot variantus. Pēc tam viņš sakārtoja visas dziesmas cilvēka mūža un dabas gadskārtu chronoloģiskajā secībā, jo „tautas dziesmu patieso jēgu tikai tad var saprast, ja patur to organisko laika, vietas un apstākļu vienību, kādā tās tauta dziedājusi. Ar to Barons mūsu līrisko folkloru pārvērtā par vecāko latviešu enciklopēdiju” (A.Švābe). Barona *Latvju dainas* sāka burtnīcās iznākt 1894., bet 1. sējums noslēdzās 1898. g. Izdevumam bija tikai pāris simti abonentu, tā ka radās nopietnas bažas par tā turpināšanu. Šos sarežģījumus novērsa H. Visendorfs, etnografijas interests un tuvs Brīvēznieka draugs, kas arī pats vācis tautas tradīcijas.

Vīdzemnieks Henrijs Visendorfs (īstā vārdā Indriķis Ķiparts, 1861—1916) bija labi situēts Pēterpils tirgotājs, pilsētas domes un apgabaltiesas, kā arī Krievijas izglītības ministrijas mācīto komitejas loceklis. Kādu laiku viņa kandidatūru minēja pat Krievijas finanču ministra biedra postenim. Savus augstos sakarus Visendorfs izmantoja, lai aizstāvētu latviešu un leišu lietas Pēterpils instancēs. Viņš rūpējās par latviešu skolu stāvokļa uzlabošanu, latviešu bibliotēku darba veicināšanu, kā arī par to, lai valdība atceltu aizliegumu „iespiest leišu grāmatas ar latīņu burtiem”, kas pastāvēja no 1865. līdz 1904. g. un blakus Lietuvai, kā zināms, smagi nomāca mūsu Latgali. Ar Visendorfa gādību latvieši 1893.g. bija reprezentēti Čikagas pasaules izstādē. Latviski viņš 1882. g. izdevis brošūru par slaveno krievu ģenerāli Skobeļevu, bet par latviešu etnografiju un mītoloģiju rakstījis vācu un franču periodikā. Atsevišķā brošūrā iznāca *Notes sur la mythologie des Lataviens* (Parīzē 1893). Šiem apcerējumiem pseudozinātnisks raksturs, jo Visendorfs tur nopietnā tonī runā par latviešu normāniem, latviešu sakariem ar bizantiešiem un indiešiem, izpleš senās Latvijas robežas līdz Elbai, u. tml. Ar savu „filoloģisko metodi”, piedzejojot svešvalodu vārdiem latviešu nozīmi (indiešu Pardžanja = latviešu Pērkons), viņš stipri populārizēja kādu pseudovēstures virzienu, kam nav trūcis sekotāju līdz visjaunākiem laikiem. Par spīti šīm kļūmēm nav noliedzama Visendorfa patiesā interese ir par latviešu pagātni, ir aktuālajiem jautājumiem, un viņa kultūrpolitiskā rošība Pēterpilī nepalika bez pozitīvas nozīmes.

Tautas tradīciju krāšanas veicēji un sekmētāji: no kreisās — Henrijs Visendorfs, Krišjānis Barons, Fricis Brīvzemnieks.

Visendorfam izdevās panākt, ka 1900. g. *Latvju dainu* (arī šis nosaukums Visendorfa dots) izdošanu pārņēma Ķeizariiskā zinātņu akadēmija Pēterpilī, kas to pabeidza līdz 1915. g. Viss izdevums aptver astoņus sējumus ar 35 789 pamatdziesmām un 182 000 variantiem. Dainu kārtošanas, sijāšanas un tekstu normālizācijas darbu Barons veica bez honorāra; latviešu sabiedrība to sāka novērtēt tikai pēc 1905. g., kad Rīgas latviešu biedrība viņam pasniedza prāvas naudas balvas. Laikā, kad Barons sāka nodarboties ar tautas dziesmām, folkloristika bija vēl vāji attīstīta zinātne, kādēļ vēlākie pētnieki un krājēji ne vienmēr varējuši pilnīgi pieņemt viņa dainu iedalījuma shēmu un tekstu izvērtēšanas principus. Tas tomēr nemazina viņa darba monumentālītāti, un savus nopelnus visskaidrāk apzinājis Barons pats, līdzīgi Alunānam uzrakstīdams sev gaišredzīgu epitafiju, kuŗā teikts:

*Man klintsakmeni nevelat,
Man pieminekli necelāt:
No latvju dainām tas jau celts,
Un nerūsēs šis tautas zelts.*

Barons bija vienīgais no ievērojamiem jaunlatviešiem, kas piedzīvoja neatkarīgo Latvijas valsti: „Dievs viņu glabāja par liecinieku brīvības un taisnības uzvarai” (K.Skalbe). Mūža pēdējos gadus viņš pavadīja Rīgā, sakārtodams *Latvju dainu izlasi* četros sējumos (1920—23) un rakstīdams atmiņas, kuŗas tomēr paguva aizvīrīt tikai līdz 1880. g. Grāmatā tās iznāca 1924. g., kopā

ar materiāliem, ko snieguši Barona tuvinieki. Latvijas valdība piešķīra Baronam mūža pensiju, Latvijas universitāte viņu, reizē ar Raini, ievēlēja par savu pirmo goda biedru. Barons nomira 1923. g. 8. martā. Viņa bēres izvērtās par nepieredzētu patriotisku manifestāciju, kuŗā uz brīdi izlīdzinājās visas partiju un šķiru pretišķības. Ed. Virza, viņu godinot, uzrakstīja nemirstīgo *Doma baznīcas balādi*, bet K. Skalbe pie viņa šķirsta teica varbūt visskaistāko runu savā mūžā, starp citu uzsvērdams: „Kad tu izgāji cīņā, tautas spēki vēl bija vāji. Tu nevarēji viņai atdot brīvu viņas zemi. Bet tu sakrāji un vienoji tautas dvēseli *Latvju dainās* un atdevi viņai atpakaļ tās garīgo tēvzemi.”

Pirmais tautas tradīciju vākšanas organizētājs Fricis Brīvzemnieks (īstā vārdā F. Treilands), kaut gados jaunāks, ideoloģiski stāvēja tuvu Kr. Valdemāram; ar Baronu viņu savukārt saistīja tautas dziesmu krāšana. Brīvzemnieks dzimis 1846. g. 1. novembrī Rokaižos pie Aizputes, mācījies Aizputes apriņķa skolā un no 1864. līdz 1866. g. Gorķu mērniecības skolā. To beidzis, viņš pēc gada devās uz Maskavu, kur iepazīnās ar Valdemāru, strādāja Mērniecības kancelejā, bet vēlāk — 1873. g. ieguvis vācu valodas skolotāja tiesības — vairākās ģimnazijās. Valdemārs viņu ievada Maskavas slavofilu sabiedrībā, kas arī Brīvzemniekam deva iespēju uzsākt turienes presē cīņu pret Baltijas muižnieku „krama nagiem”. Kaut Brīvzemnieka māte bija vāciete, viņš visu mūžu palika latviešu patriots, taktiskos nolūkos gan aizstāvēdams sadarbību ar krieviem. Viņa dzīvoklī Maskavā notika latviešu sanāksmes; pats viņš, kā jau aizrādīts, 1869. g. vasarā apceļoja Latviju, vākdams etnografijas un folkloras materiālus. No 1887. līdz 1904. g. Brīvzemnieks darbojās par tautskolu inspektoru Latvijā: vispirms Kuldīgā un Liepājā, tad Rīgā. Šai laikā, kad sevišķi asa kļuva pārkrievošanas politika, vislabāk pierādījās Brīvzemnieka ideoloģiskā stingrība: viņš uzsvēra, ka tautskolās mācāma latviešu valoda un literatūra, ka audzēkņi pienācīgi iepazīstināmi ar tautas tradīcijām. Šis viedoklis atklāti izpaudās arī viņa tiešajā inspektora darbā, kur Brīvzemnieks, bērnus pārklaušinot, priekšroku deva latviskajām mācībām. Tāpat viņš nereti kļuva par aizgādni un palīgu skolotājiem, kas neprata krieviski. Brīvzemnieks miris 1907. g. 15. septembrī Ropāžos.

Starp Brīvzemnieka rakstiem visai daudz publicistikas latviešu u.c. valodās, ar ko dažkārt robežojas arī viņa sarakstītās biografijas par „augstiem krievu vīriem iz zemas kārtas” (M. Lomonosovu, slavofilu I. Aksakovu u.c.). Lielāka nozīme viņa nedaudzajiem dzejoļiem, kuŗu labākos paraugus raksturo cietnējs, labi grozots pants un skaidra, konkrēta izteiksme. Ja līdz tam visi latviešu dzejnieki bija mācījušies no vācu vai (J. Alunāns) no klasiskās literatūras, tad Brīvzemnieks ir pirmais, ko nepārprotami ietekmējuši krievi — īpaši Nekrasovs un Pleščejevs. Tos viņš arī tulkojis, tāpat kā Gogoļa *Tarasu Bulbu* un Puškina *Čigānus*. Savrup stāv „tautiskā romantisma” garā sacerētais *Krīvu krīvs*, kur ietverts spēcīgs, bet nepārspīlēts patriotisks pārdzīvojums, un ko sevišķi populārizējusi Jāzepa Vītola kompozīcija. Brīvzemnieka galvenais nopelns tomēr ir viņa darbs tautas tradīciju krāšanā, ko viņš sāka savā 1869. g. ceļojumā. 1873. g. Ķeizariskā dabzinātņu etc. biedrība izdeva

viņa sakopoto latviešu tautas dziesmu krājumu ar krievu tulkojumu, pie kam arī latviešu teksts bija iespiests krievu burtiem. 1877. g. Brīvēmnieks sešos latviešu laikrakstos ievietoja uzsaukumu *Zinātnības un tautas draugiem*, aicinot vākt un iesūtīt viņam folkloras materiālus. Tam sekoja vēl citi līdzīgi viņa sacerēti mudinājumi, un ar to bija ievadīta liela apjoma kultūras akcija, no kuŗas izauga Barona un Lercha-Puškaiti krājumi. Pats Brīvēmnieks 1881. g. publicēja latviešu sakāmvārdus, mīklas un būramvārdus. Pēdējo iegūšana viņam nereti bija prasījusi smagus pūliņus, jo vārdotāji, zīlnieki un riebēji ļoti nelabprāt šķīrās no savām slepenajām gudrībām, ticēdami, ka izpaustas tās zaudējot spēku. Brīvēmnieka krājumā bija 1707 parunas un sakāmvārdi, 1682 mīklas un 717 būramie vārdi. 1887. g. viņš izdeva latviešu pasakas krievu tulkojumā un tad pat Rīgā, kopā ar Lerchi-Puškaiti, arī *Mūsu tautas pasaku* 1. burtnīcu (pārējās trīs burtnīcas iznāca līdz 1911. g.). Zīmīgu Brīvēmnieka mūŗa un personības novērtējumu sniedzis M. Kaudzīte: „Savu cienīgi augsto stāvokli tautisko darbu ziņā Brīvēmnieks sasniedza klusā vienatnē, neplātīdamies ar tiem nekur un nekādā ziņā, nedzīdamies pēc it nekādas skaņas slavas, nemeklēdams it pavisam šāda vai tāda savlabuma un nedomādams pat uz dienišķas iztikas jautājumu pie šādiem viņa grūtiem un ilgiem darbiem. Viņš stipri līdzinājās uzcītīgai bitei, kas piepilda šūnas pat neredzamā darbībā un turēdamās pati attālu, kad darbs beigts.”

Ja tautas dziesmu vākšanai un izdošanai jau pirms Barona bija sava vēsture, tad latviešu pasakas un teikas palika novārtā līdz pat 19. gs. otrai pusei, jo atsevišķiem agrākiem uzrakstījumiem (vācu valodā sākot ar 16. gs. beigām) nav plašākas nozīmes. Pirmie, kas nopietni pievērsās pasakām, bija A. Bilenšteins un Brīvēmnieks, bet pirmo kapitāldarbu šai virzienā sniedza *Ansī Lerchis-Puškaitis*. Viņš dzimis 1859. g. 2. septembrī Talsu (Pastendes) pagasta Cīruļos; viņa uzvārds ir vāciskots šo māju nosaukums, bet otru vārdu viņš pieņēmis, sajūsminādamies par Ausekļa pseudonimu. Lerchis mācījies vācu privātskolā Talsos, tad turpat apriņķa skolā, bet 1879. g. kā eksterns izturējis skolotāja pārbaudījumu Irlavas seminārā. No 1883. g. līdz nāvei (1903. g. 30. martā) viņš ar lielu enerģiju darbojās par pārzini Lanceņieku skolā Džūkstē. Tur viņš iekārtoja bibliotēku ar 1200 sējumiem, iekopa parku ar dažādu sugu 3000 kokiem un krūmiem, rosīgi piedalījās sabiedriskā un kultūrālā dzīvē. Saviem audzēkņiem viņš mācīja arī vēsturi un latviešu gramatiku, kas tobrīd nozīmēja gluži neparastu jauninājumu. Folklorista darbu Lerchis sāka 1880. g., vispirms pierakstīdams Džūkstē un tās apkārtnē saklaušināmās vietu teikas. Sākumā viņš strādāja viens, tad piesaistīja līdzstrādniekus dažādos Latvijas apgabalos, kuŗu skaits beidzot sasniedza jau 856. Šīm pūlēm nepaliekot apslēptām, viņš ar laiku ieguva arī Brīvēmnieka, Bilenšteina u.c. krājēju uzticību, kuŗi atdeva viņam savus materiālus. Tādā kārtā Lerchis savāca pavisam 6002 teikas un pasakas. To izdošana sākās 1891. g. un risinājās ar lielām materiālām grūtībām, ko tikai pa daļai spēja novērst H. Visendorfs un Rīgas latviešu biedrība. Līdz sakārtotāja nāvei 1903. g. bija iznākušas *Latviešu tautas teiku un pasaku* 7 daļas. Septītās daļas otra

Richarda Zariņa darbi: pa kreisi titullapa Latvju dainu 1. izdevumam, pa labi — Kurbads un deviņgalvu velns.

puse palika neiespiesta un vēlāk iekļauta P. Šmita pasaku materiālos. Darbu sākot, Lerchim trūka zinātnisku paraugu tā sistēmiskai vcikšanai, tādēļ viņš pasaku sijāšanā un kārtošānā vairāk vadījies pēc intuīcijas. Vēlāk vērojams, ka viņš, gan bez īstas konsekvences, pievienojies t.s. antropoloģiskai teorijai, liekot sakārtojuma pamatā velu motīvus. Jaunākā laikā gandrīz vispārīgi akceptētā somu folkloristu A. Ārnes un K. Krōna pasaku ceļošanas teorija, tāpat Ārnes izstrādātie pasaku un teiku tipu rādītāji prasījuši Lercha darba revīziju, taču „neaizkarts paliek viņa pasaku vākums, viņa pūliņu un sviedru gods, tās izdodot, viņa mīlestība pret tautas dzeju un pašu tautu” (Kr. Ancītis). No 1889. g. Lerchis-Puškaitis publicējis arī oriģināldarbus — paša sacerētas pasakas un stāstus. Viņa *Pasakas* iznāca divos krājumos 1890. un 1891. g. To valoda un notikumu straujais risinājums rāda tautas tradīciju labvēlīgo iespaidu, taču autora acīm redzamais nolūks bijis lasītāju pamācīt, tā ka šai ziņā viņš nav atkāpies no Vecā Stendera principiem. Ar savu *Kurbadu* (1891), kur izmantoti un vaļīgi apvienoti t.s. stiprinieku pasaku motīvi, Lerchis mēģināja radīt latviešu varoņeposu prozā, tāpat kā Pumpurs un Lautenbachs to raudzīja veidot dzejā. Raitā tautas valodā, tēlojumā uzsverot etnografiskos elementus, uzrakstīti Lercha-Puškaiša klaušu laiku stāsti — populārais *Ojārs*, kas vēlāk arī drāmatizēts un bieži izrādīts, un *Vodžus*.

60-os gados, vēl cittautiešu ierosmē, sākās tautas tradīciju vākšana arī Latgalē. 1869. g. Draugu biedrības *Magazīnu* 14. sējumā parādījās 170 latgaliešu

tautas dziesmas, ko kopā ar grāfieni C. Plāteri bija Krāslavā un citur savācis barons Gustavs Manteifelis (1832—1916). Cēlies no vecas, jau kopš 14. gs. Latgalē pazīstamas vācu muižnieku ģimenes, kas vēlāk pārpoļojusies, ieguvis labu izglītību un cienījamu vārdu zinātnieku aprindās, viņš ļoti daudz pūļu veltījis latgaliešu kultūras un literatūras sekmēšanai, kā arī rakstiem par Latgali cittautu (poļu, vācu) izdevumos. Manteifeļa garīgie raksti augšzemnieku dialektā sakopoti sešās grāmatās; pēc dzimtbūšanas atcelšanas viņš pārtulkoja un izdeva divās grāmatās (1861. un 1862. g.) jaunos zemnieku likumus; 1863. g. publicēja pirmo matematikas mācības grāmatu latgaliešiem. Vislielākā nozīme *Inflantuziemies Lajkagromotai* resp. latgaliešu kalendāram, ko Manteifelis izdeva no 1862. līdz 1871. g., kad tā iznākšanu pārtrauca 1865. g. „drukas aizlieguma” galīgā attiecināšana uz Latgali. Blakus daļai garīgu rakstu, kalendārs ietvēra visai daudz „laicīgas” vielas: praktiskus padomus lauksaimniecības u.c. jautājumos, ģeografiskus aprakstus, stāstus un pasakas, dzejoļus un dziesmas gan ar, gan bez notīm; tāpat tajā atrodami tautas dziesmu, parunu un mīklu paraugi. Jau priekš Manteifeļa daži autori bija snieguši latgaliešiem pa praktiska vai didaktiska satura grāmatām: 1832. g. iznāca J. Akileviča padomi biškopjiem, 1849. g. M. Jackeviča un 1859. g. A. Beļska raksti, kas mudināja ļaudis atsacīties no „brandvīna, roma un araka”; J. Maculevičs 1850. g. izdeva savu *Pawujciejszonu* — 328 lpp. biezu grāmatu, kur, parasti stāstu veidā, ietverti padomi zemkopībā, dārzkopībā, mājturībā, higiēnā, tāpat daļa ģeografisku un vēsturisku fakti. Tomēr illūstrētais Manteifeļa kalendārs, zināmā mērā aizstājot arī laikrakstu, bija pirmais izdevums, kas izveda latgaliešus no garīgo rakstu ieloka, ar ko līdz tam bija saistītas gandrīz visas viņu garīgās intereses. *Magazīnu* 17. sējumā (1885) Manteifelis publicēja vērtīgu bibliografiju par latgaliešu grāmatām, kas iznākušas no 1604. līdz 1871. g. Starp tām, skaitā 122, gan minēti, piemēram, arī J. Elģera darbi, kaut tie nav rakstīti augšzemnieku, bet vidus dialektā. 1888. g. pāvestam Leonam XIII pasniedza Baltijas un Latgales katoļu vārdā greznī rotātu albumu *Terra Mariana*, ko bija apgādājis Manteifelis, pats arī sarakstīdams tekstu latīņu valodā. Manteifeļa plašajās interesēs folklorā bija tikai atsevišķs, pie tam ne svarīgākais, komponents; taču viņa krājums kļuva par pamatu Barona dainu vākumam no Latgales. Tas saista šos ievērojamos vīrus, kas abi mācījušies Jelgavas ģimnazijā un abi studējuši Tērbatas augstskolā, gan tieša kontakta nenodibinādami.

1890. g. Pēterpilī latgaliešu tautas dziesmu u.c. tradīciju krājumu izdeva Edwards Volters. Tajā bija 1010 dziesmu kopā ar tulkojumu krievu valodā. Volters dzimis 1856. g. Rīgā, studējis slavu un baltu filoloģiju Leipcīgā un Tērbatā. 1882.—84. g. viņš abraudāja Latgali, un rezultātā radās minētais krājums. Materiālu vākšanā Volteram palīdzēja arī Rainis. Latviešu un leišu folklorai veltītas vairākas Voltera grāmatas; viņš rakstījis *Dienas Lapas* etnografiskajā pielikumā. Vēlāk viņš bija Vitauta Dižā universitātes profesors Kauņā, kur arī miris 1941. g. Krakovas zinātņu akadēmijā savā antropoloģisko rakstu sērijā 1891./92. g. publicēja latgaliešu folkloras mate-

riālus ar tulkojumu un etnografiskiem aprakstiem poļu valodā, ko bija sniegusi Stefanija Uļanovska. Viņas vākumā 329 tautas dziesmas.

Lai gan sakari starp latgaliešiem un pārējo novadu latviešiem 19. gs. otrā pusē vēl bija vāji, Brīvēznieka un Barona aicinājumi atbalsojās arī Latgalē. Tomēr no turienes Barons saņēma tikai 13 144 tautas dziesmas, kamēr no Vidzemes 101 901 un no Kurzemes 84 883. Rosīgi Barona darbu atbalstīja baznīckungs Pēteris Smelters (dz. 1868. g.), kas pats 1899. g. Rīgā izdeva *Tautas dzīsmu, posoku, meikļu un parunu vācēli*. Tajā bija 47 dziesmas, 2 pasakas, 188 miklas un 183 parunas. Čakls folkloras materiālu vācējs bija arī baznīckungs F. Laizāns, taču plašākā apjomā šis darbs sākās tikai ar latgaliešu nacionālo atmodu pēc 1904. g., kad to dedzīgi sekmēja redaktors K. Skrinda u.c. novada kultūrālās dzīves vadītāji.

Savrup no visiem citiem folkloristiem stāv pārkrievotais pārkrievotājs Jānis Sproģis (1835—1916), kas uzsvēra, ka viņš esot tikai „pēc mīēsas latvietis” un pūlējās uzspiest latviešu rakstniecībai krievu burtus. Ar tiem iespiests arī viņa plašais latviešu tautas dziesmu krājums, kas — līdz ar sakārtotāja ievadu un tulkojumu krievu valodā — iznāca 1868. g. Viļņā. Dziesmas Sproģis kārtojis pēc paša izstrādātas sistēmas, iedalot 5 nodaļās: 1. ūdens, gais, zeme, gadskārtas, 2. augu un stādu valsts, 3. dzīvnieku — zvēru valsts, 4. cilvēks, 5. pārdabiskā pasaule. Bez šī krājuma Sproģis savācis daudz materiālu latviešu valodas vārdnīcai, kuŗus vēlāk ieguva K. Milēnbachs, un publicējis savu autobiogrāfiju (*Jānis Sproģis*, 1911).

Pirmo latviešu folkloristu ievadīto darbu neatkarīgajā Latvijā turpināja P. Šmits, A. Švābe, K. Straubergs, P. Birkerts u.c., bet materiālu vākšanā vislielākā loma bija Folkloras krātuvei. Tā no 1924. līdz 1945. g. bija ieguvusi 775 257 agrākajos krājumos nepublicētas tautas dziesmas, 300 905 pasakas un anekdotus, 47 865 teikas, 48 442 buŗamos vārdus, u.t.t.

6. nodaļa

VECLATVIEŠI

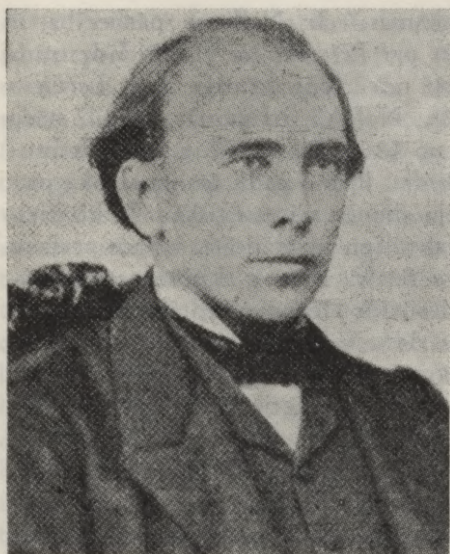
Jaunlatviešu kustība, kuŗas ietekmē sākās arī tautas tradīciju vākšana un kārtošana, tomēr neaptvēra visu latviešu intelliģenci. Līdztekus tam, kā 50-os un 60-os gados intelliģento latviešu skaits vairojās, viņu vidū iezīmējās arī zināma diferenciācija, kas reizēm izpaudās visai asās sadursmēs. Pretstatā jaunlatviešiem ir parasts runāt par „veclatviešiem”. Starp tiem bija 19. gs. sākumā dzimušie literāti — A. Līventāls, A. Leitāns, tāpat laba tiesa jaunākas paaudzes skolotāju un it sevišķi mācītāju. Veclatvieši gribēja tautas labklājību un kultūru sekmēt rāmas evolūcijas ceļā, rūpīgi vairoties no konfliktiem ar Baltijas vāciešiem un lielā mērā paliekot viņu aizvēnī. Ir jaunlatviešiem, ir veclatviešiem bija savs „galējais spārs”: pirmiem tas padevās un dažkārt kļuva par upuri pārkrievošanas politikai, otriem — ģermānizācijai. Atskaitot šo bieži vien neapzināto pakalpošanu baltvācu centieniem, veclat-

viešu nogrupējumam (par noteiktu kustību, kā jaunlatvieši, tie nekad netapa) bija mazāk politisks, vairāk psiholoģisks raksturs. Klausu laiku mentalitāte nebija pārvarama dažos gados; ne visiem studētajiem latviešiem bija cīnītāju temperaments; daudzi, kuŗu īstās simpatijas neapšaubāmi piederēja jaunlatviešiem, atzina, ka aktīva dalība šai kustībā tiem prasītu pārāk smagus personīgus zaudējumus, tādēļ palika nomaļus. Pēdējo momentu īpaši nācās apsvērt jaunaĶiem latviešu teologiem: kopš nacionālās atmodas sākuma baznīcas vadība tiem vispār nelabprāt piešķīra draudzes dzimtenē, bet simpatijas pret jaunlatviešiem bija pietiekošs iemesls, lai iespēja darboties savas tautas vidū zustu uz visu mūžu. Tā, piemēram, Krišjānis Dzirne (1829—1896) teoloģijas studijas Tērbatā pabeidza jau 1857. g., bet pēc tam vāciskā baznīcas virsvalde viņu „pārbaudīja” veselus 20 gadus: viņš strādāja par mācītāju turpat Tērbatā, tad Saratovas guberņā Krievijā, vēlāk Jelgavas vācu draudzē, un tikai 1877. g. viņu iecēla par latviešu draudzes mācītāju Raunā. Kr. Dzirne rosīgi darbojies garīgajos rakstos, un pazīstamākais viņa darbs ir sprediķu grāmata *Dzīvais ūdens* (1895). Viņa brālis Frīdrihs Dzirne (1835—1872) bija spiests līdz pat mūža galam nostrādāt vācu draudzē Samarā, kur arī nomira cholēras sērgā. Fr. Dzirne rakstījis par reformācijas sākumiem Vidzemē: viņš ir pirmais latviešu tautības baznīcas vēsturnieks. Jānis Zakranovičs (1836—1908) bij viens no 14 Tērbatas latviešu studentu pulciņa dibinātājiem un tā sanāksmēs bieži sastapās ar Valdemāru, Alunānu, Baronu. Pēc studiju beigšanas viņam ilgi nepiešķīra mācītāja vietu, un par iemesliem Zakranovičs stāsta kādā vēstulē Valdemāram, ko publicējis L. Adamovičs: „Par slepenu jaunlatvieti mani turēja un vēl vienmēr tur visai daudzi, kas uzskatīja par savu pienākumu asi novērot manu izturēšanos. Tikai šo bažu dēļ divās mācītāju vietās jau iecelti citi kandidāti, atstumjot mani. Tā biju jo vairāk spiests, lai nezaudētu iespēju iegūt draudzi, drīzāk kļusēt, nekā dot iemeslu varbūtējiem ļaunprātīgiem iztulkojumiem. Tāpēc es biju gandrīz atlicis savu iespējamo darbību plašākās aprindās uz to laiku, kad nodrošināts stāvoklis arī nodrošinātu izredzi uz sekmēm.” Nodrošināto stāvokli ieguvīš, Zakranovičs šos labos nodomus diemžēl bija atmetis un vispār atsvešinājies ir no latviešu sabiedrības, ir tautas patiesajām interesēm. Vācieši viņu atalgoja, 1898. g. ieceldami par Kurzemes konsistorijas garīgo locekli, un tas bija vienīgais gadījums priekš Latvijas neatkarības laika, kad kāds latvietis iekļuva konsistorijā. Devisus gadus (1870—79) Zakranovičs bija *Latviešu Avīžu* redaktors; viņš darbojās arī bībeles, baznīcas rokas grāmatas un Kurzemes dziesmu grāmatas komisijās. Zakranovičs sacerējis un tulkojis vairākas grāmatas, kuŗas raksturo to nosaukumi: *Gavēnu spieģelis* (1866), *Skola un ļoŗu aizstāvēšana* (1884), *Dieva kalps Dr. Mārtiņš Luters* (1883), *Sprediķu grāmata* (1897). Daudz dziļāk nekā Zakranovičs tautā sakņojās Jānis Neilands (1840—1915), kas teoloģijas fakultāti Tērbatā beidza 1867. g., pēc tam darbojās par mācītāju Pēterupē, Skultē, Carnikavā un Valmierā. Viņš rosīgi tulkojis garīgas dziesmas, bijis bībeles un dziesmu grāmatas komisijas loceklis. Vērtīgs darbs ir Neilan-

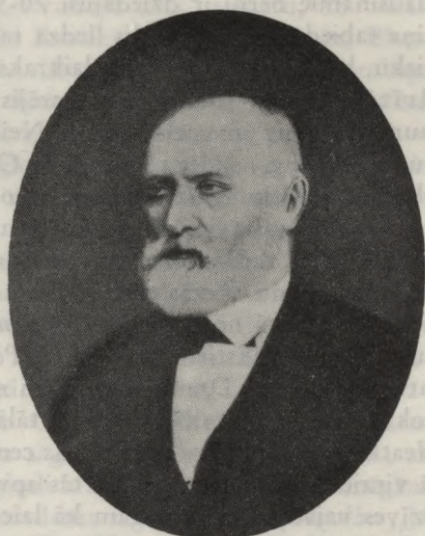
da autobiografija *Mani jaunības laiki* (1902). Viņš publicējis J. Cimzes *Dziesmu rotas* pēdējo daļu un pats imitējis latviešu tautas dziesmas ar tādu veiksmi, ka dažas viņa četrriņķas mūsu dienās jau pilnīgi pieskaita pie „tautas gara mantām”. Tāda ir, piemēram, pazīstamā Neilanda dziesma „Teici, teici, valodiņa, Ko upīte burbulēja”.

Par visraksturīgāko veclatviešu pārstāvi uzlūkojams 1839. g. dibinātā Valmieras, vēlāk Valkas, skolotāju semināra direktors Jānis Cimze (1814—1881), kas ar savu *Dziesmu rotu* (iznāca 8 daļās no 1872. līdz 1884. g.) veicis celmlauža darbu latviešu tautas dziesmu harmonizācijā. Savus ideoloģiskos principus Cimze izteicis kādā 1861. g. *Mājas Viesī* publicētā rakstā, kur starp citu sacīts: „Lai nekaņojam ar tautām, ar ko Dievs pēc sava prāta mūs mūsu mīlā tēvu zemē biedrojis; ... lai esam labprāt pateicīgi par visu, kas tiešām ir labums, lai tas nāktu, no kuŗas puses gribēdams; lai neturam divējādu svaru savā mājā, vieglo priekš mūsējiem, smagro priekš citiem ļaudīm. Pie jaunām grāmatām jau nevarēsim bez ziņas un bez sprieduma iztikt. Bet lai viss notiek ar patiesību, mīlestību, ar pienākamgu godu un tādā mērā, kā ļaudīm der. Visas citas itin smalkas un dziļas izmeklēšanas lai raksta labāk īpašā vāces lapā.” Divi pēdējie teikumi tieši zīmējas uz negatīvām atsauksmēm *Mājas Viesī* par dažām vācu mācītāju grāmatām latviešu valodā, taču tie apgaismo arī Cimzes vispārējo koncepciju latviešu kultūras jautājumos, kuŗai pēc viņa ieskata jāpaliek zemāk par „vāces lapu” līmeni. Tā kā Cimze savā seminārā sagatavoja vairāk nekā 400 jaunu skolotāju, tad viņa viedoklis plaši izplatījās, pamazām gan attīstoties lielākas garīgas neatkarības virzienā, kam laika gaitā pievienojās arī pats direktors. Zināmu sintezi starp jaunlatviešu un veclatviešu tendencēm centās panākt Juris Neikens, viens no ievērojamākiem Cimzes audzēkņiem, kuŗa darbībā izpaudās ievirze, ko varam dēvēt par kristīgu nacionālismu. Neikenam nebija Valdemāra lielā vērīena, trūka arī J. Alunāna nacionālās gaišredzības, bet dotajos apstākļos viņš ar savu enerģiju, skaidro prātu un lietisko pieeju paveica daudz pozitīva ir kā sabiedrīks darbinieks, ir literāts.

Juris Neikens dzimis 1826. g. 6. aprīlī Umurgas Ārciema Kanačos, kur viņa tēvs, māju saimnieks, bija uzcēlis arī brāļu draudzes „saiešanas kambari”. Neikens pieder pie ļaudīm, kuŗu dzīvē izšķirīga loma agrā bērnībā gūtiem iespaidiem: it visu viņa mūžu raksturo darbīgums un nešaubīga uzticība reliģijai. Neikens sākumā mācījās pie kāda radnieka, reizē strādādam darziņa darbu, tad Limbažu apriņķa skolā, bet no 1843. līdz 1846. g. Valmieras skolotāju seminārā pie Cimzes, kur starp citu guva arī kādu svarīgu politisku ierosmi: pretoties tobrīd populārajai latviešu pārejai pareizticībā un izceļošanai uz „sīlto zemi”. Cīņu pret pārkrievošanos, krievisku orientāciju un savas zemes atstāšanu Neikens nepārtrauca arī turpmākajos gados. Šai ziņā viņš būtu izrādījies tālredzīgāks par Valdemāru, ja — no otras puses — nepakļautos vācu spiedienam un neatzītu (1851. g. Vidzemes skolotāju sapulcē), ka latviešu pakāpeniska pārvācošanās esot „paša Dieva noli-

Juris Neikens

Jānis Cimze

kums". Par spīti šim izteicienam viņš pats nekādā ziņā nebija pārvācotājs, un pareizi aizrāda T. Zeiferts: „Neikens... savā iekšējā būtībā un radošā darbā nevarēja cits būt kā latvietis. Nacionālismu neminēdams un ārēji palikdams no nacionālistiem savrup, viņš tomēr savā darbu kodolā ir caur un cauri nacionāls.” Nostrādājis dažus gadus par skolotāju, apceļojis Vidzemi un Kurzemi, sarakstījis tiem laikiem priekšzīmīgu vācu valodas mācības grāmatu latviešiem, Neikens 1852. g. iestājās Tērbatas augstskolas teoloģijas fakultātē. To viņš pabeidza jau 1856. g., tādēļ tuvāka kontakta ar J. Alunānu un Baronu, kas tikai šai gadā sāka studijas, viņam nevarēja būt, ja arī viņš to vēlētos. Ar Valdemāru viņš tomēr reizēm sastapies, pārrunājot latviešu izglītības lietas un kopīgi sastādot plānu latviski-vāciskai vārdnīcai. Ar šo vārdnīcu Neikens nodarbojās visu mūžu, taču nepaspēja pabeigt, un viņa materiālus savā darbā iestrādāja bīskaps K. K. Ulmanis. 1857. g. Neikens kļuva par mācītāju Dikļos, kur palika 10 gadu, no 1866. g. būdams arī Valmieras iecirkņa skolu inspektors. Starp sava laika mācītājiem viņš raksturots kā labākais runātājs, kas spriedīķos neierobežojies ar bībeles vielu vien, bet ievijis tajos arī praktiskus padomus, zinātņu izskaidrojumus un aktuālu notikumu analīzes. Par Neikena pūliņiem izglītības sekmēšanā viņa biogrāfs J. Lapiņš raksta: „Gan baznīcā, gan sagatavojot uz dievgaldu, tas ir visiem atprasījis grāmatas lasīšanu un nēsājis līdz dažādas brilles draudzes locekļu lietošanai. Savās draudzēs Neikens ar lielām grūtībām atvēris 4 skolas un daudz rūpējies par draudzes skolu. Tas, bērnus pārraugot, ņem līdz grāmatas un veselu maisu krīnģeļu, bet dažus ļoti rāj, izbaļ ar pieaugušo un aizstāv miesas sodu. Viņam ir bijuši tādi panākumi, ka, pēc Dikļu baznīcas archīva ziņām, pār-

klausināmie bērni ir dziedājuši 70-90 dziesmas.” Ir Neikena pārliecība, ir viņa sabiedriskais stāvoklis liedza tam būt par *Pēterburgas Avīžu* līdzstrādnieku, bet ļoti zīmīgi, ka šo laikrakstu viņš novērtējis atzinīgi un ar *Latviešu Avīzēm* kopēju valodu nav varējis atrast. Nolūkā izlidzināt plaisu starp jaunlatviešiem un veclatviešiem Neikens no 1863. līdz 1867. g. (ar pārtraukumu 1864. g.) izdeva laikrakstu *Ceļa Biedrs*. Pirmo gadu tas iznāca kā pielikums *Latviešu Avīzēm*, lai gan to varēja abonēt arī atsevišķi. Tā kā Neikens pret jaunlatviešiem gribēja ieturēt labvēlīgu neitralitāti, viņam ar savu kollēgu drīz radās domstarpības, un *Ceļa Biedrs* 1865. g. kļuva par patstāvīgu izdevumu. Pirms tam Neikens bija izsūtījis Draugu biedrības locekļiem cirkulāru, kurā norādīja, ka bez *Latviešu Avīzēm* tiesība pastāvēt arī „citādu krāsu laikrakstiem” — piem., *Pēterburgas Avīzēm* ar to „tiesām krietno saturu”, un ka Draugu biedrībai nevajadzētu noslēgties it kā partijas stāvoklī, jo tad tā latviešu vidū vēl tālāk satricinātu savu jau tā vājo reputāciju. Neatkarīgo *Ceļa Biedru* Neikens centās vadīt sev iedabīgajā kristīgi nacionālā virzienā, sniedzot „sevišķi tās apvaicāšanās un sarunas par tautas dzīvi un dzīves vajadzībām, garīgām kā laicīgām”. Laikrakstā viņš iespieda arī visus savus ievērojamus stāstus. No Cimzes Neikens bija guvis spēcīgu ierosmi kultivēt koŗa dziedāšanu, un 1864. g. viņš Dikļos sarīkoja pirmos novada dziesmu svētkus, kur piedalījās 6 latviešu koŗi, gan dziedot tikai vācu dziesmas. Par spīti šai aktivitātei un panākumiem Neikena personīgā dzīve bija nelaimīga: to saindēja viņa sieva un tās vecāki, uzpūtīgi Baltijas vācieši, kas liedzās saprast sava jaunā radnieka „jaukšanos starp bauŗiem”. 1867. g. Neikens pārgāja darbā uz dzimto Umurgas draudzi, bet nepaspēja tur nostrādāt ilgi: viņš nomira ar smadzeņu iekaisumu jau 1868. g. 13. jūlijā.

Neikens uzrakstījis nedaudzas garīgas dziesmas, liriskus dzejoļus un sentences, pie kam pēdējās vistiešāk atbilst viņa mākslinieciskai iedabai (populārais, tautā pārgājušais četririndis „Vai tavs mūŗs kam lieti der”; tāpat *Puisēns un oliŗa*). Lakonisms, spraigums un skaidrība izteiksmē raksturo arī viņa stāstus — pirmo svarīgo ieguldījumu latviešu modernajā mākslas prozā. Šie stāsti izauga no vērojumiem un atziņām, ko Neikens bija guvis, darbodamies savā draudzē; arī to lielākais trūkums ir mācītāja tieksme uzkundzēties māksliniekam, kurā dažkārt rada liekus didaktiskus sabiezinājumus. Kā sabiedriskajā dzīvē Neikens negribēja iet jaunus ceļus, bet tikai uzmanīgi liberalizēt vecās tradīcijas, tāpat literātūrā viņš iezīmē evolūcionāru pāreju no vācu garīdznieku rakstiem uz nacionālu rakstniecību. Viņš nebija vēl atbrīvojies no ieskata, ka literātūras uzdevums ir sniegt praktiskas pamācības un ētiskas atziņas, taču 60-to gadu konkrētai īstenībai viņš tuvojās ar vērīga mākslinieka aci, ietverdams to spilgtās ainās un koncīzos, sprēģājošos dialogos. Var vērot, ka Neikena stilu ietekmējusi bībele, sevišķi Jaunā derība, tomēr reizē viņa valodā jūtama tā pati dziņa pēc asa, atjautīga formulējuma, kas vadījusi anonimos tautas sakāmvārdus un parunu teicējus. Ir pamats pieņemt, ka šo dziņu Neikens mantojis no mātes, jo tā ļabi pazinusi tautas tradīcijas un allaŗ pratusi teikt „vārdus īstajā vietā”. Ar savu labāko stāstu

Bāris Neikens ievada latviešu literātūrā „pazudušā dēla” tematu, ko vēlāk jaunu problēmu fonā izmantojuši arī brāļi Kaudzītes, Apsīšu Jēkabs, Blau-manis un kas nav izzudis līdz visjaunākajiem laikiem (J. Jaunsudrabiņa stāsts *Sliņķu virsnieks*, 1935). Stāstā par Kalniņu un Puriņu (*Vai devītais bauslis vēl spēkā?*) viņš pieskaņas latviešu zemnieka attiecībām ar zemi — otram tematam, kas kopš viņa laikiem figūrē mūsu literātūrā aizvien jaunās variācijās. Sabiedriskā ziņā šis stāsts rāda virzienu, kuŗā Neikens sapratās ar jaunlatviešiem, noraidot klaušu kārtību, apgaismojot rentnieku nedrošo situāciju un mudinot zemniekus iegūt savas mājas dzimtīpašumā. Pamāti, kas tautas dziesmās un pasakās mēdz būt visai stereotipa ļaunuma personifikācija, Neikens centies humāni interpretēt stāstā *Vai pamātei nav grūti?*, tēlojot viņas bēdīgo stāvokli kā nesaderīgu laulību rezultātu. Mazāk oriģinālitātes stāstā *Par Oliņiem*, kas starp citu rāda, ka grūtākus kompozīcijas uzdevumus Neikens spējis atrisināt tikai ar Cimzes ieteikto Baltijas „vāces lapu” literātu paņēmieniem — brīnišķīgu sagādīšanos, atrašanos u. tml., ar tā dēvēto *deus ex machina*, tā viegli un gludi aizvadot stāstu līdz laimīgām beigām. Visu Neikena stāstu galvenā pamatdoma izteikta viņa prātulā: „Ja pats tu negribēsi, tad ne velns tevi spēs raut, ne Dievs glābt.” Tas liecina, ka viņa sampatijas piederējušas nosvērtiem gribas cilvēkiem, drošiem sava likteņa veidotājiem. Viņa darbos tādi tomēr parādās tikai bāli un fragmentāri — turpretim mīkstāulīgais, izlaistais Pēcis, negantais Jēcis, gaudulīgā kalējiene (visi *Bāri*) ir tipi, kuŗu vaibstu zīmējumā un valodā pavid prozas meistara roka. Tā, līdzīgi Kaudzītēm un vairākiem citiem ievērojamiem mūsu rakstniekiem, Neikens spējis sekmīgi tēlot tikai savu ideālu pretpolu. Neikena stāsti ir nevien svarīgs pieturas punkts literātūrvēstures chronoloģijā (pirmie no tiem iespiesti 1863. g.), bet iezīmē arī jaunu posmu mūsu rakstniecības augšanā: tie ir pirmie latviešu autora sacerēti prozas darbi ar nopietnu māksliniecisku vērtību. Pats Neikens savus stāstus grāmatā izdot nepaguva. Tos sakopoja un 1870. g. publicēja mācītājs Roberts Auniņš (1834—1914), ievadam sarakstot arī Neikena biogrāfiju. Auniņš, Neikena draugs un domu biedrs jau kopš studiju laikiem Tērbatā, ap 18 gadu veltījis latviešu bībeles tulkojuma revīzijai. Draugu biedrības *Magazīnās* viņš rakstījis par latviešu mītoloģiju: par Ūsiņu (1881, 1905) un Pūķi (1891). Personīgā dzīvē Auniņš bija jūtami nosliecies uz vācu pusi, un tie viņu dēvējuši par pirmo latviešu aristokrātu.

Blakus visiem minētajiem pie veclatviešiem pieskaitāms vēl kāds rakstnieks, kas savā apm. 60 gadu ilgajā literārā darbībā gan vienmēr turējās nomalūs no lielajām strāvām un saviļņojumiem, tikai reizēm atbalsodams tos atturīgā, garīgas savrupības noteiktā manierē. Tas ir 1824. g. 1. janvārī Dundagā dzimušais *Fridrichs Mālberģis*. Viņš beidzis Irlavas semināru, darbojies par skolotāju Kubeles skolā pie E. Dinsbergā, kur mācījās arī Kr. Barons, tad Rīgā, Bērzglē un Secē. Miris 1907. g. 2. martā. Pirmos darbus iespiedis *Latviešu Avīzēs* jau 1845. g., Mālberģis arī vēlāk palika didaktisku pārdomu dzejnieks, kuŗa individuālās iejūtas vislabāk izteicās pastorālas no-

krāsas lirikā. Viņa dzejoļi iznāca krājumā *Dzejas skaņas* (1880), un daži no tiem ir pārgājuši tautā (*Cīnīšanās, Nespēka vara*). Mazvērtīga bija Mālberga otra grāmata — *Bēru dziesmas* (1892). Mālberģis pārtulkoja vairākas Krieva fābulas un arī pats tādas sacerēja; Hūgenberģera ierosināts, viņš atdzejoja Šillera *Zvana dziesmu*. Notālēm simpatizēdams tautiskajai kustībai, Mālberģis sarakstīja Garlība Merķeļa biogrāfiju, kas gan atrasta un publicēta tikai 1934. g. Kad latviešu dzejā sākās senatnes romantizēšana un ideālizācija, arī viņš tai pievienojās dažās poēmās. Te sevišķi minama mitoloģiskā poēma *Staburags un Liesma* (1869), kur nekritiski apjūsmota latviešu aizvēsture, šķietamā ierašanās no Indijas u.t.t., augstāko patiesību tomēr saredzot kristīgā kultūrā. Vājāka ir Mālberga otra pseudovēsturiskā poēma *Sēris un Nāra* (1886), kur gludi panti mainās ar pilnīgi nedzejiskiem posmiem (Lietuvas vīrsaiša dusmu izverdums: „Tomēr skaistā primse Nāra Puņķim savu roku dod!”). Kompozīcijā neizveidots, psiholoģiskajā tēlojumā maz motivēts ir Mālberga stāsts *Platā ēna*, kas atgādina kāda plašāk iecerēta darba fragmentu. Tomēr tas bagāts ļoti spilgtiem klausu laiku vērojumiem: par to, kā sadistiskais muižas disponents Grols piedzīvo ārļaulības bērnu ar savu virēju Annu; kā vagari dzer „baznīcas kroga šenķu kambarī” un „stāstās savus varoņu darbus”; kā zemnieki un muižas ļaudis svin kāzas. Daži Mālberga dzejoļi parādījās laikrakstos vēl 20. gs. sākumā, taču, pārdzīvodams visus savus paaudzes biedrus un dažādus laikmetus, viņš būtībā vienmēr palika 19. gs. pirmās puses cilvēks ar kristieša apziņu kā dzīves un darba galveno zīmogū.

Veclatviešu slānis sabiedrībā bija noteikti izšķīrāms līdz pat neatkarīgās valsts laikam, un no tā nāca arī pazīstami rakstnieki (Apsīšu Jēkabs). Viņu uzskati atklāti izpaudās cīņā pret jauno strāvu, negatīvā attieksmē pret 1905. g. revolūciju un pat vēl brīvvalsts gados (1931) tautas nobalsošanā, kur daļa latviešu balsoja par vācu draudzes ekskluzīvām tiesībām uz Māras baznīcu. Bīskapa K. Irbes atteikšanos no amata 1931. g. var uzlūkot par aktu, kur pēdējo reizi konsekventi izteicās veclatviešu viedoklis.

7. nodaļa

NACIONĀLĀS RAKSTNIECĪBAS UZPLAUKUMS

Ja tautas atmodas laika pirmais, racionālistiskais, posms galveno nozīmi ieguvis ar atsevišķu izcilu personību ierosinājumiem un sasniegumiem, tad 60-to gadu beigās un 70-os gados nacionālie centieni kļuva par plašu tautas kustību. To pirmā kārtā veicināja latviešu biedrību dibināšanās Rīgā un lauku centros. Rīgā jau 50-os gados pastāvēja tā sauktais Cauniša pulciņš, kuŗa dalībnieki bija noorganizējuši kori un sanāksmēs pārsprieda latviešu dzīves aktuālos jautājumus. Tā vadītājs Juris Caunītis (1826—1861) rosīgi

strādājis līdz arī *Mājas Viesī* u.c. izdevumos, iespiedzams tur dzejoļus un tulkotus stāstus, recenzijas, praktiskus padomus, informāciju par ārzemēm; publicējis sabalsotu dziesmu krājumu *Dziesmu kronis* (1861) un, kopā ar J. Kaktiņu, *100 dziesmas un ziņģes ar notēm* (1858). Ar Caunīti sadarbojās K. Biezbārdis un B. Dīriķis, un jau 1860. g. viņi bija izstrādājuši jaunas latviešu biedrības statūtus, kuŗus apstiprināt tomēr neizdevās vācu pretestības dēļ. Sakarā ar badu Somijā un Igaunijā 1868. g. februārī izdevās nodibināt palīdzības komiteju ziedojumu vākšanai, no kuŗas tā paša gada rudenī izveidojās Rīgas latviešu biedrība. Te, blakus Dīriķim, vislielākie nopelni bija architektam J. Baumanim un rūpniekam R. Tomsonam. Biedrība, dažādās komisijās koordinējot rūpes par latviešu zinātņi, literātūru, teātri, mūziku, uz ilgu laiku kļuva par svarīgāko organizēto faktoru latviešu kultūras dzīvē, un atsevišķi tās sektori saglabāja savu lielo nozīmi līdz pat biedrības varmācīgajai likvidācijai 1940. g. Ļoti vērtīgi bija Zinību komisijas rakstu krājumi (kopš 1876), kuŗos publicēti pētījumi par latviešu valodu, vēsturi, folkloru, literātūru. Laukos līdz 70-iem gadiem bija pazīstamas tikai sātības, bībeles un misijas biedrības, kuŗām faktiski trūka īstu organizāciju rakstura; „rekuršu biedrībām” vienīgais mērķis bija ar uzkrātajām biedru naudām izpirkt savus dalībniekus no kaŗa klausības. Rīgas latviešu biedrības nodibināšanās ierosināja arī lauciniekus, un blakus biedrībām ar tīri praktiskiem nolūkiem radās daudz citu, kas organizēja kuŗus, priekšlasījumus, bibliotēkas, teātra izrādes u.t.t. Tā pirmo jaunlatviešu atmodinātais nacionālisms 70-os gados ieguva plašas kultūrālas kustības raksturu. Dziļu patriotisku savilņojumu radīja Rīgas latviešu biedrības sarīkotie pirmie vispārējie dziesmu svētki 1873. g., ar kuŗiem reizē notika ne mazāk entuziasmētā pirmā vispārējā latviešu skolotāju konference. Konservatīvie Baltijas vācieši uz šo notikumu attīstību reaģēja ar tradicionālo naidu un kāpinātu pārvācošanas propagandu, liberālākie turpretim ieskatīja, ka latviešu „apgaismošana” paplašināma — protams, viņiem politiski nekaitīgā virzienā. Gluži savrupā vietā minams Hugo Braunšveigs (1825—1898), kas dažās prasībās gāja pat tālāk par jaunlatviešiem — piem., ar savu 1862. g. publicēto baznīcas reformas projektu, kuŗā ieteica pārdot mācītājmuižu zemi un precizēt mācītājiem noteiktu algu. No 1866. g. Braunšveigs izdeva *Draugu un Biedru* — sākumā kā rakstu krājumu, tad kā mēnešrakstu, bet 1868—69 kā politisku nedēļas laikrakstu. Tam bija arī illūstrēts mēneša pielikums *Bērnu pastinieks* — pirmais latviešu bērnu žurnāls. *Draugā un Biedrā* sniegts daudz informācijas, tāpat visai nopietnas apceres par vēstures, ģeografijas u.c. zinātniskiem jautājumiem. Sekodams industriālisma attīstībai Eiropā, Braunšveigs rakstīja par mašīnām un vairākos rakstos labvēlīgi iztīrāja sociālistu idejas, tā atšķirdamies no Juŗa Alunāna, kas savā *Tautas saimniecībā* (1867), aizrādot uz cilvēku dažādajām individuālitātēm, noraidīja ir sociālismu, ir komūnismu. Vairums *Drauga un Biedra* līdzstrādnieku bija latvieši — to vidū arī A. Kronvalds un M. Kaudzīte. Tautā tomēr nebija aizmirstas *Pēterburgas Avīzes*, un līdztekus nacionālajai kustībai auga arī prasība pēc līdzīga laikrak-

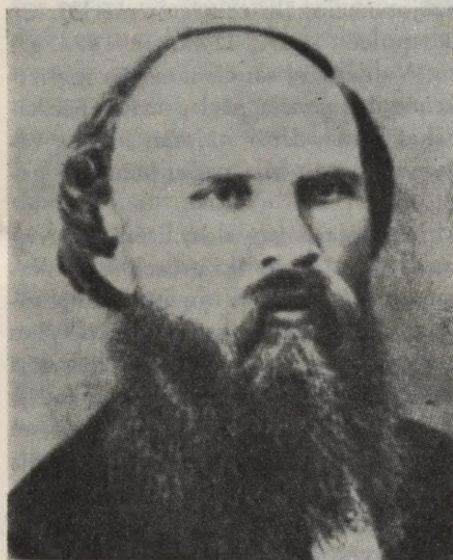
sta. Par tādu kļuva Rīgas latviešu biedrības oficiozs *Baltijas Vēstnesis*, kas kārtīgi divreiz nedēļā sāka iznākt 1869. g. 1. janvārī. To vadīja biedrības pirmais priekšnieks Bernhards Dīriķis (1831—1892), kas pats publicējis zināmu tiesu recenziju u.c. rakstu *Mājas Viesī, Pēterburgas Avīzēs* un savā izdevumā, bez tam sarakstījis pirmo latviešu literatūras vēsturi latviešu valodā (*Latviešu rakstniecība*, 1860). Iedabā nosvērts un iecietīgs, Dīriķis prata *Baltijas Vēstnesim* piesaistīt gandrīz visus ievērojamus tā laika publicistus (Valdemāru, Kronvaldu, F. Veinbergu) un rakstniekus (Ausekli, Pumpuru, Kaudzītes). Viņa laikraksta priekšrocība pret *Pēterburgas Avīzēm* bija tā, ka tas iznāca Rīgā, kas 70-os gados jau noteikti kļuva par galveno latviešu kultūras un nacionālās kustības centru. Savā virzienā *Baltijas Vēstnesis* daudzējādā ziņā turpināja *Pēterburgas Avīžu* tradīcijas, lai gan rāmākā noskaņā, vairāk iztīrējot jau esošos sasniegumus un cildinot latviešu senatni, nekā dodot revolūcionāras idejas nākotnei. Tā pamazām tas kļuva par pirmo spilgti pilsonisko latviešu laikrakstu. 1880. g. *Baltijas Vēstnesis* apvienojās ar *Rīgas Lapu*, pirmo latviešu dienas avīzi, kas iznāca kopš 1877. g. F. Veinberga redakcijā. 90-os gados tas sāka asi apkarot jauno strāvu un kā konservatīvs laikraksts, pēc 1905. g. gan vairākas reizes mainot nosaukumu, turpināja iznākt līdz pat neatkarīgās Latvijas laikam. 1872. g. *Baltijas Vēstnesis* izdarīja svarīgu jauninājumu latviešu ortografijā, atmetot dubultniekus, kas bija lietoti jau kopš 17. gs. To, gan ar nepatiku un kurnēšanu, pamazām pieņēma arī „veclatvieši” un vācieši, kas rakstīja latviešu valodā. Biedrībām, laikrakstiem u.c. pasākumiem bija liela nozīme nacionālās kustības izvērsšanās un padziļināšanās 70-os gados, bet šī laikmeta ideoloģisko principu veidošanā un formulēšanā galvenā loma A. Kronvaldam, kuŗa darbība koncentrēti raksturo toreizējos centienus un ceļus to īstenošanai.

A. t. s. K. r. o. n. v. a. l. d. s., līdzīgi Valdemāram, ar saviem literārajiem darbiem (tēlojumiem, dzejoļiem) vien būtu palicis gluži niecīgā piemiņā, ja pāri tiem nepaceltos viņa lielā ideologa un kultūrpoliitika personība, kas, spēcīgi ietekmējot visu tautas gara dzīvi, briedināja arī noskaņas un ievirzes, kādas izpaudās 70-to gadu literatūrā. „Es jūtu literatūras un valodas atdzimšanas tuvumu,” rakstīja Kronvalds 1872. g., „es manu mūsu visniknāko ienaidnieku nedrošību un otrā pusē: tautības gara briesānu un uzplaukšanu.” Spilgti uztverdams laika zīmes un pats tās noteiktāk kontūrēdams, Kronvalds savā temperamentā, pretēji Valdemāram, bija aizrautīgs mākslinieks: to liecina viņa runu krāšņais, ekstātiskais patoss un smalkā dzejnieka iejūta, ar kādu darināti viņa jaunvārdi. Kā jaunlatviešu ideologs Kronvalds sekoja Valdemāram, bet mērķu noskaidrošanā un stabilizācijā spēra jau vairākus soļus tālāk; kā valodnieks viņš turpināja J. Alunāna darbu, bet runās un cīņas rakstos izteica laikmetīgus viedokļus, ko Auseklis savā uztverē izvērtā mākslinieciskos simbolos un spožās nacionālās vīzijās. Tā Kronvalda mūža veikums top par organisku daļu visā atmodas laikmeta kultūrā, saistot vienkopus tās dažādās nozares un izpausmes.

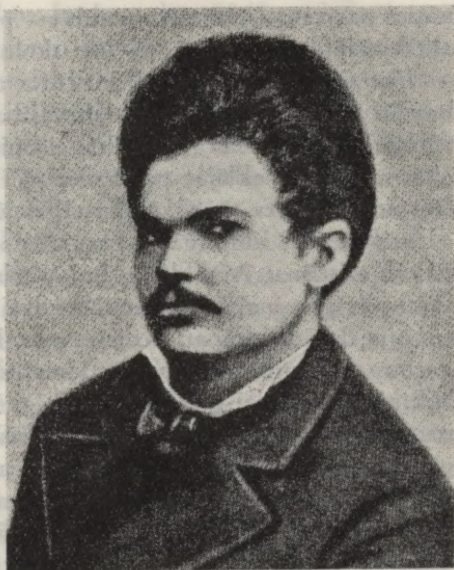
Kronvalds dzimis 1837. g. 15. aprīlī Krotē pagastā Lejaskurzemē. Bērnībā

viņu spēcīgi ietekmējuši mātes nostāsti par latviešu senatni, viņu valdniekiem un pilskalniem. Atceres par to, blakus vēlākai draudzībai ar A. Spāgi, bija izšķirīgas viņa vīra gados, kad Kronvalds, iekļāvies vācu sabiedrībā un gandrīz jau aizmirsis latviešu valodu, atgriezās savā tautā un vienīgi tai veltīja visus atlikušos īsā mūža gadus, tā pārpilnām attaisnodams savus 1871. g. rakstītos vārdus: „Man nav svētākas valodas par latviešu valodu; man nav mīlākas tautas par latviešu tautu; nekas man tik dziļi nerūp kā viņas atzēšana un uzplaukšana. Tie acumirkļi manim ir tie laimīgākie, kuŗos iespēju spert kaut kādu soli savas tautas labad.” Kronvalda sekmes pirmajās skolas mācībās bija teicamas, un viņu ievēroja Durbes draudzes mācītājs Katerfelds, vēlāk pieņemdams par audžu dēlu. Hermanis Katerfelds (1797—1876) bija izglītots vīrs ar plašu skatu un pieminams arī latviešu literātūras vēsturē: viņš interesējies par mūsu valodu un tautas dzeju, savus pētījumus publicēdams Draugu biedrības *Magazīnās*. Sevišķi ievērojama viņa krietnā izpratne par latviešu tautas dziesmu aistētiskajām vērtībām. Katerfelds pašķīra savam audzēknim ceļu uz tālāku izglītību, taču tā nesekmējās, jo Kronvalds bija kaislīgi pievērsies reliģisku murgotāju rakstiem par „acīm redzētu ceļu uz debesīm”, par elli, velniem u.t.t., kas kopā ar nelaimīgu mīlestību radīja viņā asu garīgu krīzi. Liepājas apriņķa skolu nebeidzis, Kronvalds 1858. g. aizgāja par mājskolotāju uz Lietuvu, kur pamazām atguvās, sāka pats cītīgi mācīties, tāpat iepazinās ar leišu valodu, kas vēlāk viņam ļoti noderēja jaunvārdu darināšanā. 1859. g. viņš aizbrauca uz Berlīni un pusgadu klausījās lekcijas turienes augstskolas medicīnas fakultātē. Šis īsais laiks tomēr bija svarīgs, jo Berlīnē Kronvalds iepazinās ar vācu nacionālajiem centieniem un to filozofiskajiem pamatojumiem, Prūsijas parlamentā dzirdēja labus politiskus runātājus, tāpat sastapās ar drosmīgo publicistu Spāgi, pamazām izkristalizēdams pārliecību, ka viņa īstais uzdevums ir „cīnīties, lai latvieši celtos savā tautībā”. To viņš sāka realizēt, atgriezies dzimtenē un apmeties Durbē, kur darbojās atkal par mājskolotāju. Viņš pulcināja ap sevi skolotājus no tuvākas un tālākas apkārtnes, pārrunāja ar tiem dažādus pedagogiskus jautājumus, vienmēr aizrādīja uz nepieciešamību veltīt skolas darbā plašu vērību latviešu valodai. Durbē Kronvalds sarakstīja mācības grāmatu *Mazais vācietis* (divi izdevumi — 1863. un 1865. g.), tās priekšvārdā uzsvērdams, ka grāmata domāta tiem latviešiem, kas labi prot un cieni paši savu valodu. 1865. g. Kronvalds aizbrauca uz Tērbatu un iestājās turienes pedagogiskajosursos. Tajos viņš sagatavoja darbu par dzimtenes mācību elementārskolās — *Der Unterricht in der Heimatkunde*, kas 1867. g. iznāca atsevišķā grāmatā. Kursus nobeidzis, viņš kļuva par skolotāju Tērbatas skolotāju seminārā, līdztekus izvērsdams plašumā savu sabiedrisko un literāro darbību. 1867. g. Kronvalda vadībā atjaunojās Valdemāra iedibinātie latviešu vakari Tērbatā, 1873. g. viņš izdeva J. Alunāna pasāktās *Sētas, dabas, pasaules* 4. burtnīcu. 1871. g. baltvācu laikrakstā *Zeitung für Stadt und Land* parādījās kāds apcerējums, kuŗa pamatdoma bija izteikta apgalvojumā: „Vēl nav neviena augsti mācīta latvieša. Būt latvietim un reizē mācītam nav

iespējams, jo nav nekādas latviešu izglītības. Nav pamatu, uz kuŗiem celt patstāvīgu latviešu izglītības ēku." Kā atbildi tam Kronvalds sarakstīja savu ievērojamo darbu *Nationale Bestrebungen* (1872), latviešu tautisko centienu deklarāciju un apoloģiju. Viņš noraidīja vācu publicista izteikumu, ka „vēl nav” neviena izglītota latvieša, kas nebūtu pārtautojies, un piezīmēja, ka pārtautošanās esot psihisku traucējumu simptoms. Mācītiem latviešiem jāpaliek savā tautā, jo tikai nacionāli apzinīga tauta spēj veikt savus pienākumus cilvēcē. Tauta, kas zaudējusi savu valodu, ir garīgi jau tikpat kā mirusi. Tādēļ latviešiem pirmā kārtā jācenšas pēc nacionālām skolām, tad pēc savas īpatnējas vietas kultūras veidošanās: „Savu tautu celt, kultūrai un civilizācijai pie viņas arvien jo plašāk durvis atvērt, valodu izkopt un viņu darīt par augšējā uzdevuma izpildītāju ieroci, tā ir, pēc mūsu domām, visas mūsu tautiskās preses kopēja cenšanās” (*Tautiski centieni*, M. Ārona tulk., 1887). Te minētos viedokļus Kronvalds tālāk izstrādājis apcerējumā *Tēvzemes mīlestība*, kur formulē nacionālisma avotus — tēvzemes pazīšanu, vēsturi, dzimto valodu, nacionālas kopības izjūtu u.t.t. Ja *Pēterburgas Avīžu* laikā Kronvalds vēl bija saistīts ar veclatviešiem — nevien ar *Latviešu Avīzēm*, bet pat *Baltische Monatsschrift* — tad *Tautiskos centienos* jau noteikti iezīmējās viņa jaunais un īstais ceļš. Tomēr jāpiezīmē, ka viņa attiecības ar vāciešiem nekad nekļuva tik saspīlētas kā Valdemāram, jo, kā dibināti aizrāda T. Zeiferts, „tās bija garīgas lietas, par kuŗām viņš cīnījās: tautība, valoda, izglītība, kuŗas parasti neved pie tādiem asumiem kā materiālas.” Kronvalda raksti un publiskās uzstāšanās nemitīgi vairoja viņa populāritāti, bet slavas zenītu viņš sasniedza pirmo vispārējo dziesmu svētku laikā (1873. g.) ar divām Rīgas latviešu biedrībā teiktām runām, kuŗu saturā un noskaņā, kādā klausītāji tās uzņēma, izpauās progresīvās sabiedrības ideoloģiska šķiršanās ir no veclatviešiem, ir Draugu biedrības aprindu vāciešiem. J. Cimze, savā uzrunā interpretējot tautas dziesmu „Rīga dimd”, par māsas — latviešu tautas — trim pūra kalējiem bija apzīmējis vācu skolas, Baltijas muižniekus un Rīgas pilsētu. Dr. A. Bilenšteins savukārt, gan ne ļaunā nolūkā, bija izteicies, ka latviešu tautas dziesmās esot manāms bērnišķības gars un tādēļ tās nevajagot pārāk augsti godināt. Kronvalda atbildes viņiem, pēc aculiecinieku vērtējuma, piederējušas pie ievērojamākām runām, kādas jebkad teiktas latviešu valodā. Ar lielisku orātora mākslu viņš satriecis Cimzes izteikto uzskatu, sevišķi akcentēdams, ka latviešu kultūras uzplaukuma īstenais pamats esot nevis vācu skolas, bet gan pašas tautas sīkstie garīgie spēki, kas palikuši nenomākti 600 nebrīvības gados. Ar līdzīgu dedzību un reizē skaidru loģiku viņš atspēkojis Bilenšteina viedokli, saceldams klātesošos ovācijas, kādas pat M. Kaudzīte savā gaŗajā mūžā neatceras citreiz dzirdējis un piemēta: „Kronvalda runa bija notikums latviešos.” Tai pašā 1873. g. Kronvalds aiz patriotiskiem motīviem atstāja ienesīgo vietu Tērbatā un patīkamo universitātes pilsētas sabiedrību, pārnākdams par skolotāju uz Vecpiebalgas draudzes skolas augstāko klasi, ko klusībā cerēja ar laiku pārvērst par tautas augstskolu. Kronvalds bija nevien priekšzīmīgs skolotājs ar nopietnās pārdo-

Atis Kronvalds

Auseklis

mās un praksē izveidotām audzināšanas metodēm, bet aktīvizēja arī Piebalgas kultūras dzīvi, un viņa mājoklis kļuva par visa apvidus intelligences centru. Kopā ar R. Kaudzīti viņš rakstīja vēstures grāmatu, tāpat aizgūtnēm turpināja nodarboties ar valodniecību, sevišķi jaunvārdu radišanu un senvārdu atdzīvināšanu. Kronvaldam, tāpat kā viņa priekštecim J. Alunānam, pieder lielais nopelns, ka latviešu valodas leksika varēja iet ciešā kopsolī ar tautas kultūrālo attīstību, jo viņi deva vārdus, kas aizstāja agrākos barbarismus vai apzīmēja līdz tam svešus jēdzienus un priekšstatus. No daudzajiem vārdiem, ko Kronvalds ieviesa rakstniecībā un kas drīz pārgāja arī sarunu valodā, atzīmēsim kaut dažus: dzeja, glezna, zinātne, kundze, jaunkundze, ķermenis, pilsonis, pagātne, raksturs, vēstule, vēsture; bez tiem latviešu literārā valoda tagad būtu grūti iedomājama. Lielā darba slodze un pastāvīgais garīgais sasprindzinājums ātri sagrāva Kronvalda ne visai stipro veselību: nepilnus 38 gadus vecs viņš nomira ar nervu trieku 1875. g. 17. februārī. „Gan nu ikkuŗš tautas druvas strādnieks aiziedams atstāj aiz sevis tukšumu, bet taču daži rādās vieglāk pacieŗami; bet Kronvalda vieta paliek joprojām tukŗa, un viņŗ kā persona nav nekad pilnām atlīdzināts caur pēcnācējiem, lai gan viņa gara spēks tautā ir strādājis dzīvs un neatturams. Viņŗ, kā Zilais kalns, stāvs un stāvēs joprojām savrup viens pats ar savu lielumu,” — tā par savu miruŗo draugu 1924. g. rakstīja M. Kaudzīte, kas tautiskā iejūsmā nekad nav bijis pārspīlēts un *Mēŗnieku laikos*, Pietuka Krustiņa tēlu veidojot, ar vienu aci pat pasmīnējis par dažām Kronvalda pārmēŗībām (piem., runu turēŗanu vietā un nevietā). Ja Valdemārs panāca, ka latvieŗi sāka sevi apzi-

nāties par tautu, tad Kronvalds — precīzējot nacionālo centienu mērķus un aktivizējot intelliģenci (sevišķi skolotāju sapulcēs 1869., 1873. un 1874. g.) — lika tiem apzināties par kultūras tautu. Valdemāra saucienam pēc izglītības un tautas saimnieciskās labklājības Kronvalds pacēla pāri prasību pēc civilizācijas un kultūras plašākā, eiropiskā skatījumā, droši stājoties blakus vāciešiem un nemeklējot paspārnes pie krieviem. Ar to bija padziļināta un galīgi nostabilizēta tautiskās kustības jēga.

Šīs kustības kulminācija, ko ideoloģiski iezīmēja Kronvalds, literātūrā visvairāk saistās ar Ausekli un Pumpuru, kas abi, bet jo sevišķi Auseklis, uzskatāmi par galvenajiem nacionālās dzejas nostiprinātājiem. Viņu individuālītes bija dažādas, tāpat kā ietekmes, ko katrs no viņiem saņēmis, taču viņu darbos vērojamas arī kopējas ievirzes un aizguvumi, kas raksturīgi toreizējā laikmeta garīgajai gaisotnei. Līdzīgi Kronvaldam, abus šos dzejniekus vadīja nacionāls ideālisms, kas bieži izteicās gluži konkrētu mērķu sludināšanā un gaišredzīgos turpmākās notikumu gaitas pareģojumos; savā mākslinieciskajā iedabā viņi turpretim bija īsti romantiķi, kam radīšanas impulsus mazāk deva reālītātes, vairāk pagātnē vai nākotnē centrētas vīzijas. Viņus spēcīgi inspirēja pārdomas un fantazijas par latviešu vēsturi, seno īpatnējo reliģiju un kultūru, kam tie mēģināja rast organisku turpinājumu, kā to pateicis Auseklis:

Dārgā senatne, kur esi?

Jaukais senču mantojums!

Dzeju, dievus šurpu nesi,

Steidzies, steidzies drīz pie mums!

Tautas dzejas renesansei ticēdami, viņi savos dzejoļos — gan bez pietiekošas izpratnes un tādēļ nesekmīgi — pa laikam centās imitēt tautas dziesmu metriku un stilu. Tomēr viņu pūles šai virzienā ievadīja tautas dzejas iedarbību mākslas dzejā, kam bija svarīga nozīme līdz tam visai ierobežoto poētisko priekšstatu un arī leksikas paplašināšanā. Viņu ietelē izveidotā teiksmainās Senlatvijas aina prasīja varoņus, kādus — pa daļai uz folkloras materiāliem balstīdamies — deva Pumpurs, un daudzus dievus, kuŗus literātūrā sameklēja vai pats izdomāja Auseklis. Viņa „latviešu Olimps” radīts ar tādu dzejisku iejūsmu, ka atsevišķi tā pseudodievi mūsu rakstniecībā nav aizmirsti līdz visjaunākiem laikiem. Embriionālā stadijā šis maldu panteons, kā agrāk minēts, vērojams jau 18. gs. beigās, kad J. Lange un Vecais Stenders savās vārdnīcās leisu un prūšu dievus sāka piemērot latviešu mītoloģijas vajadzībām. Vācu romantiķi 19. gs. pirmajā pusē stāstos un romānos atdzīvināja senos leisu varoņus, prūšu Romovi, krīvu krīvu u.t.t., kas, pārnākot uz Latviju, pamazām ieguva it kā latviskus vaibstus. Šai mūsu radu tautu dievu un svētnīcu latviskošanas tieksmei bija pakļāvi arī J. Alunāns, kas ar vairākām apcerēm sagatavoja augsni Ausekļa pseudomītoloģiskajām iztēlēm. Blakus vispārējai interesei par aistētisko folkloru, kuŗas modināšanā, kā jau vairākkārt minēts, izcila loma Herderam, 19. gs. zinātniekus un literātus sevišķi valdzināja dažādās tautās saglabātā episkā dzeja — nacionālie eposi. Vācijā

tos pētīja un teorētiski skaidroja Vilhelms Jordans, kas 1867. g. izdeva, gan diezgan nesekmīgu, *Nibelungu* atjaunojumu episkās rapsodijās. Eposa fragmentus tautā vāca somis E. Lenrots un igauņis E. Kreicvalds, tos sijājot, saistot ap atsevišķiem varoņiem un trūkstošās daļas piedzejojot klāt. Pilnīgā somu *Kalevala* (50 rūnas ar 22 795 rindām) iznāca 1849. g., bet igauņu *Kalevipoegs* (20 dziedājumi, ap 19 000 rindu), uzrakstīts igauņu tautas dziesmu pantmērā, līdz ar vācu tulkojumu parādījās 1857.—69. g. Abos šais eposos ir ļoti vecas daļas, taču tiem trūkst organiskas vienības, kādēļ par īstiem tautas eposiem tie nav atzīstami. *Kalevala* tomēr spēcīgi atbalsojās visā Eiropā un arī Amerikā, kur tās nepārprotamā ietekmē H. V. Longfello sacerēja savu indiāņu eposu *Dziesma par Hajavatu*, lietodams angļu valodai galīgi nepiemērotos trochajus. Latvijā eposa ideju uztvēra kā Auseklis, tā Pumpurs, bet it sevišķi Lautenbachs, par ko būs runa vēlāk. Auseklis uzrakstīja nelielo, mākslinieciski ļoti svaigo *Čūsku tēvu Zalksi*, kas gan ir tikai vienas teikas pārdzejojums un vairāk uzskatāms par poēmu modernā izpratnē. Tautas eposs, par spīti tā lielajam iespaidam latviešu nacionālajā dzīvē, nav arī Pumpura *Lāčplēsis*, kur apvienojas autora izdoma, brīvi teiku un vēsturisku faktu apstrādājumi, tālīnas *Odisejas* atskaņas un tiešas *Kalevalas* ietekmes (brauciens uz Ziemeļzemi). Pumpurs pazina arī Jordana rakstus, taču viņa paredzējums, ka latviešu tautā „atradīsies vairāk dzīvas vielas priekš epus, nekā to Jordans atrada pie vācu tautas”, izrādījās aplams, jo latviešiem sava varoņeposa nekad nav bijis. Auseklis un Pumpurs iemiesoja mākslinieciskos simbolos jaunlatviešu ideoloģiskos viedokļus, tāpat īstenoja dzejā dažas tendences, kas iepriekš bija atskanējušas J. Alunāna un J. Zvaigznītes teorētiskajos rakstos. Par viņu galveno priekšteci tomēr uzskatāms kāds Baltijas vācu autors, kas pats ne vārda nav rakstījis latviski, bet kuŗa darbiem bijusi plaša un ilgstoša ietekme latviešu kultūrā un sabiedriskajā dzīvē. Tas ir Lēdurgā dzimušais Garlībs H. Merķelis (1769—1850), Ruso un Voltēra sekotājs, kas kā publicists dedzīgi cīnījās par cilvēka brīvību un dabiskajām tiesībām, bet kā dzejnieks pa laikam ideālizēja senatni un vienkāršas tautas dzīvi. Viņa ievērojamākais darbs *Die Letten* (1796) demonstrēja kultūrālajai Eiropai anachronismus, varmācības un netaisnības, kam bija padoti Vidzemes zemnieki „filozofu gadsimta” beigās. Šī aizrautīgā, spilgtiem posta un nejēdzību tēlojumiem bagātā grāmata lielā mērā sekmēja centienus, kuŗu rezultātā pamazām sākās zemnieku stāvokļa uzlabošana. Vairāk poētiskajā nekā vēsturiskajā darbā *Die Vorzeit Lieflands* (1798—99) Merķelis tēloja senos latviešus kā brīvu, spēcīgu, garīgi attīstītu tautu. Beidzot, patētiskajā teiksmā *Wanem Imanta* (1802) viņš ideālizējis latviešu varoni Imantu (īstenībā — lībieti Imautu, kas 1198. g. kaujā pie Rīgas kalna nodūra bīskapu Bertoldu), līdztekus runādams arī par tautas tradīcijām, dieviem u.t.t. Merķeļa raksti latviski varēja parādīties tikai 20. gs. sākumā, taču latviešu intelligence ar tiem iepazinās daudz agrāk. Ar dziļu simpatiju Merķeli pieminējis jau vecais dziesminieks A. Līventāls; viņa biogrāfiju klusībā bija sarakstījis Fr. Mālbērgis; Valdemāru saistīja nevien Merķeļa cīņas raksti, bet viņš iespieda savā

Vaterländisches und Gemeinnütziges arī *Vanemu Imantu*; tā paša darba latviešu tulkojumu manuskriptā atstāja Brīvēzemnieks. Auseklis un sevišķi Pumpurs atrada Merķeļa grāmatās konkrētu materiālu savu krāšņo pagātnes ainu veidošanai, un pareizi aizrāda T. Zeiferts, ka „atmodas laikmetā senie latvieši vispār gleznoti tais krāsās, kādas viņiem piešķīris Merķelis”. Ja Rīgas latviešu biedrības pirmais lielais pasākums bija pieminekļa uzcelšana Merķelim Katlakalna kapos (atklāts 1869. g. 21. oktobrī), tad tas nav uzskatāms par vienkāršu piemiņas godinājumu, bet par aktu ar plašu simbolisku jēgu.

Auseklis, izcilākais atmodas laikmeta dzejnieks, dzimis 1850. g. 18. septembrī Ungurpils Sīpolos (viņa īstais vārds — Krogzemju Mikus). Viņš mācījās draudzes skolā Alojā, Dikļos un Ērgļos, bet 1868. g. iestājās Cimzes vadītājā Valkas skolotāju seminārā, ko pabeidza 1871. g. Cimze, kā zināms, lielu vērību veltīja dziedāšanai, un liekas, ka no viņa Auseklis iemācījies dzeju lielā mērā identificēt ar dziesmu: uz to norāda daudzie nemotīvītie un citādi neizskaidrojamie atkārtojumi un refrēni vairākos viņa dzejoļos (piem., *Beverīnas dziedonī*). Seminārā viņš iepazinās ar Merķeļa darbiem, *Mājas Viesa* pirmajiem gada gājumiem un *Pēterburgas Avīzēm*, kur viņu sevišķi valdzinājuši J. Alunāna raksti, tāpat zobgaļa pielikumā atrodamās satiras par „bizmaņiem”. No cittautu autoriem Ausekli spēcīgi ietekmējis Šillers, ko viņš vēlāk tulkoja un bieži arī atdarināja. Tā Auseklis jau samērā agri guva tos literāros iespaidus, kas viņa mūžā palika svarīgākie. Semināru beidzis, viņš strādāja par skolotāju Jaunpiebalgā, Cēsīs un Lielvārdē, taču visur noturējās tikai neilgu laiku, jo neslēpa savu jaunlatvieša pārliecību ne skolu vadībai, nedz darba biedriem un audzēkņiem. Nozīmīgs bija Lielvārdē pavadītais posms, jo tur Auseklis plaši iepazinās ar tautas dziesmām, pasakām un teikām, pats tās arī vākdams, vēroja latviešu īpatnējās paražas un veclaiku tērpus, satikās un iedraudzējās ar Pumpuru. 1874. g. rūpnieks R. Tomsons aicināja abus dzejniekus uz Rīgu: Pumpuru par savas fabrikas pārvaldnieku, Ausekli par skolotāju tās pašas fabrikas skolā. Uzņēmums tomēr drīz bankrotēja, un Auseklis — ar 1873. g. publicētajām *Dzejām* galīgi manifestējies par „nelabojamu” jaunlatvieti — bija spiests doties uz Pēterpili, kur atrada darbu dažās privātgimnazijās. Ne Valdemāra, ne Barona tobrīd Pēterpili vairs nebija, taču pastāvēja latviešu pulciņš ar vairākiem ievērojamiem daļībniekiem (A. Vēberu, A. Stērsti, Fr. Grosvaldu u.c.), iznāca arī P. Gūtmaņa rediģētais humoristisku un satirisku rakstu krājums *Dunduri* (*Jaunie Dunduri* 1875, *Dunduru pēcnākamie* 1876, *Dundurs pats* 1878), kas centās turpināt *Pēterburgas Avīžu* pielikuma dzelīgo tradīciju. Tuvs kontakts Auseklim bija ar diviem komponistiem — valsts himnas autoru Baumaņu Kārli un tautas mūzikas pētnieku Jurjānu Andreju, kas abi izmantojuši savām dziesmām viņa tekstus. Tā bija auglīga sadarbība, kur sastapās mākslinieki ar vienādiem ideāliem un vienādu temperamentu, un tas izskaidro, piemēram, Ausekļa *Trimpuļas* (Baumaņa kompozīcija) ārkārtīgo populāritāti tautā. Pēterpili Ausekļa literārā rosība neatslāba: viņš sakārtoja savu otro dzejoļu krājumu *Ozolu vainagi*, kas palika rokrakstā, sarakstīja stāstu *Līdum-*

nieks un vairākus apcerējumus, sastādīja kalendārus. Daudzi citi nodomi palika nereālizēti: Auseklis saslima ar tifu, ārsti viņa slimību bija noteikuši aplam, un viņš nómira 1879. g. 6. februārī. Viņa šķirstu pārveda uz Rīgu un no turienes, milzīgam ļaužu pulkam piedaloties, izvadīja uz dzimto pusi — Aloi, kur apglabāja un vēlāk uzcēla pieminekli.

Ausekļa paliekamais mantojums ir viņa dzeja: visiem pārējiem rakstiem ir tikai kultūrvēsturisku dokumentu nozīme. Proza viņam bija būtiski sveša, un vienīgā viņa stāsta varonis — līdumnieks Sirdvaldis — ir mākslīgi konstruēta figūra, kas kaili izteic autora ideoloģisko viedokli par seno tautas tradīciju apvienošanu ar patstāvīgu rīcību un garīgu neatkarību jaunlaiku dzīvē. Raksturīgas šai stāstā ietvertās simpatijas brīvam, dabiskam cilvēkam: tās liecina, ka Ausekļa ideāltipa tēvi ir Ruso, Merķelis un Šillers. Savam laikam oriģinālas, pat revolūcionāras domas izteiktas Ausekļa paidagoģiskajās apcerēs. Tajās viņš prasīja nevien latvisku skolu, kurā galvenā loma būtu latviešu valodai, vēsturei un dziesmai, bet arī vispārējus radikālus pārkārtojumus mācību programmā, sevišķu vērību veltījot dažādām dabzinātņu nozarēm. Pēdējais ierosinājums atspoguļo paša Ausekļa intereses, jo viņš dabu nevien panteistiski apjūsmoja, bet centās arī izprast un šais meklējumos stipri attālinājās no reliģijas konvencionālā uztverē. Svarīga nozīme Ausekļa sakārtotajiem kalendāriem, jo ar tiem viņš piešķīra nacionālu raksturu arī šai zemnieku mājās visvairāk izplatītai un nereti vienīgai „laicīgajai” grāmatai. Īpaši te minams viņa *Baltijas kalendārs* 1879. gadam, kur sniegti jauni latviski kristāmie vārdi, chronoloģiskajā pārskatā atzīmēti ievērojami notikumi latviešu vēsturē, sakopotas ziņas par tiesām, skolām, ceļiem, pastu, tirdzniecību Baltijā; literārajā pielikumā bija ievietoti paša Ausekļa oriģināli — stāsts *Līdumnieks* un dzejolis *Pēdējā lībieša domas*.

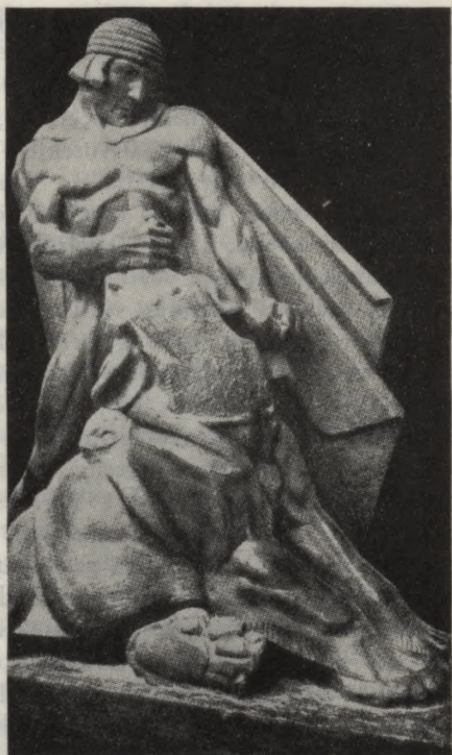
Ja minētie darbi iekļāvās laikmeta vispārējos centienos un tos viņa vietā būtu varējis paveikt arī kāds cits, tad ar savu īpatnējo dzejnieka talantu Auseklis radīja vienu no izšķirīgajiem pagriezieniem latviešu literatūras attīstībā. Visa latviešu dzeja pirms Ausekļa, kaut tajā saskatāmas vairākas personības ar augstu māksliniecisko potenciālu, tomēr bija imitātīva: tā radās, allaž paturot acu priekšā vācu u.c. tautu literāros paraugus. Tas attiecas arī uz viņa lielo priekšteci Juri Alunānu, nacionālās dzejas heroldu, kuŗa ieceŗēm viņš bija tuvākais un galvenais īstenotājs. Arī Auseklis labi pazina šēos paraugus — tulkoja vai lokālizēja Gēti, Šilleru u.c. vācu dzejniekus; Šillera „Pie tēvu zemes dārgās” (no *Vilhelma Tella*) kļuva par vienu no vispopulārākām Ausekļa dziesmām. Taču Ausekļa patapinājumi galvenā kārtā izpaužas dažās stila manierēs un panta struktūrā, kamēr viņa dzejas būtiskais kodols veidojās no agrāk novārtā atstātiem elementiem — refleksijām un fantazijām par latviešu vēsturi un mītoloģiju. No tām savukārt izauga nākotnes mīts — patstāvīga Latvija (*Gaismas pils*: „Zilā gaisā plivinātos Sarkanbalti karogi”). Ja iekšējo dinamiku šim materiālam deva Ausekļa ugunīgais temperaments un iedzimtais patoss, tad tā pārkausēšanai mākslinieciskā formā bija nepieciešama arī jauna poētiskā valoda. Ģeniālas intuícijas vadīts,

Auseklis šo valodu radīja, un tās iespaids tautā bijis tik liels, ka, svinīgā tonī par patriotiskiem tematiem runājot, tā mēdz nomainīt parasto sarunu valodu pat vēl mūsu dienās. Tādi apzīmējumi kā Gaismas pils, ozoldēli, liepas meitas, dziesmu gars u.t.t., vairākās paaudzēs nemitīgi lietoti, tagad kļuvuši par banālitātēm, bet laikā, kad tos rakstīja Auseklis, tie nozīmēja pirmo lielo apvērsumu latviešu dzejas leksikā. Tas, protams, nenozīmē, ka Ausekļa valodai un dzejai vispār būtu piedēvējama ideāla vērtība. Gluži kā ikdienā, aizrautīgi runādams, viņš esot mazliet šļupstējis (M. Kaudzītes novērojums), tā arī viņa dzejā reizēm ieviešas pa stipri nedzejiskam „šļupstam” („dīvatronī kručkojas”; „māžs, iz muldoņa smadzenēm izšķilts”, u. tml.). Ausekļa spilgtākie sasniegumi tomēr pilnīgi aizēno šos trūkumus, un pēc Firekera kā reliģiskās, Vecā Stendera kā didaktiskās un sentimentālās, J. Alunāna kā intelektuālās dzejas ievadītāja viņš nodibināja nākošo tradīciju: patriotisko dzeju un, it sevišķi, patriotisko un hēroisko balādi (*Latvijā, Dievozolu trijotne, Beverīnas dziedonis*). Viņš rakstījis arī pirmos ditirambus latviešu valodā (*Ozolu vaināki*), slavīnot 12 ievērojamu vīru, to vidū Merķeļa un Kronvalda, nopelnus tautas labā. Ar skanīgo, krāšņām konkrētām iztēlēm bagāto *Čūsku tēvu Zalksi* (tas balstās uz laikrakstā *Inland* 1852. g. iespiestās teikas *Soltis Ebeweib*) Auseklis ievada latviešu literātūrā pievilcīgo zalkša līgavas sižetu, ko vēlāk izmantojuši Lautenbachs, Fallijs, Aspazija. Ja atdarināšana ir katras mācības pamats, tad ar Ausekli grūtākais mācības laiks latviešu dzejā bija nobeigts, un viņš parādījās kā pirmais patstāvīgais meistars. Bez tam viņš bija pirmais latviešu dzejas mākslinieks vārda īstajā nozīmē. Firekera spožo talantu ierobežoja 17. gs. maz attīstītā latviešu rakstu valoda un vajadzība pielāgoties noteiktām korāļu meldijām; Vecā Stendera didaktisms, kaut tas maskētā un ārēji uzspodrinātā veidā dzīvo vēl šobaltdien, jau pašā būtībā ir nemākslinieciska parādība; Alunāns savu dzeju vairāk izmantoja kā argumentu sabiedriskai cīņai. Arī Ausekļa dzeja kļuva par cīņas līdzekli, tāpat kā Raiņa darbi nākošajos gadu desmitos, taču viņa pirmārās idejas arvien bija mākslinieciskas, un tieši šai apstākli slēpjas viņa patriotiskā skurbuma spēks un sugēstija. Savās *Dzejās* (1873) Auseklis prosodijā turpināja Alunāna „klasicismu”. Vēlāk viņš mēģināja ir izteiksmē atburt tautas dziesmu un teiku gaisotni, ir metriskajā iekārtā sekot dainu četrindim. Atjaunot to kā mākslas dzejas metrisku vienību viņam neizdevās, taču šis mēģinājums bija prelūdijs Raiņa „senām dziesmām jaunās skaņās” un, jau neatkarīgās Latvijas laikā, Medeņa latvisko metru eksperimentiem. Tādā kārtā Auseklis devis latviešu rakstniecībai dziļas ierosmes gan ar saviem sasniegumiem, gan neveiksmēm. Pirmais Ausekļa rakstu sakopojums iznāca 1888. g. To sakārtoja un ievadīja ar biografisku apceri *K a ž o k u D ā v i s* (1850—1913), rosīgs Pēterpils latviešu pulciņa dalībnieks, kas pats atdzejojis Puškina *Nāru* un daudz rakstījis par latviešu valodas prakses jautājumiem.

Gados vecākais Ausekļa laika un centienu biedrs *A n d r e j s P u m p u r s* dzimis 1841. g. 22. septembrī Lieljumpravas pagastā — tai daļā, kas atrodas Daugavas krasta Zemgales pusē. Šis apgabals tobrīd bija vēl ļoti bagāts senām

tradīcijām un māņiem: par spīti ārēji pieņemtai kristīgai ticībai tur joprojām upurēja mājas gariem, mieloja veļus, ticēja burvjiem un raganām. Pumpurs savā bērībā ik soli sastapās ar tautas dziesmām, pasakām, teikām un vecu ļaužu gudrībām. Der atcerēties, ko par Lielvārdes draudzi, Pumpura dzimteni, 1873. g. rakstīja Auseklis: „Lielvārdieši vēl šo baltu dienu ar dabu stāv sadzīvē un sadraudzībā ... Kur daudz dziesmu, gudrības teikumu, stāstu un pasaku, tur arī daudz dziesmu sacerētāju, prātnieku, stāstu veču un pasaku vecēnu. Tādu Lielvārdē vēl tagad diezgan. Te var atrast večus, kas tā māk gudrot un prātot, ka pat Sokratam, Platonam un citiem veclaiku gudriem nebūtu jākaunas, viņu izteikumus dzirdot.” Tas viss dziļi ietekmēja Pumpura fantaziju. 1856. g. beidzis Lielvārdes draudzes skolu, viņš līdzekļu trūkuma dēļ bija spiests atgriezties pie tēva, kult muižas rījas un iet citās kļaušnieka gaitās. Kādu laiku viņš kopā ar tēvu pavadīja Lietuvā, bet vēlāk kļuva par Daugavas plostnieku. Sākoties „mērnieku laikiem”, kad pārmērīga muižu un zemnieku māju zemi, sagaatvojot pāreju no kļaušām uz nomu vai privātīpašumu, Pumpurs 1858. g. iestājās par mērnieka mācekli Rembates muižā. Mērnieka darbus veicot, viņš uzturējās vairākās vietās Vidzemē, un svarīgākais bija Vecpiebalgā pavadītais laiks (1867—72). Tur viņš sastapās ar brāļiem Kaudzītēm, A. Stērsti, Valdemāra un Alunāna studiju biedru Dr. J. Jurjānu, piedalījās literārās sanāksmēs un sāka pats rakstīt. Savus dzejoļus viņš iespieda *Baltijas Vēstnesī*, ātri iegūdams lielu populāritāti. 1872. g. Pumpurs aizgāja par muižas pārvaldnieku un mežkungu uz Jumurdu, bet 1874. g. devās uz Rīgu, kur īsu laiku pārzināja R. Tomsona superfosfāta fabriku. Pēc tās bankrota neseismīgi izmēģinājies grāmatu tirdzniecībā, viņš aizbrauca uz Maskavu, kur iedraudzējās ar Fr. Brīvzemnieku, taču, neprazdams krievu valodu, nespēja atrast kaut cik piemērota darbu. Pumpurs strādāja pie galdnieka un vēl citur; kad sākās serbu brīvības karš pret turkiem, viņš pieteicās savvaļniekos kā kara mērnieks un devās uz Balkāniem. Šis solis, kas zināmā mērā atgādina Bairaona rīcību 1824. g., deva jaunu ievirzi visai tālākai Pumpura dzīvei. Atgriezies Krievijā, aprakstījis savus pieredzējumus tēlojumu virknē *No Daugavas līdz Donavai*, kas gan publicēta tikai 1894. g., Pumpurs iestājās Odesas kara skolā un pabeidza to 1878. g. Divus gadus vēlāk viņš kā krievu armijas virsnieks ieradās Latvijā, kur kalpoja dažādās dieņesta vietās — Rīgā, Slokā, Cēsīs, Daugavpilī. Svešumā pavadītie gadi nebija grozījuši Pumpura nacionālo pārliecību, un reiz, apmeklējams latviešu studentus Tērbatā, viņš izteicies: „Es vēl cīnos par krievu zemi, bet jūs, jaunie, būsit tie, kas cīnīsies par latviešu zemi.” 1888. g., uz trešajiem dziesmu svētkiem, iznāca Pumpura *Lāčplēsis*, gadu vēlāk viņa dzejoļu krājums *Tēvijā un svešumā*. No 1895. g. Pumpurs bija pārskaitīts armijas intendantūras valdē Daugavpilī. Viņam nācās pavadīt kara spēka mantu transportus visā Krievijas teritorijā, arī pa Kluso un Indijas okeanu, kas vecajam rakstniekam prasīja smagu piepūli. Atgriezies no grūta brauciena uz Ķīnu, Pumpurs saslima ar akūto reumatismu un nomira 1902. g. 5. jūlijā Rīgā.

Pretēji J. Alunānam un arī Auseklim, Pumpurs nebija intelliģences, bet

Pa kreisi — Andrejs Pumpurs. Pa labi — tēlnieka Kārļa Zāles veidojums: *Lāčplēsis cīņā* (Brīvības pieminekļa grupa).

gan īsts tautas dzejnieks. Viņam trūka augstas dzejas kultūras, bet viņa vienkāršās dziesmas atbilda tautas vairuma gaumei un izpratnei, tādēļ plaši izplatījās un iesakņojās. Var būt, ka šādus tautas dziesminieka impulsus viņš guvis jau savās klausiņieka gaitās, kur par spīti grūtajam darbam allaž tomēr ir dziedāts, arī „jaunlaiku” manierē (atcerēsimies J. Langes 1777. g., pašos tumšākajos dzimtbūšanas laikos, publicēto talcinieku dziesmu). Ir zināms, ka Pumpurs varējis dziesmas „purināt kā no piedurknes” — sanāksmēs, godos pie galda u.t.t. Tā radušies vairāki pazīstami viņa dzejoļi, to vidū populārā romance „Stāsti manim, Daugaviņa”, ko viņš kāzās veltījis kādam jaunajam pārim Piebalgā. Dzimtenē Pumpurs vienmēr bija ļaužu vidū, un tie it kā piedalījās viņa dzejas tapšanā. Svešumā viņš kā dzejnieks kļuva daudz nevarīgāks, maz mantoja no Krievijas vides un domās kavējās tikai pie Latvijas vai notikumiem latviešu dzīvē, atbalsodams tos arī dzejā. Daži no šī veida dzejojumiem, kā zīmīgi aizrāda T. Zeiferts, atgādina „rīmju chronikas” (*Jaunam gadam* 1878). Dzejas tehnika — kā tautas dziesmu atdarinājums, tā modernajās strofās — Pumpuram ir vāja, arī valodas materiāls mākslinieciskas gaumes neizvērtēts. Mēģinādams būt ironisks, viņš reizēm iegrimst rupjā burleskā, kā tas sevišķi vērojams satīrā *Ļurbu valsts* (1870), kur ar

lamu vārdu sablīvējumiem kritizētas nekārtības jaunajās pagastu pašvaldībās. Labākajos Pumpura pantos tomēr jūtama dabiska mūzikālitate un mazliet naivs, bet vienmēr īsts emocionāls pārdzīvojums. Tās nav tautas dziesmas „pēc burta”, bet savā noskaņā un jutoņā, un kā tādas iekļuvušas arī Cimzes *Dziesmu rotas* 2. daļā (vispār Cimzes apstrādājumā un kopojumā bija tikai apmēram puse īstu tautas dziesmu). Vairāk nekā Ausekļa darbos Pumpura lirikā pavīd intīmas iejūtas — mīlestība, reliģiska jūsma ar panteistisku nokrāsu, taču vispār tajā dominē laikmetīgie motīvi: kāpināts patriotisms, cīņa par nacionālu kultūru (*Tautai*: „Ko darīja sveši ļaudis, To tu līdzī nedari!”), aizraušanās ar romantizētu vēsturi un mītoloģiju. Daži no šiem Pumpura laikmetīgajiem dzejoļiem tomēr ieguvuši paliekamu nozīmi. Tas īpaši sakāms par viņa *Imantu*: tā varonī atkārtots Merķeļa pārpratums, ideja patapināta no Fr. Rikerta balādes par Fridrichu Barbarosu, taču Pumpuru tajā vadījis tik spēcīgs mākslinieciskais pārdzīvojums, ka dzejolis joprojām paturējis ais-tētisku vērtību, nemaz nerunājot par lomu, kāda Imantas simboliskajam tēlam bijusi latviešu nacionālajos centienos.

Pumpura slavu nostiprināja *Lāčplēsis* — arī vairāk kā sabiedrisks faktors, nevis mākslas darbs. Latviešu varoņeposu Pumpuram neizdevās radīt, bet viņš radīja nacionālā varoņa tēlu, tāpat divus tā galvenos pretstatus — nodevēju Kangaru un svešo varmāku Tumšo bruņinieku. Kā „sena dziesma jaunās skaņās” viņu konflikti ieaudās Raiņa *Ugunī un naktī*, kļūstot tautas apziņā par psihisku īstenību. Nacionālās armijas kaujas ar bermontiešiem 1919. g. tauta uztvēra kā Lāčplēša un Tumšā resp. Melnā bruņinieka ilgās cīņas noslēgumu; nosaucot Latvijas augstāko militāro goda zīmi par Lāčplēša ordeni, Pumpura radītais tēls tika kanonizēts par latviešu nacionālo varoni. Pumpurs izmantojis savā dzimtajā pusē dzirdētu pasaku par Lāčausi, jo Lāčplēša teikas latviešiem nav. No īgauniem patapināts Kalapuisis, vēsturiskas personas ir Dītrichs un Kaupo; citas personas, arī Laimdota un Spīdala, paša Pumpura izdomātas. Notikumi risinās apm. 12. un 13. gs. mijā, vācu ienākšanas laikā, taču vēsturisko patiesību Pumpurs respektējis maz, — nav to arī pārzinājis. Pareizi aizrāda R. Klaustiņš, ka *Lāčplēša* vaļīgās fābulas īstenajos pamatos ir romantisks mīlestības stāsts, kādi bija iecienīti 19. gs. 70-os gados. Pakļaujot to sīvai dzejnieka iedabai un ideoloģiskajam nolūkam, Pumpurs savu varoņu piedzīvojumus transponējis senajā Latvijā, fonā un darbības iz-zarojumos savienodams folkloras elementus ar paša fantazijām. Sešos dziedā-jumos stāstīts, kā Lāčplēsis, ko dievi izredzējuši par tautas glābēju, izaug pie Lielvārža; iepazīstas ar Aizkraukļa meitu Spīdalu; Velna bedrē novēro viņas, citu raganu, Likcepures un Kangara rīcību; uzceļ nogrimušo Burtnieku pili un iegūst Burtnieka meitu Laimdotu. Ienaidnieki Laimdotu nolaupa, bet Lāčplēsis viņu pēc raibām dēkām atrod un pārved dzimtenē, kur sekmīgi apkaŗo svešos iebrucējus un apmetas dzīvot Lielvārdē. Ierodas Tumšais bru-ņinieks, Lāčplēsis ar to cīnās, un cīnīdamies abi nogāžas Daugavā. Tomēr laiku pa laikam viņi pusnaktī cīkstās Daugavas krastā no jauna, un —

*Laivinieki tic, ka reizi
Lāčplēš's savu naidnieku
Vienu pašu lejā grūdīs,
Noslicinās atvarā.*

Mākslinieciskā veidojumā *Lāčplēsim* daudz trūkumu: episkais pavediens ir sa-
raustīts, personas schēmatiskas un viņu rīcība nemotīvēta (raganas Spīdālas
pēkšņā pārtapšana, atmetot burvības un kļūstot par krietnā Kokneša sievu).
Par spīti tam Pumpurs ar *Lāčplēsi* sniedza paraugu, kā senatnes ainās un tēlos
iedzīvināt laikmetīgas sabiedriskas un politiskas idejas, māksliniecisku līdz-
svarojumu tām piešķirdams ar simbolismu, kas neitrālizē sīkās ikdienas
aktuālitātes, liekot saskatīt un iemiesot šo aktuālitāšu būtiskos pamatus. Tā-
pat rikojušies nevien Rainis, Fallijs, Andrievs Niedra, kas izmantojuši Lāč-
plēša motīvus pēc Pumpura, bet arī citi vēlāki dzejnieki ar citiem nacionā-
liem simboliem.

Pumpurs uzrakstījis arī dažus prozas darbus — ainu no senprūšu vēstures
Erkus Monte (1875) un kļaušu laiku stāstu *Kurmis* (publicēts 1911. g.).
Pirmo jaunākie pētnieki gan vairs neatzīst par Pumpura darbu. Pēdējais pa-
licis nepabeigts, bet var būt, ka Pumpurs to būtu izstrādājis par pirmo lat-
viešu dēku romānu, jo jau šai fragmentā latviešu puisis Kurmis pagūst izcī-
nīties ar rekrūšu ķērējiem, tad parādās kādā klostera slimnīcā Parīzē, vēlāk
laupītāju vidū.

Ar Ausekli un Pumpura *Lāčplēsi* sākās un pa daļai jau arī noslēdzās posms,
kas latviešu dzejā iezīmēja nacionālu revolūciju. Ar to liriskā un episkā dzeja
stingri iesakņojās latviskā augsnē, un turpmākie internacionālie iespaidi vairs
nespēja to sadragāt, bet tikai nostiprināt un mākslinieciski briedināt. Šai tā-
lākajai attīstībai vajadzēja jaunu spēcīgu personību, bet tādas nāca tikai
līdz ar jaunu laikmetu un tā iezvanītāju Eduardu Veidenbaumu.

Jau sakarā ar Kronvaldu un Pumpuru pieminēta svarīgā nozīme, kāda
viņu dzīvē un darbā bija Vecpiebalgā pavadītajiem gadiem. 19. gs. sākumā
un vēl arī atmodas laikā abas Piebalgas piederēja pie rosīgākiem brāļu drau-
dzes centriem Vidzemē; 70-os gados Vecpiebalga kļuva par galveno tautiskās
kustības centru ārpus Rīgas. Latviešu koris tur pastāvēja jau no 1824., bib-
liotēkas resp. „grāmatu lasītāju” biedrība no 1867. g., bet 1869. g. 26. mar-
tā, neilgi pēc Rīgas latviešu biedrības, nodibinājās Dziedāšanas (vēlāk Lab-
darības) biedrība, kas aktivizēja sabiedrisko un kultūras dzīvi plašā apkār-
tņē. Biedrības darbu veicināja apstākļi, ka muižas īpašnieks grāfs Šeremetjevs
lielāko tiesu dzīvoja Krievijā un viņa ieceltie pārvaldnieki nesevoja latviešu
iekšējai dzīvei tik uzmanīgi, kā to darīja vācu muižnieki savos īpašumos.
Draudzes mācītājs Šillings savukārt bija jau atteicies no „pasaulīgām lietām”
lielā vecuma dēļ, un līdz 1874. g., kad viņa vietā nāca R. Guleke, latviešu
pasākumiem no šīs puses nekādi spaidi nedraudēja. Ferdinandš Šil-
lings (1806—1874) sniedzis vairākas pazīstamas garīgas dziesmas — to
vidū „Paliec ar žēlastību”. Jaunpiebalgā par mācītāju bija otrs ievērojams
garīgais dziesminieks — Kārlis L. Kēlbrants (1805—1888), kam

amatā sekoja viņa dēls. K. L. Kēlbrants tulkojis ap 40 dziesmu, kas joprojām pieder pie visvairāk dziedātajām: „Es skaistu rozīt' zinu”, „Teici to Kungu”, „Rīta gaisma mūžīga” u.c. Pēc sadursmes ar Kēlbrantiem skolotāja vietu Jaunpiebalgas draudzes skolā nācās atstāt Auseklis: neiecietībā pret vācu mācītājiem viņš sācis izvēlēties no baznīcas zvana abu Kēlbrantu vārdus, ko tie bija likuši tur iekalt, lai paleptos ar saviem nopelniem. No 1869. g. Vecpiebalgā pastāvēja privāta rakstnieku un literatūras interesentu kopa ar Pumpura doto nosaukumu „Ķirpis”. Tā regulāri rīkoja slēgtas sanāksmes, kurās spriests nevien par rakstniecību, bet arī politiskiem jautājumiem. Blakus Dr. J. Jurjānam, Pumpuram, vēlāk Kronvaldam, šais sanāksmēs aktīvi piedalījās draudzes skolas skolotāji J. Pilsātnieks un A. Stērste. Jēkabs Pilsātnieks (1838—1879) palicis tautā pieminams ar divām dziesmām: „Ozoli vēl Baltijā” un „Nu sveiki, draugi, kas šē kopā esam”. Andrejs Stērste (1852—1921) bija viens no cītīgākiem *Baltijas Vēstneša* u.c. laikrakstu līdzstrādniekiem — rakstīja visvairāk par agrāriem jautājumiem. Viņš sacerējis arī dzejoļus un tulkojis dažas lugas. Stērste sarakstīja pirmo nopietnāko latviešu gramatiku (*Latviešu valodas mācība*, 1879—80). Viņš tulkojis latviski 1864. g. tiesu likumus, kas iespiesti 1889. g. — pēc sadursmes ar Dr. A. Bīlenšteinu, kam likās nepieņemami daži Stērstes juridisko terminu latviskojumi (aizmuguras spriedums, izpildu raksts u.c.). „Ķirpja” sanāksmēs nereti piedalījās arī Vestienas, Raunas, Litenes, vēlāk Drustu skolotājs Antons Tullijs (1851—1909), īpatnējs dzejnieks, kuŗa nedaudznie skeptisku pārdomu un atziņu piesātinātie dzejoļi, kas grāmatā nav izdoti, pieder pie zīmīgākajām parādībām latviešu lirikā 19. gs. otrā pusē. Bez tam Tullijs sarakstījis vairākas mācības grāmatas, un 1902. g. iznāca *Mīklas, parunas un sakāmi vārdi* viņa sakopojumā. Vecpiebalgas labvēlīgā garīgajā klimātā izauga vēl divi rakstnieki, kas literatūrā pamazām aizēnoja visus pārējos „Ķirpja” dalībniekus un kuŗu mūža darbs joprojām pieder pie izcilākajām vērtībām latviešu prozas mākslā. Tie bija brāļi Kaudzītes.

Jau par Neikenu minēts, ka viņš tiecās panākt zināmu sintezi starp veclatviešu un jaunlatviešu centieniem. Tādas sintezes meklētāji — plašākā mērogā un ar daudz lielākiem panākumiem — bija arī Kaudzītes, un visai pareizi aizrāda J. A. Jansons: „Veclatviešiem kultūras un literatūras centienu mērķis bija — kristīgais cilvēks. Jaunlatviešiem — latvietis. Kaudzīšiem atšķirībā no vieniem un otriem — cilvēks. Kristīgu cilvēku, zemnieku, latvieti u.t.t. viņi grib celt tās morāliski saprātīgās būtnes augstumos, ko sauc par cilvēku.” Līdzīgi spilgtākajiem 60-to gadu latviešu racionālistiem Kaudzītes šais centienos stipri uzsvēra prāta lomu, sevišķi reliģijas jautājumos. „Ja saprotu, kādēļ gan tad lai ticu? Ja nesaprotu, kādēļ tad ar lai ticu?” saka R. Kaudzīte kādā prātulā. M. Kaudzīte savukārt pirmajā dzejoļu krājumā 1872. g. atkārtoti daudzinajis „prāta gaismu”, bet kādu satiru 1877. g., kur kritizēta tā laika sabiedrība, nobeidz vārdiem: „Negribu tev vairāk stāstīt, Kāds virs zemes prāta bads.” Šos ieskatus viņi varbūt bija attīstījuši saskarē ar Dr. J. Jurjānu, kas pārnesa uz Piebalgu garu, kāds 50-os gados valdīja Valdemāra

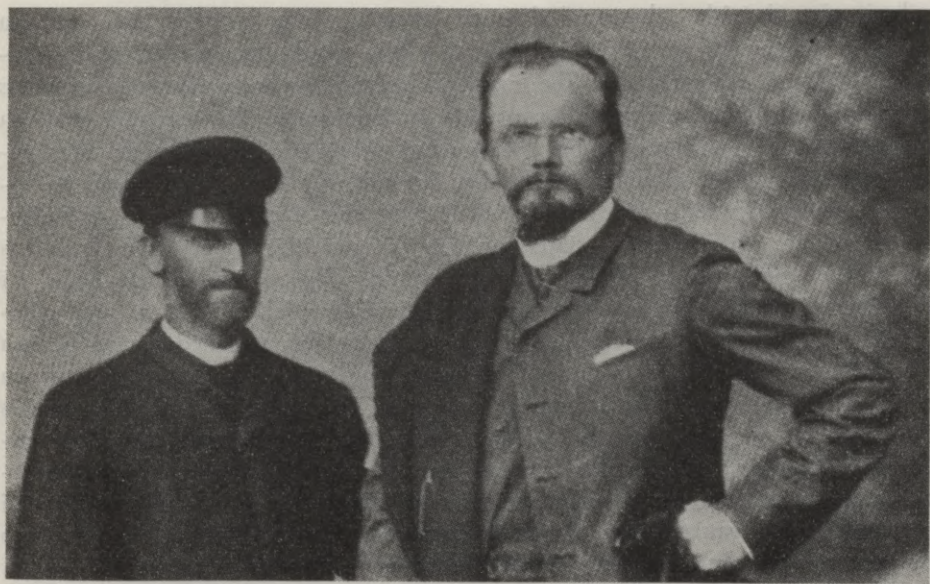
pulciņā Tērbatā, kuŗa dalībnieks viņš bija. Tomēr Kaudzītes nebija reliģijas noliedzēji, lai gan apkārtņē viņus par tādiem reizēm uzskatīja: tikpat spēcīgi kā racionālisms viņos sakņojās iespaidi, ko tie bērnībā bija guvuši henrhūtiešu saiešanās un no mācītāja F. Šillinga. Abi brāļi pat darbojās baznīcas amatos, un M. Kaudzīte atkārtoti uzsvēris, ka viņi noraidījuši nevis reliģiju, bet tikai ar to saistītās cilvēku vājības. Līdzīgs kriticismis un patstāvība raksturo Kaudzīšu viedokli nacionālos jautājumos, un neviens to nav formulējis labāk kā M. Kaudzīte savā pazīstamajā dzejolī:

*Kur tautas vainags zeļ un zied
Un daudz kas tautai tuvu iet,
Tur ej gan līdz, bet atstatu
Un slēp, kas viņai esi tu.*

*Kur kauns un bēdas tautu spiež
Un maz kas tautai līdzā cieš,
Tur nāc, lai glābējs mazs vai vēls,
Bet teic, ka esi viņas dēls.*

Un R. Kaudzīte to papildina ar atziņu: „Piederī tautai — piederēs tauta tevīm un paliks par neatņemamu mantojumu, kamēr vien minēs abēju vārdus pasaulē.” Tas ir dziļš un īsts patriotisms, kas ietverts šais abu brāļu izteikums, — daudz vairāk kultūras tautas cienīgs nekā „tautisko” bungu rīboņa, ar ko daži citi rakstnieki līdz visjaunākiem laikiem gribējuši demonstrēt savu tēvzemes mīlestību ir pašu zemē, ir svešautiešiem. Kaudzīšu individuālītātēs, bez šaubām, bija zināmas atšķirības, taču viņu personības sintezē, kur saplūst ar lielu garīgu neatkarību izvērtēti kristiānisma, racionālisma un nacionālisma elementi, saredzams daudz kopēja. Šī sinteze, ko brāļi Kaudzītes panāca, liek viņus pieskaitīt pie visīpatākajām parādībām atmodas laikmetā.

Reinis Kaudzīte dzimis Vecpiebalgas Mādaros 1839. g. 12. maijā, Matīss Kaudzīte turpat 1848. g. 18. augustā. Brāļi auga trūcīgos apstākļos, un Reinis ir pilnīgs autodidakts — skolā nav mācījies nevienas dienas. Viņš kļuva par ratiņu dreimani un, sapelnījis drusku līdzekļu, 1865. g. pašķīra Matīsam ceļu uz izglītību Vecpiebalgas draudzes skolas t.s. krievu klasē. Kad 1867. g. Vecpiebalgā atvēra Kalna Kaibēnu (vēlāk Ogrēnu) skolu, Matīsu uzaicināja tajā par skolotāju, bet Reini par viņa palīgu. Darbā abi stājās 1868. g., iepriekš izturējuši vajadzīgo pārbaudījumu. Matīss jau 1867. g. bija vingrinādamies pārtulkojis Ļermontova *Mūsu laiku varoni*, un tad pat *Mājas Viesis* iespieda viņa pirmos oriģināldarbus. Reinis žurnālista darbību sāka 1871. g. un, tāpat kā brālis, turpināja to visu mūžu, rakstīdams (parasti ar R. Vidzemnieka pseudonimu) par paidagoģiskiem, saimnieciskiem, meteoroloģijas u.c. jautājumiem. No tiešajiem pienākumiem skolā izauga prāvs skaits abu brāļu sarakstīto mācības grāmatu; dažas no tām piedzīvojušas līdz 20 iespaidumu. Rosīgi Kaudzītes piedalījās sabiedriskā dzīvē. Reinis 24 gadus bija pagasta pašvaldības, 35 gadus Cēsu apriņķa kuŗa klausības komisijas loceklis. Matīsa organizātoriskais talants spilgti izpaudās Dziedā-

Brāļi Kaudzītes: pa kreisi Reinis, pa labi Matīss.

šanas resp. Labdarības biedrībā, ar ko viņš bija saistīts vairāk nekā 50 gadu. Pie viņa galvenajiem nopelniem pieder Vecpiebalgā izveidotais amatiešu teātris, ko reizēm dibināti apskaudusi pat Rīgas latviešu teātra trupa. Laikā no 1879. līdz 1903. g. Kaudzītes, pa daļai kājām, paveica septiņus lielus ceļojumus, apmeklējot vispirms dažādas vietas Vidzemē un Kurzemē, tad Igauniju, Krieviju, Vāciju, Šveici, Somiju, Holandi, Beļģiju, Franciju, Itāliju, Austriju. Viņi izgāja vienmēr kājām no Kalna Kaibēniem un vienmēr kājām tur atgriezās. Ceļojumi attēloti korrespondencēs laikrakstiem. 1872. g. iznāca Matīsa dzejoļu krājums *Dziesmiņas*, kam sekoja tulkojumi: Ļermontova *Daimons* un *Kadžī Abreks* (abi 1874), Puškina *Gūstītais Kaukazā* (1877), bet tad otrs paša lirikas sakopojums *Dzejoļi* (1877). Pirmais krājums vēl neliecina par autora kaut cik nopietnu briedumu: tajā mainās „prāta gaismas” slavinājumi ar bezpersoniskiem „senču gara” un salkaniem mīlestības motīviem trūcīgā izteiksmē. *Dzejoļos*, kas gan veltīti neilgi priekš tam mirušajam Kronvaldam, tautiskā iejūsma atslābusi, dodot vietu autoram raksturīgajai apcerei un criticismam; formā šis krājums daudz gatavāks par pirmo. Te atrodami arī divi vispopulārākie Kaudzītes dzejoļi — „Rindā dzērves” un *Brūklenājs*. 1878. g. Matīss izdeva savu kultūrvēsturisko studiju *Brāļu draudzē Vidzemē*, bet 1879. g. iznāca abu brāļu lielais kopdarbs *Mērnīeku laiki*, ko Draugu biedrība godalgoja ar 1000 rubļu prēmiju. Kronvalda ierosināts, Matīss bija sakārtojis pirmo plašāko latviešu dzejas antoloģiju *Smaidi un asaras*, kas pirmo reizi iznāca 1880. g., bet pēc tam vairākos jaunos izdevumos. No 1893. g. ar nosaukumu *Vija* sāka iznākt brāļu Kaudzišu kopoti

raksti, pirmais tāda rakstura izdevums latviešu grāmatniecībā, kas aptvēra pavisam 23 burtnīcas. Ceturtajā burtnīcā bija vienkopus savākti Reiņa *Domu izteikumi* resp. aforismi. Tie ir spilgts personības dokuments, ko sniedzis „filozofs zemnieka svārkos” (Kronvalda apzīmējums). To vispārējā noskaņa ir skeptiska un pesimistiska, bet spēcīga individuālisma iezīmēta, kā svarīgākās vērtības izceļot cilvēka neatkarību un taisnīgā dzīvē pamatotu pašapziņu. „Esi cienīgs caur sevi pašu”; „Dari pats, spried pats, un lai tevis nebiedē nekad cita spriedums”, — šādās un līdzīgās prātulās jau ieskanas kaut kas no Raiņa „vienpatības”. Matīss Kaudzīte kopš 70-iem gadiem darbojās arī literatūras kritikā, reizēm parakstīdamies par Kalnieku. 1874. g. viņš polemizēja ar Ausekli, starp citu kā nevēlamu parādību atzīmēdams pārliecīgu deminutīvu kultivēšanu pēc tautas dziesmu parauga, ar ko laba tiesa autoru cerēja piešķirt savai dzejai „tautisku” nokrāsu. 70-tos gados viņš vēl apcerējis Neikena stāstus, A. Līventalu, J. Pilsātnieku, bet 1880. g. recenzēja Lautenbacha *Zalkša līgavu*, apšaubīdams, vai tautas dziesmu atdarināšana būtu īstais ceļš uz latviešu dzejas uzplaukumu. Šī recenzija deva pamatu ilgstošai polemikai. Pārstrautu Jānis, aizstāvēt Lautenbachu un dēvējot to par pirmo patstāvīgo latviešu dzejnieku, publicēja brošūru *Domas par tautiskās dzejas nodibināšanu* (1881); Kaudzīte uz to 1882. un 1883. g. atbildēja ar divām brošūrām, kurās no jauna iztīrījā *Zalkša līgavas* trūkumus un uzsvēra, ka patstāvīgi nacionāli dzejnieki jau priekš Lautenbacha bijuši Mālbergis, Auseklis, Pumpurs. Ar to bija pirmo reizi skartas problēmas, kas 1888. g. asi un spilgti izvirzījās T. Zeiferta un Lautenbacha slavenajā polemikā par „laikmetīgo un mūžīgo”. Rīgas latviešu biedrības Zinību komisijas vasaras sapulcēs Kaudzīte vairākkārt referēja par pārskata gadā iznākušām grāmatām; daži no šiem referātiem iespiesti minētās komisijas rakstu krājumos. Pašā mūža galā, 1924. g., Kaudzīte divos sējumos izdeva savas *Atmiņas no tautiskā laikmeta*. Šie sējumi ir viens no svarīgākajiem ieguldījumiem latviešu memuāru literatūrā un dažos gadījumos (piem., ziņās par vairākiem zīmīgiem momentiem Kronvalda un Pumpura biografijā) vienīgais avots literatūrvēsturniekiem. Atmiņas sarakstītas pasmagā, veclaicīgā valodā, bet piebārstītas sīkiem, neparasti spilgtiem vērojumiem, un personu raksturojumos nereti katrs vārds „trāpa naglai uz galvas”. Kopš 1904. g. Matīss bija Kaibēnu māju saimnieks, jo Reinis, kas tajās saimniekoja jau kopš 1876. g., vairs nevēlējās tur pastāvīgi dzīvot un strādāt. Dzīlas, ārējos apstākļos nepamato- tas grūtsirdības mocīts, Reinis kopš 1907. g. uzturējās dažādās vietās: Rīgā, Siguldā, Cēsīs, Nītaurē, Pēterupē, tikai reizēm ierazdamies apciemot brāli. Kaibēnos viņš atgriezās arī pāris dienas priekš nāves un nomira 1920. gada 21. augustā. Matīss skolotāja darbu atstāja oficiāli 1911., bet faktiski 1913. g., pēc tam (ar pārtraukumu 1. pasaules kara bēgļu laikā) nododamies Kaibēnu māju, it sevišķi to dārza, kopšanai, sabiedriskam darbam un literatūrai. Viņu atrada mirušu Kaibēnu dārzā zem ābeles 1926. g. 8. novembrī. Daudz vērtīga kultūrvēsturiska materiāla ietvēra Matīsa 1926. g. izdotā grāmata par Vecpiebalgu, turpretim viņa *Jaunie mērnīku laiki* (I–IV, 1924–27),

asi pretkomunistisks romāns par 1919. g. notikumiem Latvijā, jau liecināja par radīšanas spēju apsīkumu. A. Goba 1928. g. ar virsrakstu *Izjuriēši* izdeva nepabeigta romāna fragmentu, piedēvēdams to Reinim. K. Egle pierādījis, ka arī šo darbu, kuŗa provizoriskais virsraksts bijis *Malienas dabas stāsti ar bildēm*, ap 1885. g. veidojuši abi brāļi kopā. Tāpat K. Egle un J. Misiņš ar neapgāžamiem argumentiem atspēkojuši periodiski izplatītās baumas, it kā Kaudzītes nebūtu *Mērnīku laiku* īstie autori, bet patapinājuši tos no Zvaigznītes vai Kronvalda.

Mītus un leģendas nekad nav radījusi viduvējība. Atcerēsimies, ka laikā no 1769. līdz 1943. g. izteiktas 17 hipotezes par Šekspīra darbu „īsto piederību”, mēģinot tos piedēvēt gan karalienei Elizabetei, gan kādai A. Vetelejas jaunkundzei, gan Fr. Bēkonam, gan V. Rolijam. Ja par *Mērnīku laiku* „īstajiem” autoriem izteiktas kaut divas hipotezes, tad mūsu apstākļos arī tas ir lieks pierādījums šī romāna izcilajai vērtībai, ko allaž var izmantot sensāciju producēšanai. *Mērnīku laiki* galīgā veidā sākti rakstīt 1876. g. 2. septembrī un pabeigti 1879. g. 18. martā; atsevišķi fragmenti izstrādāti jau agrāk. Katru nodaļu brāļi vispirms sīki pārrunāja, pēc tam Matīss uzrakstīja; labojumus un pārgrozījumus izdarīja atkal abi kopā. Par savu darbu Kaudzītes liecina: „Nopelns (ja tur kāds atrodams) vai pārmetumi (kad tie pelnīti) pieder mums abiem vienlīdzīgi... Paši mēs tur nekā nevaram izdalīt, un neizdalīs cits arī neviens.” *Mērnīku laiku* pirmais izdevums, trijās burtnīcās, iznāca 1879. g. Tie joprojām ir ievērojamākais un populārākais latviešu romāns (autori gan stūrgalvīgi noraidīja šo apzīmējumu un vienmēr uzsvēra, ka tas esot stāsts), kas 70 gados izplatījies vairāk nekā 40 000 eksemplāros; divreiz drāmatizēts (P. Gruzna 1911, Zeltmatis 1926) un bieži izrādīts; izdots saīsinātā veidā skolu vajadzībām (R. Klaustiņš 1924, J. Tauriņš 1930); krieviski to tulkojis P. Dadzītis 1880., vāciski M. Guleke 1883. un leitiski K. Korsakas 1940. g. Romāna galvenā norises vieta ir Vecpiebalga un Jaunpiebalga (Slātava un Čangaliena). Tā sižets pamatojas 19. gs. otrās puses apstākļos, kad Latvijā darbojās mērnīki, noteikdami robežas sīkgruntnieku īpašumiem. Piebalgā šī zemes mērīšana bija notikusi 1867.—1873. g., atstājot piebaldzēniem daudz raibu pieredzējumu un nostāstu. Sākumā Kaudzītes saistīja tīri anekdotiskie momenti; vēlāk, bīstot nodomam rakstīt lielāku darbu, aina arvien paplašinājās un beidzot aptvēra visu laikmetu ar tā dažādajām parādībām. Ideoloģiskā ziņā „mērnīku laiki” sakrita ar tautisko atmodu, taču Kaudzītes bija jau ieguvuši vērtēšanai nepieciešamo distanci, un šai apstākļi pa daļai sakņojas arī romāna mākslinieciskā stabilitātē. *Mērnīku laiku* sabiedriskie un kultūrvēsturiskie aspekti ir daudz pētīti un apcerēti (R. Klaustiņš, J. A. Jansons u.c.), skaidrojot, ko reprezentē katra persona un notikums, taču vislabāko raksturojumu šai ziņā sniedzis pats M. Kaudzīte savās atmiņās, un to ir vērts šeit atkārtot pa vārdam: „Līdz ar tautības apziņas pieaugšanu cēlās šai ziņā arī pārāka un sekla plātīšanās (Pietuka Krušītiņš), pat arī tautiska ākstība lepoties ar muļķīgām runām un citādi (Drekberģis); otrā pusē stāvēja liela ākstība dzīties uz vācietību un lielmanību

(Švauksts); jaunai pagastu pašvaldībai iesākumā piemita vēl daudz vājumu aiz iestrādāšanās trūkuma (vietnieku pulka sēde); pazīstama nāca viltība un blēdība, dižošanās šai ziņā aiz balmutības (Prātnieks, arī Bisars); auga pa starpām līdz nīdēts, bet spēcīgs patstāvīgas prātnieciskas domāšanas un negrozības gars (Kaspars); stiprs patstāvības raksturs sāka parādīties arī pie jaunavām (Liena). Šie būtu galvenāko īpatnību izteicēji tipi no jaunākās paaudzes laika. Arī vecākā paaudze, kā laika gara vilcin vilkta, cēla iz sava vidus vairāk citu un citādu īpatnību gaismā nekā agrāk, kad vēl nebij radušies jauni dzinuli. Varēja pie viņas novērot goda apziņas uzticību (Anuža), līdz ar to bērna palāvību un pieķērību savai uzticamai glabātājai (Anniņa); tālāk — nenovilināmu patstāvības un patiesības prātu ar reliģisku pamatu (Prātnieka māte); tad — skaidras, ticīgas dvēseles mieru un nemirstības cerību arī nāves stundā (Ilze); bet tālāk, kā pretstatu, garīgu augstprātību un paštaisnību ar iedomātu iekārošanas tiesību (Oļiniete); tāpat godīgu ticības cilvēka prātu, bet vāju cīņā pretim ļaunumam (Oļiņš); arī jautru, vīzīgu un satirisku bezbēdību (Tenis); vientiesības pilnu savārdniecību (Ķencis, Pāvuls). Bez tam nāca sadzīves līdzdarbībā arī tādas raksturu parādības, kas pēc tā laika bij skaitāmas par ārpusējām jeb ārlatviskām, kā šausmīga noziedzība (Raņķis); sava labuma un spēka apziņa patvaļības un varas lietošana (Feldhauzens); apspiesto aizstāvība (Šrekhubers); gara spēka un īstas cienības iespēja (mācītājs) u.c.” Kaudzītes labi pazina Gogoļa darbus, arī Servantesa *Don Kichotu* un būs no tiem, īpaši no pirmā, daudz mācījušies. Schēmatiski *Mērnieku laiki* tomēr visvairāk atgādina Č. Dikensa darbus, jo tajos ietverti un savstarpēji sašķetināti (tāpat kā, piem., Dikensa *Nikolasā Niklebijā*) trīs paralēli romāni: sentimentālais (Kaspars un Lienas mīlestība), satiriskais (Pietuka Krustiņa, Švauksta, Ķenča izdarības) un kriminālais (Raņķa, Feldhauzena, Šrekhubera un Grabovska gaitas). Pirmais no tiem jūtami novecojies, jo tajā atdarināta tobrīd Latvijā iecienītās vācu sentimentālās literātūras mode. Kriminālromānam nozīme tikai kā komponentam *Mērnieku laiku* kopējā celtnē un sastatā. Tomēr jāpiebilst, ka inerces ceļā pasāktā šīs Kaudzīšu darba daļas pelšana nav pietiekoši pamatota: tā saistās ar mūsu kritikā ieviesto paražu katru kriminālo vai dēku romānu jau *a priori* uzskatīt par nevērtīgu. Kaudzīšu kriminālromāna vērtību mazina stilistiski defekti, jo latviešu valodā tolaik trūka terminoloģijas blēžu sarežģīto akciju apzīmēšanai. Citādi tas nav ne labāks, ne sliktāks par jebkuŗu tā paša laika vācu vai angļu kriminālromānu, un *Mērnieku laiku* kompozīcijā tam neatņemama loma: tikpat organiska kā augļotājam Feginam un slepkavam Saiksam Dikensa *Oliverā Tvistā*. Laikmeta maiņu neskarts palicis satiriskais romāns, kuŗa tipos un situācijās izkristalizētas mūsu tautas negatīvās tieksmes un īpašības. Ar savu ģeniālo vienkāršību un nesaudzīgo griezīgumu šī *Mērnieku laiku* daļa Latvijā ieguvusi tikpat lielu sabiedrisku nozīmi kā Svifta un Voltēra darbi viņu nācijās. Zīmīgi reiz aizrādīja Aleksandrs Grīns, ka Ķencis un Švauksts dzīvo mūsu vidū joprojām, kaut pirmais vairs nenēsā piebaldzēna svārkus, bet otrs mīl reprezentēties rautos un dinejās. Vēl vairāk

tas attiecināms uz Pietuka Krustiņu un Prātnieku. Pētījot *Mērnietu laiku* kultūrvēsturisko nozīmi, allaž novārtā atstāts brāļu Kaudzišu galvenais mākslinieciskais nopelns. Tas izteicas viņu gājienā no Piebalgas uz pasauli: ar lielu drosmi un stingru pašapziņu viņi pārvarēja savu laikmetīgo vidi, ar sublimētiem, asi tvertiem tipiem deva latviešu literātūrai t.s. vispārcilvēcisko ievirzi.

Tai pašā 1879. g., kad iznāca *Mērnietu laiki*, parādījās otrs latviešu oriģinālromāns — *Sadzīves viņi*. To bija sarakstījis kurzemnieks Juris Māters, publicists un rakstnieks, kas „kā viesuļaina vētra pārgāja pār mūsu sadzīves tūrumiem, te lauздams un liekdams, te sagriezdams greizi, vai arī pie zemes pieplakušo strauji raudams augšā” (A. Goba). Māters dzimis 1845. g. 11. martā Kazdangas pagastā, mācījies turienes muižā iekārtotā privātskolā, vēlāk izglītojies pašmācības ceļā. Viņš strādāja rakstveža darbus Skrundā, kur arī sacerēja un 1864. g. iespieda *Latviešu Avīzēs* savu pirmo rakstu par pagasta tiesas jautājumiem. Vēlāk Māters bija rakstvedis Diždzeldā, Rudbāržos, Kuldīgā, Kandavā, tad sekretārs Piltenes magistrātā. Tur viņa spējas un lietpratību ievēroja Kurzemes gubernātors P. fon Lilienfelds, kas 1873. g. aicināja viņu uz Jelgavu par guberņas tipografijas inspektoru un tulku. Māters panāca, ka 1875. g. latvieši ieguva vairākumu vāciskās Kurzemes bīskopības biedrības valdē, no kuŗas 1880. g. izauga Jelgavas latviešu biedrība. Tai bija ievērojama nozīme Zemgales sabiedriskajā dzīvē: vēlākos gados tās

Eduarda Brencēna illūstrācija *Mērnietu laikiem*.

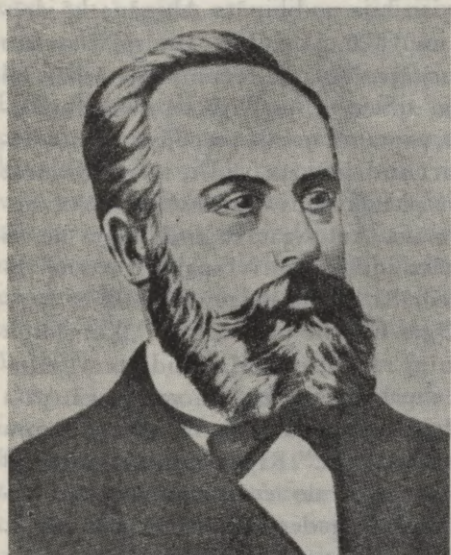
valdē un rakstniecības nodaļā darbojās J. Čakste, A. Stērste, Rainis, K. Milenbachs u.c. Straujā māju iepirkšana un zemnieku turības pieaugums 70-os gados veidoja jaunu — latviešu gruntnieku šķiru, kas praktiskos un ideoloģiskos jautājumos ne vienmēr varēja un gribēja solidārizēties ar nacionālās kustības galveno centru Rīgā — ar Latviešu biedrību un *Baltijas Vēstnesi*. Māters jutās aicināts kļūt par gruntnieku idejisko vadoni un šai sakarā 1875. g. 30. aprīlī Jelgavā sāka izdot laikrakstu *Baltijas Zemkopis*. Tas sākumā bija arodniecisks nedēļas izdevums ar rakstiem par lauksaimniecību, skolu un paidagoģiju, bet 1876. g. Māters to pārvērtā par politisku laikrakstu, kuŗā teicami apliecināja savu spožo žurnālista talantu. *Baltijas Zemkopja* praktiskajos rakstos valdīja līdzīgs gars kā *Pēterburgas Avīzēs*, un no racionālistiem pārņemtas arī Mātera domas par vispārējās labklājības veicināšanu. Ko Valdemārs gribēja panākt, mudinādams latviešus pievērsties jūrniecībai, to Māters sekmēja ar saviem ieteikumiem par racionālu lauksaimniecību, kuŗā būtu izmantojami „angļu suta arkli” un „dažādas mašīnas, kas jo labu zemes apstrādāšanu un citus darbus atvieglo”; tāpat „jāmācās jo labāka lopu kopšana un audzēšana, zemkopības augļu jo derīga izlietošana”. Kā autoritāti vālodas u.c. svarīgos nacionālos jautājumos Māters citēja J. Alunānu; sava laikraksta satiriskajam pielikumam viņš patapināja *Pēterburgas Avīžu* Brenci un Žvinguli. Ar visu to Māters bija vairāk ideālists nekā praktiķis: konkrētus pamatus dzīvē viņš saviem aicinājumiem nespēja dot. *Baltijas Zemkopī* Māters asi polemizēja nevien ar vāciešiem, bet arī *Baltijas Vēstnesi*, pārmetot Rīgas latviešu pilsonībai — bieži ne bez pamata — tautisku pieticību un zemnieku izmantošanu. 1879. g. viņš iespieda *Baltijas Zemkopī* savus *Sadzīves vilņus*. Šis romāns rakstīts steigā, no turpinājuma uz turpinājumu, tādēļ kvalitātē tas neizlīdzināts, publicists tajā bieži nomāc mākslinieku, tomēr autora personība tur atspoguļota ļoti spilgti. Romāna galvenā persona, muižas pārvaldnieks Felzenbergis, ir literārs pašportrets, kam Māters liek izteikt arī savu skanīgo, lai gan nereālo programmu laucinieku labklājības vairošanai. Kā nākotnes ideālu Māters bija iecerējis latviešu aristokratijas nodibināšanos, kuŗas sapratīgā vadībā tad sāktos straujš materiāls un kultūrāls uzplaukums. Šo ideālu viņš centās iedzīvināt Felzenbergī, ap to sargrupējot pārējās personas, kas, sadalītas „labās” un „launās”, īstenībā veic tikai statistu lomas. Stila problēmas autoru interesējušas maz, turpretim fābula risināta raiti, lai mīgi izvadot Felzenbergi cauri muižkunga gaitām un mīlestības sarežģījumiem, personīgo ienaidnieku uzbrukumiem un cīņām pie Pļevas; beidzot viņš top ir par muižnieku, ir ģenerāli, un arī iecerētā baronese Klotilde „slīgst viņam pie krūts”. Emocionālos tēlojumus *Sadzīves vilņos* raksturo spēcīgs sentimentālisms, kas sagādāja romānam lielu populāritāti neizlutinātos lasītājos. Dziļāku māksliniecisku vērtību darbā nav, bet tam nenoliedzama nozīme kā spilgti laikmetīgam literāram dokumentam. *Baltijas Zemkopi* Māters materiālu grūtību dēļ atstāja 1880. g., pēc kam tas iznāca vēl piecus gadus citā vadībā. Tai pašā 1880. g. Māters nodibināja jaunu laikrakstu — *Tiesu Vēstnesi*. Tas iznāca nekārtīgi līdz 1884. g. vidum, jo nepraktiskais raksturs

un ekscentriskais dzīves veids Māteram sagādāja daudz parādu, kuŗu dēļ viņš kādu laiku bija pat apcietināts. *Tiesu Vēstnesī* viņš izskaidroja likumus, centās stiprināt latviešu tiesisko apziņu un mudināja zemniekus izmantot legālās iespējas, ko deva 60-to gadu reformas. Nebūdams jurists un nelabvēļu bieži diskreditēts par „kaktu advokātu”, Māters praksē izveidojās par nopietnu lietpratēju tiesību jautājumos. Bez daudzajiem apcerējumiem presē te atzīmējamas viņa izdotās likumu grāmatas — īpaši *Vidzemes un Kurzemes privāttiesību likumu grāmata* (1885). Ar to viņš deva nevien pirmo Latvijas civillikumu latviskojumu, bet lika arī pamatus civillikumu valodai (Mātera jaunvārdi: aizdevums, īres līgums, darījums, reālnastas u.c.). *Tiesu Vēstnesī* Māters turpināja polemiku pret Rīgas latviešu biedrību un tās ietvaros sarakstīja otru romānu *Patriotisms un mīlestība* (1880/81), kuŗā nomelnoja B. Dīriķi, R. Tomsonu, K. Kalniņu u.c. savus politiskos pretiniekus. Acīm redzamā tendence un pārspilētais subjektīvisms liedz šo darbu vērtēt kā māksliniecisku parādību, lai gan atsevišķas situācijas un literāras karikatūras zīmētas ar lielu atjautību. Visai mazvērtīgi ir Mātera nedaudzie stāsti — *Pirmā un beidzamā balle*, *Dzīvība par godu*, *Pēc desmit gadiem*. Māters miris 1885. g. 4. februārī Jelgavā. Nozīmīgākās pēdas viņš atstājis juridiskajā literatūrā un žurnālistikā, bez tam, kā R. Klastiņš aizrāda, viņš „līdzīgi 60. gadu racionālistiem bij stalts uzsācējs, kas 70. gadu pilsoņu sabiedrībā spēlēja modinātāja un sajūsminātāja lomu”. Viņa publicista darbs un cīņa pret Rīgas latviešu biedrību iezīmēja pirmo iekšējo opozīciju tautiskajā kustībā. Tā bez pamata reizēm izskaidrota par jaunās strāvas ieskaņu, jo ideoloģiski Māters bija un vienmēr palika noteikts agrārietis ar „aristokrātisku zemnieku” kā ideāltipu.

Blakus Māteram pieminami vēl daži citi pazīstami 70-to gadu žurnālisti. *Laubes Indriķis* (1841—1889) kopš 1874. g. vadīja *Mājas Viesi* un jūtami uzlaboja tā literāro līmeni, gan nespēdams grozīt virzienu, ko ietekmēja „latviešu draugu” ideoloģija. Tādēļ pats Laube, kas bija pusvācietis, bet pārliecībā īsts latviešu nacionālists, savus labākos rakstus iespieda Mātera laikrakstos u.c. izdevumos. Viņš rakstījis stāstus (*Smiltņieku Andrejs*, *Pats savās cilpās*), tulkojis komēdiju *Augsti viesi* (1881), izdevis matematikas un krievu valodas mācības grāmatas, publicējis daudz asprātīgu feļetonu. Laube labi pazina klasiskos autorus un kļuva par pirmo nopietnāko latviešu literatūras kritiķi. 1872. g. iznāca viņa kritiskais preses apskats *Mūsu laika raksti*, kur izteikti daži ielāgojumi, kas bijuši aktuāli līdz visjaunākajiem laikiem, piem.: „Mīļu Latviju aplūkojot, tā mums gandrīz kā viens vienīgs liels rakstnieku un dziesminieku pulks izliekas: jo raksta skolmeistars un raksta skrīveris, raksta saimnieks un raksta kalps, raksta arī vēl cūku gans; gan veči, gan spēka vīri, bet jo vairāk jaunekļi, īpaši puiseļi. Žēl mums tikai, ka gandrīz vairāk raksta nekā lasa un vairāk māca nekā mācās.” Rosīgs laikrakstu līdzstrādnieks bija *Kārlis Stālbergis* (1837—1895), kas gan vairāk ievērojams kā grāmatu apgādnieks (izdeva starp citu Biezbārža rakstus). No vācu valodas Stālbergis vāji tulkojis *Tūkstoš un vienu nakti* un

Bairona *Manfredu*. Pie izcilākajiem latviešu žurnālistiem savas darbības pirmajos gadu desmitos piederēja Fridrichs Veinbergs (1844—1924), kas ilgi bija *Baltijas Vēstneša* faktiskais redaktors un virziena noteicējs. Viņš vadīja arī pirmo latviešu dienas laikrakstu — *Rīgas Lapu* (1877—80), ko parakstīja B. Dīriķis. Veinberga galvenais nopelns bija tas, ka viņš savos rakstos mācīja latviešus nevien politiski domāt, bet pamudināja arī uz aktīvu politisku darbu, cenšoties izkaņot zemes iekšējā pārvāldē vietu blakus vāciešiem. Balstīdamies uz tezes: Revolūcijas ceļas ne tāpēc, ka zemākām šķirām atrauta maize, bet tāpēc, ka viņām atrauts gods, — viņš brīdināja vāciešus no katastrofas, kas nenovēršami nāks, ja tie kavēs latviešus izlietot savas politiskās tiesības (Leipcigā izdotā brošūrā *Politische Gedanken aus Lettland*, 1885). Latviešu viedokļa aizstāvēšanai Veinbergs 1873.—75. g. izdeva laikrakstu *Baltische Zeitung*. Būdams ass, bet noteikti konservatīvs politisks domātājs, viņš vēlāk sāka kaislīgi apkaņot sociālistus, arī 1905. g. revolūciju, šim nolūkam izmantodams savu *Rīgas Avīzi* (1902—15). 1917./18. g. viņš sadarbojās ar vācu okupantiem un rediģēja *Rīgas Latviešu Avīzi*, gan noraidīdams domas par Latvijas pievienošanu Vācijai; mūža pēdējos gados atbalstīja kristīgi-nacionālo partiju. 1885. g. Veinbergs publicēja rakstu sēriju *Iz latviešu-leišu vēstures*, bet arī tai vairāk politiska pamfleta nekā zinātniska pētījuma raksturs. Starp viņa tulkojumiem minami daži ievērojami romāni: O. Goldsmīta *Vekfildas mācītājs*, T. Hipēla *Dzīves gājieni*, V. Skota *Talismans*. Richards Tomsons (1834—1893) jau agrāk minēts kā viens no galvenajiem Rīgas latviešu biedrības dibinātājiem, kā Ausekļa un Pumpura labvēlis, bet Mātera ienaidnieks. Viņš daudz rakstīja *Baltijas Vēstnesī* un 1875. g. aprīlī, īsi pirms *Baltijas Zemkopja*, sāka izdot savu lauksaimniecības laikrakstu *Darbs*, kas tomēr pastāvēja tikai līdz 1876. g. Drīz iznīka arī otrs viņa pasākums — periodisks zemkopības rakstu krājums *Vārpa*. Grāmatā iznāca Tomsona sarakstītais pārskats *Rīgas latviešu biedrības pirmais gadu desmits 1868.—1878. g.*

Tomsonam sevišķi nopelni Rīgas latviešu teātra tapšanā. Teātra nozīmi tautas kultūrālajā dzīvē pirmais īpaši izcēla Kronvalds, gan vēl 60-to gadu sākumā domādams, ka latviešu teātris varēs nodibināties tikai pēc 100 vai pat 150 gadiem. Tas tomēr notika daudz ātrāk: jau 1868. g. 14. jūnijā *Žūpu Bērtuļa* izrādi labdarīgos nolūkos sarīkoja Palīdzības biedrība priekš trūkumu ciezdamiem igauņiem. To noorganizēja Tomsons, bet režiju vadīja J. Purāts. Kad nodibinājās Rīgas latviešu biedrība, tās ietvaros tūdaļ sāka darboties teātra komisija, kam bija uzdots gādāt par lūgām, aktieņu sameklēšanu, telpām u.t.t. Būdams neapmierināts ar *Žūpu Bērtuli* u.c. lokālizējumiem, Tomsons ķērās pie teātra repertuāra paplašināšanas, vispirms pats sniegdams kādu lokālizējumu (*Mika*), pēc tam sarakstīdams divus oriģinālus: *Vecais Jurka* un *Mika nāk mājā*. Lai veicinātu jaunu oriģināllugu rašanos, Rīgas latviešu biedrība 1869. g. izsludināja 50 rubļu lielu prēmiju par labāko lugu. Tam nebija panākumu, tādēļ nākamā gadā prēmijas summu paaugstināja vēl par 25 rubļ. To saņēma M. Pēkšēna par lugu *Gertrūde*. M a r i j a P ē k š ē n a

Juris Māters

Ādolfs Alunāns

LATVIAN HOME

(1845—1903), kas ikdienas dzīvē bija bērnu audzinātāja un mājskolotāja, bez godalgotās sarakstījusi vēl trīs lugas: *Viens stāsts* (izrādīta 1879. g.), *Ceļa biedri* un *Laiku ziedi*. Tās uzglabājušās tikai rokrakstā — tāpat kā Pēkšēnas dzejoļu krājums *Saulgoži un pakrēšļi*. *Gertrūdi* atzinīgi novērtēja Ā. Alunāns, izteikdamies, ka „visi mums priekšā vesti skati bij pazīstami atgadījumi, kā viņi mēdz notikt katru dien mūsu tautas mājās, — bet īsts poēzijas gars viņus darīja smaršainus, viņus, tā sakot, pārsmalcināja”. Pēkšēnas lugām daudz tehnisku trūkumu, taču oriģinālrepertuāra paplašināšanā tām savā laikmetā bija nenoliedzama nozīme. 1870. g. 16. septembrī par Rīgas latviešu biedrības teātra vadītāju uzaicināja Ā. Alunānu, kas ar savu plašo darbību kļuva par īsto latviešu teātra un arī drāmatiskās rakstniecības nodibinātāju: jau 1891. g. Rainis viņu nosauca par „latviešu teātra tēvu”, un kopš tā laika šis apzīmējums palicis nešķīrāmi saistīts ar Alunāna vārdu.

Ādolfs Alunāns, Juŗa Alunāna brāļa dēls, dzimis 1848. g. 11. oktobrī Jelgavā un mācījies turienes ģimnazijā. Jau zēna gados viņš bieži apmeklēja Jelgavas vācu teātri un guva tur tik spēcīgus iespaidus, ka nolēma pats kļūt par aktieri. Vispirms viņš darbojās Tērbatas vācu teātrī, tad Rēvelē, Narvā, Pēterpilī, piedalīdamies arī galma vācu teātra viesizrādēs Vīborgā. Jaunā Alunāna nākotnes ieceres bija plašas: viņš ticēja, ka spēs saistīties pie kādas no Vācijas lielajām skatuvēm — Berlīnē, Drēzdenē vai Minchenē. Kad 1870. g. sākās vācu un franču karš, šie Alunāna nodomi izīza; viņš palika dzimtenē un, sekojot Rīgas latviešu biedrības aicinājumam, pievērsās latviešu teātra veidošanai. Jau 1867. g. Alunāns bija sarakstījis viencēlienu *Paša audzināts*, ko pirmo reizi izrādīja 1869. g. Jāņos, liekot pamatakmeni Rīgas

latviešu biedrības namam. Ar šo izrādi vien bija nodibināta Alunāna kā drāmatika un teātra lietpratēja reputācija, un 1870. g. viņš — par spīti saviem 22 gadiem — stājās darbā kā atzīta autoritāte. Viņa uzdevums bija ārkārtīgi grūts. Pirmā kārtā nācās sastādīt tēlotāju ansambli, jo Rīgā iepriekš notikušajās apm. 15 latviešu teātra izrādēs tāds, protams, nebija paspējis rasties; tēlotājus nācās nevien sameklēt, bet pašam arī audzināt un vadīt, tā reizē veicot direktora, skatuves pedagoga un režisora pienākumus — turklāt bieži uzņemoties personīgi kādu no galvenajām lomām. Arī sagatavojamās lugas nereti bija paša Alunāna sacerētas. Teātri nomāca administratīvi spaidi, vācu nelabvēlība un iekšēja opozīcija latviešu sabiedrībā, jo daļai laužu tas šķita „apgriezība”, daļa vēlējās to identificēt ar Rīgas nomalē pazīstamām „kumēdiņu būdām”. Alunāna stāvokli šai laikā zīmīgi raksturojis M. Kaudzīte: „Alunāns bija pats namdaris, pats materiāla sagatavotājs, kā arī pats savā pašā celtā namā iedzīvotājs, — visur pats darītājs, viss paša darbs no pirmās zemju lāpstas un pirmā ķieģeļa līdz spožai durvju atslēgai.” Rīgas latviešu biedrības teātrī Alunāns nostrādāja 15 gadu, izaudzīnot pirmo ievērojamo latviešu aktiešu paaudzi, kuŗā minami tādi vārdi kā J. Brigaders, Maija Brigadere, K. Brīvnieks, B. Rūmniece. Šai posmā viņš sarakstīja arī labu tiesu lugu. Vairums no tām novecojies un aizmirsts, bet dziesmu spēli *Mucenieks un muceniece* pieticīga publika ar iejūsmu skatījusies līdz visjaunākiem laikiem. Komēdiju uzvedumus Alunāns mēdza papildināt ar kupļejām, kuŗu priekšnesumā, tāpat kā komisko lomu tēlojumos, pats bija sasniedzis lielu meistarību. Savas kupļejas viņš 1873. g. izdeva grāmatā *Kupļēju vēstnesis*. Kā teātra vadītājs Alunāns bija „reālpolitiķis”: viņš iestudēja visvairāk joku lugas, ko skatītāji pieprasīja un labprāt apmeklēja, bet no nopietnāka repertuāra atturējās, motivēdams šo atturību ar rūpēm par teātra kasi. Tomēr 80-os gados šī Alunāna rīcība modināja arvien lielāku nemieru latviešu inteliģencē, kas vēlējās redzēt latviešu teātrī arī klasiskus darbus. Alunāns nepieķēpās un 1885. g. atstāja Rīgas latviešu biedrības paspārni. Nesekmīgi izmēģinājies radīt otru latviešu teātri Rīgā, viņš pārgāja uz Jelgavu, kur izveidoja jaunu ansambli, ar ko sāka apceļot lauku centrus. Šīs izrādes provincē ārkārtīgi veicināja interesi par teātri: ļaudis uz tām posās kā uz svinībām, Alunānam radās daudz sekotāju un atdarinātāju. Ja Arturs Bērziņš 1948. g. varēja publicēt veselu monografiju par latviešu lauku teātri, kuŗā konstatēja, ka „mūsu lauku teātris ir sevišķs teātra veids, kāda nav nevienai lielai kultūras tautai”, — tad arī šī teātra veida tapšanā ļoti lieli nopelni Alunānam. Literāri ražīgs Alunāns bija līdz pat mūža galam. No viņa lugām, kas rakstītas pēc aiziešanas no Rīgas, populārākās: *Kas tie tādi, kas dziedāja*, *Visi mani radi raud*, *Seši mazi bundzenieki*, *Lielpils pagasta vecākie*, *Mūsu senči*. To literārā kvalitāte ir stipri viduvēja, valoda novecojusi un jaunuzvedumos allaž korigēta, taču dažas no tām turējās teātru repertuārā vēl visu Latvijas neatkarības laiku: *Kas tie tādi, kas dziedāja* piedzīvojusi vairāk nekā 1000 izrāžu, *Mūsu senči* piederēja pie brīvdabas uzvedumu „dzelzs repertuāra”. To izskaidro apstākļi, ka šīs lugas rakstītas ar īstu teātrālu vērienu, labi piemērotas ska-

tuvei un bagātas attapīgām situācijām. Alunāns sasniedza, ko pats vēlējās: viņš gribēja būt tautas plašo aprindu rakstnieks resp. drāmatīķis un par tādu arī kļuva. Līdztekus drāmatūrģijai Alunāns rosīgi darbojās žurnālistikā. Lielu aktuālu slavu viņam sagādāja satīras un feļetoni gan pantos, gan prozā, parakstīti ar Dobelnieka pseudonimu. No 1891. g. viņš izdeva savu zobgaļa kalendāru, ko vēlāk turpināja viņa mantiniece Angelika Alunāne. Bez tam viņš uzrakstījis atmiņas par ievērojamiem latviešiem, ko sastapis un pazinis, arī Juņa Alunāna biogrāfiju, kuŗā daļa zīmīgu, citur neatrodamu novērojumu (piem., par J. Alunāna ārējo izskatu). Aktieŗa karjēru Alunāns turpināja gandrīz līdz nāvei, nosvinēdams arī vairākas jubilejas, kas pēc aculiecinieku ziņām izvērtušās par īstiem tautas svētkiem. Viņš nomira Jelgavā 1912. g. 5. jūlijā.

Alunānam no Rīgas latviešu biedrības teāŗa aizejot, tur uz veselu sezonu iestājās „juku laiki”. Kādu brīdi teāŗi vadīja Jēkabs Rozentāls-Krūmiņš (1855—1919), kas Alunāna laikā bija darbojies turpat par aktieri. Viņš sarakstījis četras lugas, no kuŗām labākā *Sarkanais kungs* — vēsturiska drāma par zemnieku un muižnieku konfliktiem Zemgalē. Kad 1887. g. par teāŗa vadītāju uzaicināja vācieti H. Rodi-Ebelingu, Rozentāls-Krūmiņš kļuva viņa palīgs, reizē turpinādams savu aktieŗa karjēru. Rodes-Ebelinga laikā tēlotāju vidū sāka izcelties D. Akmentiņa, O. Ezerlauka, J. Duburs, A. Freimanis; repertuārā parādījās arī daži klasiski darbi, lai gan pārsvarā joprojām bija naīvi sentimentālas lugas un „sadzīves ainas ar dziedāšanu”. Ap 10 gadu pats populārākais skatuves rakstnieks bija telegrafists, policijas ierēdnis un žurnālists Teodors Hāns (1862—1897) ar savām „romantiskajām teikām” — *Staburaga meitiņa*, *Turaidas Roze* un *Salacgrīvas zieds*. Šo laikmetu atcerēdamās, D. Akmentiņa reiz izteikusies: „Ja mūs (aktieŗus) naktī pēkšņi modinātu no viscietākā miega un uzmodušies mēs atrastos visi kopā, tad mēs kā uzvilkti automati tūdaļ sāktu izrādīt *Staburaga meitiņu*”. Kaut Hāna lugas ir mākslinieciski mazvērtīgas, tomēr nav noliedzams, ka, piemēram, Rainis savā tragēdijā *Mīla stiprāka par nāvi* šo un to aizguvis no *Turaidas Rozes* (pārdabiskās būtnes, kas Jakubovskim pareģo nākotni). Lielāka literāra vērtība trim lugām, ko sacerējis žurnālists, redaktors, vēlākais saeimas bibliotēkas pārzinis Puriņš Klāvs (1858—1933). Labākā no tām drāma *Zviedris*, kuŗas darbība balstās uz sarežģījumiem, kādos nokļūst latvietis Vanags, kas, gribēdams kā zinātnieks izkaŗot sev pasaulē mēroga vārdu un iegūt kāda Baltijas muižnieka meitu, spiests uzdoties par zviedru Geijeru. Dialogus raksturo zināms melodramatisms, taču luga interesanta kā mēģinājums risināt nopietnākas psiholoģiskas problēmas. Latviešu drāmatiskās rakstniecības un teāŗa attīstības pirmais posms, ko J. Grīns dēvē par „teāŗa repertuāra gabalu steidzīgas gādāšanas laiku”, turpinājās līdz 1893. g., kad Rīgas latviešu biedrības teāŗa vadību pārņēma ievērojamais, Drēzdenē izglītotais režisors Pēteris Ozoliņš. Viņa augstās prasības sekmēja vērtīga oriģinālrepertuāra rašanos, kur pirmā vietā minamas Blauņa un Aspazijas lugas. No cittautu klasiskajiem autoriem Ozoliņš iestu-

dēja Šekspīra, Šillera, Gētes darbus, no modernistiem — Ibsenu, Bjernsonu, Hauptmani. Latviešu teātris, kuŗa izaugšanai par īstu nacionālās kultūras faktoru Kronvalds paredzēja veselu gadsimtu, bija par tādu nostabilizējies jau P. Ozoliņa darbības sākumā.

8. nodaļa

RAKSTNIECĪBA ATMODAS LAIKMETA IZSKAŅĀ

80-tie gadi iezīmēja pārvērtības gan Latvijas politiskajos apstākļos un sabiedriskā dzīvē, gan latviešu kultūrā un literātūrā. Tautiskajā kustībā, kas bija kulminējusi divos iepriekšējos gadu desmitos, sākās atplūdi un apsūkums, līdz 90-os gados to nomainīja laikmets, kuŗā dominēja jaunas, internacionālas idejas. Par šīs laikmetu maiņas robežu literātūrvēsturē parasti uzlūko 1893. g., kad J. Jansons Jelgavā nolasīja savu pazīstamo referātu *Domas par jaunlaiku literātūru*. Protams, šī robeža ir tikai šķitums, kas palīdz orientēties — kā ģeografijā kāds gaŗuma vai platuma grāds, un pareizi aizrāda M. Kaudzīte: „Runāt varam tikai par tautības laikmeta sākšanos, par viņa pieaugšanu un līdzšinīgiem sekmju panākumiem, bet nekad par viņa pabeigšanos, jo tautiskais laikmets var pabeigties tikai ar pašas tautas pilnīgu iznīkšanu.” Valdemāra un Mātera saucieni par saimniecisku nostiprināšanos kā primāro uzdevumu nacionālajā cīņā bija 80-os gados devuši jau konkrētus rezultātus tiklab laukos, kā pilsētās. Lai paturētu un vairotu šos materiālos guvumus, bija nepieciešama pastāvīga modrība un daudz enerģijas, tā ka ikdienišķās rūpes aizēnoja kopējos nākotnes mērķus. Tautiskā kustība sastinga viedokļos, kādi ar lielu pārliecības spēku bija sludināti 60-os un 70-os gados; tad tie pamazām izvērtās frazēs un klišejās. Apvāršņu sašaurināšanos ietekmēja arī politisko notikumu attīstība, kas latviešiem laupīja daudz izredžu un illūziju. Drīz pēc Aleksandra II nāves 1881. g. noteicēju ietekmi Krievijā guva Sv. sinodes virsprokurors K. Pobedonoscevs, paturēdams to līdz pat 1905. g. revolūcijai, t.i. Aleksandra III un pa daļai Nikolaja II laikā. Viņa reakcionārā politika, kas bazējās uz krievu šovinisma, pareizticības dogmām un „cara tētiņa” patvaldības kulta, drīz atbalsojās arī Baltijā, kur muižnieku vairums tuvredzīgi pretojās jebkādām lokālām reformām. Pēc 1878. g., kad Vidzemes un Kurzemes landtāgi galīgi atteicās pieaicināt savā darbā latviešu pārstāvjus, krievu valdības iestādes saņēma aizvien vairāk iesniegumu, kuŗos latvieši lūdza pārkārtojumus zemes pārvaldē. Rezultātā 1882./83. g. notika senātora Manaseina vadītā revīzija, kuŗas uzdevums bija noskaidrot Baltijas autonomās iekārtas un iestāžu trūkumus. Latvieši un īgauņi ar šo revīziju saistīja lielas cerības un Manaseinam nodeva ap 20 000 sūdzību un peticiju. Iznākums tomēr bija citāds, nekā cerēts: plašāku sociālu un agrāru reformu vietā sākās nesaudzīga „nomales tautu” pārkrievošana saskaņā ar slavofilu

tezi: „Viens cars, viena tauta, viena ticība.” Pārkrievošanu skolās ievadīja 1885./86. g., pakāpeniski arvien saasinot. Kad Manaseinu iecēla par tieslietu ministru, viņš uz Baltiju attiecināja Krievijas 1864. g. tiesu iekārtu (1889); tiesās un pārvaldes iestādēs drīkstēja lietot tikai krievu valodu. Pārvācošanas draudi, kas pastāvēja līdz tam, ar to bija novērsti, taču varmācīgā rusifikācija nākošajos gadu desmitos atstāja smagas pēdas latviešu intelligencē, sabojājot tās valodas izjūtu un liekot pieņemt daļu krieviskās mentalitātes. Pret slavofiliem, kuŗu politika triumfēja kopš 80-iem gadiem, nevarēja atklāti cīnīties ne Valdemārs, ne viņa domu biedri, jo tieši uz slavofiliem viņi bija visvairāk balstījušies, apkaŗodami Baltijas vāciešus un to privilēģijas. Godam te pieminams Brīvzemnieks, kas, būdams tautskolu inspektors, arī pārkrievošanas laikā prata atrast ceļus un līdzekļus, kā sekmēt nacionālu audzināšanu. Jaunu impulsu rašanos tautiskajā kustībā ne mazāk kavēja apstākļi, ka prese un grāmatas bija pakļautas stingrai, reakcionārai cenzūrai; administratīvi spaidi nomāca arī lekcijas un sanāksmes. Jaunlatviešu modinātā nacionālā pašapziņa tomēr palika nenomākta, ko spilgti apliecināja, piemēram, 2. un 3. vispārējie dziesmu svētki (1880. un 1888. g.). Laukos rosīgi vāca tautas tradīcijas. Tāpat presē turpinājās nacionālais virziens, lai gan pieticības zīmē — bez tā spirtuma, kas izpaudās 60-os un 70-os gados. Par nozīmīgāko laikrakstu 80-os gados kļuva *Balss* (1878—1907), kas īpaši interesējās par zemnieku tiesiskā stāvokļa nodrošināšanu, ar to iegūstot lielu izplatību laukos. *Balsi* nodibināja un līdz pat 1903. g. rediģēja Aleksandrs Vēbers (pseudonims Varaidošu Zanders, 1848—1910). Pēc izcelšanās tīrs vācietis, viņš jau ģimnazista gados Jelgavā bija iedraudzējies ar Alunānu dzimtu un vispār iekļāvies latviešos, šo kopību tālāk nostiprinādams studiju laikā Tērbatā, Pēterpilī un Maskavā. 80-os gados Vēberu tautā uzskatīja nevien pilnīgi par latvieti, bet arī par vienu no galveniem nacionālās kustības vadoņiem, saredzot viņā, kā atzīmējis M. Kaudzīte, pat Kronvalda cienīgu pēcteci. Vēberam lieli nopelni Rīgas latviešu biedrības Zinību komisijas darbā, ko viņš ar nelielu pārtraukumu vadīja no 1879. līdz 1894. g. Viņš noorganizēja šīs komisijas ievērojamās „vasaras sapulces”, gādāja par komisijas rakstu krājumiem un to iespīšanu jaunajā ortografijā, sekmēja tautas tradīciju krāšanu. Pretēji F. Veinbergam, kas propagandēja landtāgu papildināšanu ar latviešu pārstāvjiem, Vēbers — pats vācietis būdams — vairāk orientējās uz krieviem, piem., ieteikdams Baltijā pārņemt zemstes pēc Iekšskrievijas parauga. *Balsij* viņš izveidoja teicamu literāro daļu, kuŗā rakstīja Auseklis, brāļi Kaudzītes, Esenbergis, Blaumanis. Līdzīgi Veinbergam, arī Vēbers savā laikrakstā 90-os gados asi vērsās pret jauno strāvu. 1905. g. revolūcijas laikā viņš emigrēja uz Vāciju, kur vēl publicēja dažas grāmatas, kas rādīja, ka to autors tiecas atgriezties vāciešu vidū. T. Zeiferta vērtējumā „Vēbers bija jūtu cilvēks, kas darbojās pēc savas visdziļākās pārliecības, nesdams tai katru upuri”.

Aplūkojot latviešu literātūras augšanu, duŗas acīs, ka jau kopš 60-iem gadiem dzejas un prozas attīstībā saredzamas noteiktas atšķirības. Tautiskās kustības ziedu laiks visciešākā veidā saistījās ar nacionālo dzeju, īpaši Au-

sekļa darbiem, kur dominēja aizrautīgs, galvenā kārtā romantisks pārdzīvojums. Prozā šī patētiskā kāpinājuma pilnīgi trūka — tā bija stingri realistska, pie tam tādā izpratnē, kā to 1893. g. formulēja J. Jansons: „Reālisma galvenais nolūks ir tēlot dzīvi visā viņas varenā patiesībā un īstenībā; nevis iz dzejnieka bagātas, raibas iedomas valsts mums radīt tēlus, kas kaut kādā ziņā būtu pretdabiski, neiespējami, nevis nogleznojamo dzīvi izpušķot un pārkrāsot, bet turpretim, dibinoties uz pamatīgiem novērojumiem, mums gaiši un taustāmi nogleznot dzīvi tādu, kāda tā ir.” Tādi dzīves nogleznojumi, papildināti ar autora ētiskajām atziņām, bija Neikena stāsti. Arī Kaudzītes vairāk balstījās uz konkrētās īstenības nekā „iedomas valsts”, lai gan intuitīvi bija izpratuši, ka „notēlot dzīvi, kāda tā ir”, pienākas žurnālistam, kamēr rakstniekam tā jāpārkausē mākslinieciskās patiesībās. 80-os gados šī reālistiskā līnija izzarojās plašāk un nostiprināja t.s. zemnieku stāstu žanru, kas — kaut kvalitātē paliekot aiz Kaudzīšu *Mērnīeku laikiem* — deva latviešu literatūrai jaunas, reizēm visai spilgtas vērtības. Turpretim dzeja, kas bija veidojusies auglīgā mijiedarbē ar tautisko kustību, 80-os gados apsīka līdzī tai. Ir tiesa, ka Brīvzemnieka *Krīvu krīvs* iespiests 1885. g.; arī Pumpura *Lāčplēsis* iznāca tikai 1888. g., lai gan bija iecerēts un pa daļai uzrakstīts agrāk. Visumā tas tomēr bija posms, kad, kāda angļu kritiķa vārdiem runājot, „iepriekšējā laikmeta pravieši pārakmeņojas tagadējā priesteros”. Ausekļa un Pumpura ieceres paplašināt un padziļināt centās vienīgi Lautenbachs, taču sava vājā talanta dēļ to nespēja; virkne citu autoru darbojās ērtā pārliecībā, ka „tautiska” dzeja radīsies, daudzīnot vaidelošus, līgusodus, Daugavu un Zilo kalnu. 80-to gadu dzejā un prozā iezīmējās tikai viens kopējs faktors, pie tam tāds, kas iepriekš latviešu rakstniecībā bija uzsvērts samērā maz. Tas bija individuālisms, ko parasti definē kā tieksmi izcelt katra atsevišķā cilvēka, katra individa, vērtību un tiesības. To var saskatīt jau J. Alunāna, Kr. Barona, M. Kaudzītes lirikā, bet jo sevišķi *Mērnīeku laiku* Kasparā Gaitiņā. 80-to gadu saimniecisko un politisko notikumu attīstība, kas patriotiskam pārdzīvojumam vairs nedeķa svaigus, līdz tam nebijušus dzeņus, lika arī rakstniekiem meklēt jaunu pārdzīvojumu sfairu un tādu atrast savās subjektīvajās jutoņās vai noskaņās, īpaši milestībā un attieksmēs pret dabu. Vairums dzejnieku tvēra tās vēl nevarīgi, naivā un sentimentālā manierē, kurā bieži ievijās arī augstāk minētais pārprastais „tautiskums”. 80-to gadu dzeja, ar nedaudziem izņēmumiem, ir kvalitatīvi vāja, taču, izvirzot uzmanības centrā cilvēka personību, tā sagatavoja ceļu turpmākajam latviešu individuālās lirikas lielajam uzplaukumam. „Tas bija laiks,” raksta Ed. Virza, „kad latviešu lauku māja sāka laist bērnus, kā to dara bites jūnijā. No veco latviešu celmā savītām ligzdām pacēlās vesels bars putnu un aizlidoja. Kad viņi atgriezās uz vietām, no kuřām bij cēlušies, tie sāka dziedāt katrs savu dziesmu, un tā bij individuāla dziesma, pilna svešu domu un jūtu.” Teiktais attiecināms arī uz prozu, kur 80-os gados šī „individuālā dziesma” ieskanējās dažādās balsīs, aizvien kāpinādamās līdz ar patriarchā-

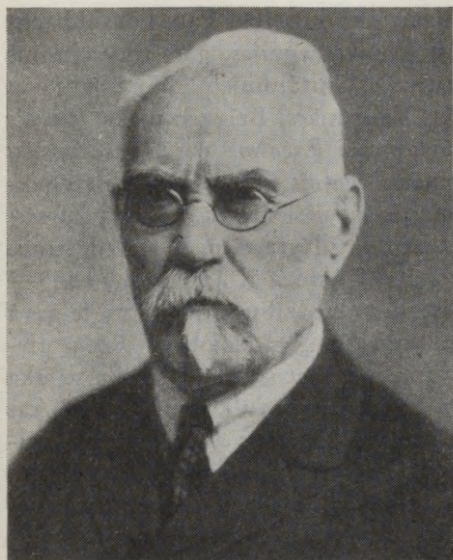
lās iekārtas sabrukumu; spilgtāko izteiksmi tai deva Blaumanis, kas savu literāta gaitu bija iesācis tai pašā gadu desmitā, tad Jānis Poruks.

Kontinuitāti ar 70-iem gadiem tiecās uzturēt episkā dzeja, un par tās raksturīgāko pārstāvi blakus Pumpuram 80-os gados izvirzījās Jēkabs Lautenbachs (pseudonims Jūsmiņš). Viņš dzimis 1847. g. 20. jūlijā Matkules, toreizējās Sabiles, kroņa muižas Dzirspalvjos. Tēvs bija samērā turīgs saimnieks, bet vājš grāmatnieks, tā ka pat svētdienas dievvārdus mājās vadījusi māte. Lautenbachs mācījās Kuldīgas apriņķa skolā, tad Kuldīgas ģimnazijā (1867—1872), bet, kursu nebeidzis, aizbrauca uz Tērbatu, kur piedalījās Kronvalda pulciņā un sāka žurnālista darbu *Baltijas Vēstnesī*. 1874. g. viņš kā eksterns ieguva gatavības apliecību Liepājas ģimnazijā, gadu vēlāk sāka Tērbatā studēt teoloģiju, filozofiju un filoloģiju. Kad teoloģijas fakultātē atbrīvojās latviešu valodas lektora vieta, Lautenbachs uz to pieteicās un tika pieņemts ar Dr. A. Bilenšteina ieteikumu. Par pilntiesīgu lektoru viņu apstiprināja 1885. g. Filozofijas kandidata gradu viņš ieguva 1887. g. ar darbu par latviešu reliģiju, salīdzināmo valodu maģistra gradu 1896. g. ar krievu valodā sarakstītu disertāciju, kur pētītas paralēles latviešu, leisu u.c. tautu folklorā. Tai pašā 1896. g. Lautenbachu iecēla par privātdocentu salīdzināmā valodniecībā, 1904. g. par profesoru. No 1919. g. līdz nāvei viņš bija latviešu un vispārējās literatūras profesors Latvijas universitātē. Lautenbachs nomira 1928. g. 19. septembrī Rīgā. Viņš atstājis daudz zinātnisku sacerējumu, no kuriem pirmā vietā minama *Latviešu literatūras vēsture* (I 1922, II 1928), plaši iecerēts darbs, kur diemžēl gan paspēts aplūkot tikai tautas tradīcijas un literatūras vecāko posmu. Grāmatās viņš izdeva arī savas Latvijas universitātē lasītās lekcijas par agrīno spāniešu tautas dzeju un angļu literatūru 16. gs., kur galvenā vērība veltīta Šekspīram. Visu mūžu interesēdamies par latviešu folkloru un mītoloģiju, Lautenbachs publicējis šais nozarēs prāvu skaitu rakstu; svarīgākie no tiem iespiesti Draugu biedrības *Magazīnās* un RLB Zinību komisijas rakstu krājumos. Lautenbachs bija savācis nepārstāvēti daudz materiālu, bet tie ne vienmēr ir kritiski izvērtēti, un apstrādājumā, it sevišķi mītoloģijas jautājumos, nacionāli iejūsmināts dzejnieks nereti aizēno zinātnieku.

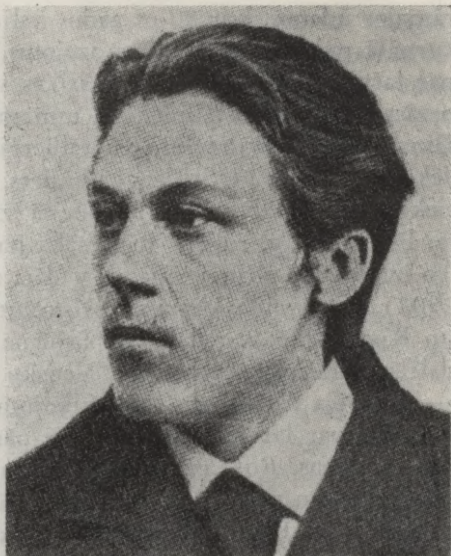
Daiļliteratūrā Lautenbachs ienāca ar stāstiem: pirmais no tiem — *Valtiņš* — publicēts 1875. g., bet 1891. g. tie sakopoti krājumā *Lomi*. Lautenbacha stāstos uzmanību pelnī divi momenti: augstāk minētās individuālisma iezīmes un, otrkārt, autora tīri aistētiskais nolūks, necenšoties savus darbus izvērst par sabiedriskās dzīves faktoru. Šais apstākļos būtiski sakņojas pārspīlētie slavinājumi, kādus Lautenbacham vēlāk veltīja Viktors Eglītis u.c. rakstnieki, kas noraidīja „dzīves kalpones” lomu, ko literatūrai gribēja uzspiest t.s. sabiedriskie kritiķi. Šīs pašas V. Eglīša skolas daudzīnātā „formu valoda” tomēr Lautenbacha prozā ļoti trūcīga. Vēl vairāk tas sakāms par viņa drāmām: *Zilā kalna līgava* (1909), *Indulis un Ārija* (1911), *Margērs* (1912). Tās ir pseudovēsturisku un mītoloģisku deklamāciju savirkņēmumi, bez kāda drāmatiska kāpinājuma, skatītāju resp. lasītāju orientēšanai bieži

izmantojot t.s. poētisko fikciju (teicienus „sāpus” un „pie sevis”). Skatuvei šīs lugas nederīgas, un jau iznākšanas laikā, pēc Blaumaņa un Raiņa darbiem, tās bija anachronisms.

Slavu Lautenbacham 80-os, pa daļai arī vēl 90-os gados sagādāja episkā un liriskā dzeja. Pirmā cieši saistās ar viņa folkloristikajiem pētījumiem, reizē atklājot pēdējo trūkumus. Tā, piemēram, par savu latviešu dievu pulku Lautenbachs aizrāda, ka to „smēlis vistim no Vecā Stendera latviešu mītoloģijas un citiem skaidriem avotiem”. 1880. g. iznāca *Zalkša līgava*, kur Lautenbachs izmantojis to pašu laikrakstā *Inland* iespiesto pasaku, ko iepriekš Auseklis. Iecere tomēr plašāka nekā Auseklis: vispirms „priekšskaņas”, tad „ievediens”, pēc tam pārdzejotā pasaka piecos „burtos” jeb dziedājumos. Ir metrā, ir stilā Lautenbachs centies pieskaņoties tautas dziesmām, taču, kā sīkā analizē parādījis L. Bērziņš, panācis tikai ārēju līdzību. Uz polemiku, ko sakarā ar *Zalkša līgavu* izcīnīja M. Kaudzīte un Pārstrauts, norādīts jau agrāk. Te der vēl atzīmēt vienīgi Kaudzītes smalko novērojumu, ka neviens moderns dzejnieks nespēj „bez tapinātiem teikumiem dziedāt īsti tautas dziesmu garā”, kas pilnām pierādījis tālākajos gadu desmitos. Un 1930. g. tieši Lautenbacha cienītājs Ed. Virza rakstīja: „Tautas dziesmu pantmērs ir radies ļoti īpatnējos, mums nezināmos apstākļos. Gan še ir noguldīts, ļoti daļi izteikts, viss senču padoms, bet tas gara un sajūtu ritms, kas viņas radījis, ir mums pazudis... Tāpēc mums ir jāatsakās no nacionālās godkāribas izteikt mūsu dienu oriģinālītāti tautas dziesmu ritumā. Ir mums arī kādreiz lietoti nacionāli zaru arkli, bet neviens ar tiem mūsu dienās nedomās iziet laukā tāpēc vien, ka tāds darba rīks ir mūsu pašu darījums.” Veiksmīgāk nekā *Zalkša līgavā* tautas dzeja atdarināta „tautas eposa gabalā” *Dievs un velns*, ko Lautenbachs publicēja 1885. g. Tas bija pirmais konkrētais rezultāts viņa ieskatam, ka pasakas un teikas apvienojamas sakarīgos ciklos, tāpat ka tautas dziesmas ir „sakapāts gabals no kādas lielākas stāstu dziesmas”, ko būtu iespējams restaurēt. Tādu gigantisku apvienošanas un restaurācijas mēģinājumu Lautenbachs izdarīja ar savu *Niedrīšu Vidvudu* (1891), kur 24 dziedājumos iestrādātas visdažādākās tautas tradīcijas, chroniku ziņas, paša autora mītoloģiskās fantazijas. Katrā dziedājumā ap 500 rindu, kuŗu metriskajā veidojumā dominē daktilu un trochaju maiņas. Tā kā latviešiem „lielākas stāstu dziesmas” resp. eposa, kuŗa fragmenti glabātos tautā, nav bijis, par tādu nevarēja kļūt arī *Niedrīšu Vidvuds*, lai gan Lautenbachs rakstīdams bija to cerējis. Darba kvalitāte ir neizlīdzināta: daudzus posmus, kur tiešām būtu uzburta pievilcīga senatnes vīzija, sabojā divi vai trīs barbarismi, ar kuŗiem pietiek, lai visu ainu sagrieztu groteskā. Gaumes trūkums ir Lautenbacha lielākā nelaime, un tā degradē kā viņa dzeju, tā prozu. Episki dziedājumi atrodami arī Lautenbacha dzejoļu krājumā *Līga* (I 1880, II 1889); starp citu tur pārdzejota teika par Dundagas pils „zaļo jaunavu”, kuŗai, kā agrāk minēts, uzmanību bija pievērsis J. Bankavs jau 18. gs. sākumā un Kr. Valdemārs 1855. g. Lautenbacha lirisko dzeju pareizi raksturojis R. Klausīņš: „Savienodams mazpilsu sentimentālismu ar tautas vienkāršību un

Jēkabs Lautenbachs

Esenbergu Jānis

sirsnību, Lautenbachs modina mīlestību uz dzimteni, tēva māju un dabu.” Šī iemesla dēļ pāris viņa dzejoļi („Dzintarzemītē, Kur reiz senatnē” etc.) pilnīgi pārgājuši tautā kā „dziedamas dziesmas”. Daba un erotika sentimentālā uztverē valda kā pamatmotīvi arī viņa individuālajā lirikā, uzspiežot tai tipisko 80-to gadu zīmogu.

Presē un periodikā Lautenbachs publicēja vairākus kritiskus apcerējumus par latviešu dzeju; zīmīgas dažas recenzijas (par Mālberģa *Dzejas skaņām* 1881., par Pumpura *Lāčplēsi* 1888. g.), kas raksturo nevien autora viedokli dzejas izpratnē, bet arī viņa dziļo pašapziņu. Sevišķi ievērojama Lautenbacha polemika ar T. Zeifertu 1888. g., par ko būs runa turpmāk. Te var atzīmēt tikai to, ka, diskutējot dzejnieka attieksmes pret savu laikmetu, Lautenbachs balstījās uz mākslai būtiski svešiem elementiem mazāk nekā viņa oponents.

Izcili nopelni Lautenbacham latviešu periodikas resp. žurnālu attīstībā. Pēc Štobes *Latviskas Gada Grāmatas* neveiksmes 18. gs. beigās ilgu laiku nevienam vairs nebija drosmes pasākt latviešu žurnālu, un līdz 1881. g., kad sāka iznākt Lautenbacha rediģētais *Pagalms*, parādījās tikai daži periodiski rakstu krājumi. Arī *Pagalms*, ko glītā ietērpā izdeva E. Zislaks Jelgavā, vispirms iznāca divreiz mēnesī, tad arvien nekārtīgāk un jau 1882. g. apstājās; taču tas bija pirmais modernais latviešu žurnāls, kam drīz sekoja citi, vienmēr vērtīgāki. *Pagalma* paraugs bija vācu ģimenes žurnāls *Gartenlaube*, uz ko norāda arī redaktora solījums sniegt „gan tēviem un mātēm, gan bāleliņiem un zeltēniņiem patīkamu gara barību”. Par spīti šim svešajam paraugam *Pagalms* bija noteikti nacionāls, lai gan ne cīņas orgāns: tas spoguļojās

rāmajos ūdeņos, kur 80-os gados ieslidēja tautiskā kustība. Pats Lautenbachs žurnālā publicēja gan savus dzejoļus, stāstus un recenzijas, gan apcerējumus par latviešu mītoloģiju, gramatikas vēsturi u.c. jautājumiem. No tolaik jau pazīstamiem līdzstrādniekiem minami Kr. Valdemārs, Brīvēnieks, vecais Dinsberģis, K. Kundziņš, K. Stālberģis, kā iesācēji *Pagalmā* parādījās Apsīšu Jēkabs, P. Blaus, J. Steiks, J. Sanders. Tomēr *Pagalms* vēl nespēja saistīt pietiekami daudz abonentu, un pēc tā izbeigšanās latviešiem atkal nebija žurnāla, līdz 1884. g. rudenī Rīgā sāka iznākt *Rota*, ilustrēts nedēļas izdevums. To izdeva un pirmajos gados vadīja advokāts Jānis Klāviņš (1843—1902), Kronvalda draugs, rosīgs žurnālists un biedrību darbinieks Jelgavā un Rīgā. 1886. g. redakciju pārņēma Lautenbachs. Ar dzejoļiem *Rotā* piedalījās Mālberģis, Esenberģis, Vensku Edvarts u.c., bet stāstu daļa bija vājāka — sastāvēja lielāko tiesu no tulkojumiem. Zīmīga bija tulkojumu izvēle, kas liecināja par latviešu intelligences pārorientēšanos: kamēr agrāk parasti tulkoja vāciešus, *Rotā* pārsvaru guva paraugi no franču, ungāru un, jo sevišķi, no krievu un poļu literatūras. Žurnāla svarīgākais devums bija virkne ievērojamu vīru dzīves aprakstu, ko sniedza Laubes Indriķis (par Baronu, Kronvaldu), Brīvēnieks (par Spāgi) u.c. Populārzinātniskajā un kritikas nodaļā rakstīja Lautenbachs, Valdemārs, Puriņu Klāvs. Atsevišķas nodaļas bija veltītas arī aktuālo notikumu pārskatiem un humoram; pēdējo pa laikam pierakstīja Laubes Indriķis kā Ingus vai Ņirga un Dobelnieks (Ād. Alunāns). Lai gan *Rotas* abonentu skaits 1885. g. tuvojās 3000, tomēr tā prasīja piemaksas un 1887. g., pa daļai tobrīd akūtās lauksaimniecības krīzes ietekmē, bija spiesta apstāties. Taču pārtraukumu latviešu žurnālu veidošanās gaitā tas nerādīja, jo jau 1885. g. Maskavā bija sācis iznākt ievērojamais mēnešraksts *Austrums*, kas būs aplūkots turpmāk.

Valdemāra un Kronvalda vadītās latviešu studentu sanāksmes Tērbatā bija devušas dīgli latviešu korporācijai, un 1882. g. tur nodibinājās Letonija, kas 80-os un 90-os gados vienoja labu daļu latviešu intelligences. Literāros jautājumos par lielāko autoritāti letoņu vidū izvirzījās Lautenbachs; tie rosīgi darbojās arī viņa vadītajos žurnālos. Letonis bija *Rotas* izdevējs J. Klāviņš, J. Pārstraits — šīs korporācijas pirmais seniors. Jānis Pārstraits (1851—1929) sev uzmanību pievērsa ar jau agrāk minēto brošūru *Domas par tautiskās dzejas nodibināšanu* (1881), kur, aizstāvēdams Lautenbachu pret M. Kaudzītes pārmetumiem, balstījās uz tezes: „Ikvienas tautas literatūrai, ja tā grib reiz iemantot svešu tautu ievērošanu un īpašas tautiskas literatūras atzīšanu, vajaga izplūst iz vienīgi tīrā avota, iz tautas dzejas, vajaga nobildēt tautas dzīvi un atspoguļot tautas raksturu.” Brošūru neapšaubāmi bija inspirējis pats Lautenbachs; te jāpiebilst, ka viņš savu *Niedrīšu Vidvudu* u. c. darbus gan atvasināja no tautas dzejas, taču tautas dzīvi un raksturu pazina un izprata daudz mazāk nekā Kaudzīte. Jānis Sanders (1858—1951), teologs tāpat kā Pārstraits, literatūrai stāvēja tālāk, lai gan viņš diezgan daudz dzejojis, reizēm rakstījis arī stāstus. Kopš 80-iem gadiem Sanders publicēja apceres par latviešu valodu, tautas dziesmu metriku u.c. jautājumiem;

tās gan bieži neiztur zinātnisku kritiku. 1944. g. viņš devās uz Vāciju un līdz pat nāvei rakstīja latviešu emigrācijas presē. Latvijas neatkarības laikā Sanders savā teoloģiskajā ievirzē un baznīcpolitikā vērsās pret visu vācisko un židisko, arī pret Veco derību. Nereti visai dīvainos viņa uzskatus rāda grāmatas *Vai Jēzus bija jūds?* (1927) un *Cīņa ap Veco derību* (1933). Bez panākumiem viņš centās ieviest paša sacerētas draudzes dziesmas dainu metrā (*Jaunas garīgas dziesmas* 1936, *Jaunas dainas* 1936). Jānis Steiks (1855—1932) pēc teoloģijas studijām Tērbatā darbojās par mācītāju Latvijā un Krievijā, bet no 1905. g. Bostonā, ASV, kur izdeva laikrakstu *Dieva sveiksme*. 80-os gados Steiks periodikā publicēja prāvu skaitu dzejoļu, no kuriem lielu populāritāti ieguvis *Zvēr tēvijai* („Šie kauli, šī miesa”). Ar citiem dzejoļiem, kas rāda neapšaubāmu, lai gan mazliet ekscentrisku talantu, viņš tuvs 20. gs. sākuma „dekadentiem”. Šie dzejoļi bieži balstās uz tumšām allūzijām un asociāciju virknēm, izmantojot mūzikālas vārdu vijas, alliterācijas, iekšējās atskaņas. Pēc 1. pasaules kara Steiks atgriezās Latvijā un ar kuriem pierādījumiem centās gan referātos, gan dzejā populārizēt latviešu kultūras senumu un izplatību. Tā, vārdu „Odesa” viņš iztulkoja kā saucienu „O! desa”, kas apstiprinot, ka šo pilsētu dibinājuši latvieši. Par spīti šīm dīvainībām Steiks bija īsts patriots un dzejnieks, kuŗa 80-to gadu darbiem īpatnā skaņa nekā toreizējo autoru vairumam. Iepriekš aplūkotiem trim mācītājiem un letoņiem pievienojams ceturtais — *Edwards Zeibots* (1864—1897), kas darbojās Slokas un Dubultu draudzē. Sava literārā skolotāja Lautenbacha ietekmē viņš visvairāk kultivēja episko dzeju ar motīviem no latviešu un leišu senatnes romantizētā skatījumā. Tā pilnīgi dominē viņa grāmatā *Stari iz senatnes* (1889), kamēr krājumos *Saulītē un pavēnī* (I 1891, II 1896) atrodama arī sentimentāla lirika par dabu, ligavu, tēvzemi. No šī krājuma 2. daļas ņemtas, 1896. g. atsevišķi iznāca *Balādes un romances* ar Artura Baumaņa illūstrācijām. Labākās no tām (*Zemgaliēšu gari, Zvanezers*) raksturo izlīdzināts episks plūdums, lai gan autora fantazijas aploks ir šaurs un izteiksmes līdzekļi ordināri. Ar lielāku veiksmi Zeibots apstrādājis modernus motīvus, un balāde *Pienākums* (1897) ar kāpināto sirdsapziņas konfliktu tēlojumu (pārmijnieka izšķiršanos par to, vai novirzīt pārpildītu vilcieni uz nepareizām slieidēm, vai laist pa pareizām, kur rotaļājas viņa bērns) vismaz skolu programmās nav aizmirsta līdz visjaunākajiem laikiem. Bez sevišķiem panākumiem Zeibots rakstījis arī stāstus, dažos no tiem tēlodams latviešu studentus Tērbatā. Šie tēlojumi rāda, ka Valdemāra un Kronvalda cīņas gars — par spīti letoņu biežajām divkaujām ar vācu korporējiem — tobrīd tērbatniekos bija apsīcis, un viņu viedokli Zeibots izteicis vārdos: „Strādā krietni, kā klājas, un, kad esi savu pienākumu izdarījis, tad atkal iedzer, ka lai dubļi vien jūk.” Tieši šie studentu stāsti J. Jansonam 1893. g. deva iemeslu nežēlīgi izzobot autoru, pat aplinkus noprasot: „Kamdēļ tev ausis nav izaugušas garākas?”

Nebūdam saistīts ar Lautenbacha aprindām, nedz viņa ietekmēts, tautas dziesmu metru un stilu savā dzejā atdarināja *Matīss Siliņš* (1861—

1942), ikdienas dzīvē skolotājs, žurnālists, *Atbalss kalendāra* izdevējs (1889—98), kartografs, muzeju pārzinis (sākumā Rīgas latviešu biedrības, vēlāk Valsts etnografiskajā muzejā). Kā amatieris Siliņš daudz nodevies senatnes pētīšanai, piem., šķietamajām senlatviešu rakstu zīmēm uz vecām Kurzemes koklēm, taču viņa šifrējumus vēsturnieki un filologi atzīst par diletantiskiem. Zinātniskas pieejas trūkst arī viņa veiktajiem Indriķa chronikas un Livonijas atskaņu resp. rīmju chronikas tulkojumiem. Bez tam viņš pārtulkojis Vergilija *Aineīdas* 1. dziedājumu (1885). Siliņa pirmie trīs oriģināldzejas krājumi iznāca ar īpatnējiem virsrakstiem: *Šis un tas* (1887), *Vēl kas* (1887), *Jauns kas* (1888). Raksturā tiem pievienojas arī *Laikam līdz* (1913). Siliņš labi iedzīvojies tautas dziesmu noskaņās un struktūrā, taču viņam pašam nebija daudz ko teikt, tādēļ šie krājumi drīz zuda „laikam līdz”. Tāpat paliekamas vērtības nav Siliņa mēģinājumiem stāstā un drāmā.

Uzskats par latviešu un leišu senvēstures kopību, ko 80-os gados kā publicists sludināja F. Veinbergs, kā folklorists — Lautenbachs, drīz atbalsojās arī dzejā, liekot daļai dzejnieku adoptēt leišu dievus, varoņus un pagātnes notikumus. Blakus pašam Lautenbacham un Zeibotam te sevišķi minams Sudrabu Edžus, kas savu gaŗo rakstnieka gaitu iesāka kā „tautiskais romantiķis”, nobeidza kā „sociālistiskais reālists”, taču īpatu vietu literātūrvēsturē ieguvis jau lielā mērā ar 80-os gados sacerētiem darbiem. Sudrabu Edžus (Eduards Zilbers) dzimis 1860. g. 15. augustā Rīgas apriņķī, Meņģeles pagastā, kur viņa tēvs bija skolotājs un ērgelnieks. 1882. g. beidzis Baltijas skolotāju semināru, viņš strādāja vispirms Dzērbenes draudzes skolā, tad Austrumciema latviešu kolonijā Ufas guberņā, pēc tam atgriezās Latvijā un 15 gadu bija Gramzdas ministrijas skolas pārzinis. 1905. g. Sudrabu Edžus emigrēja uz Iekšķrieviju, bija skolotājs Sibīrijā un Kaukazā. Krievijā viņš palika arī pēc oktobra revolūcijas un piebiedrojās bolševikiem. Rupji tendenciozie stāsti un romāni (*Maitu putni*, *Purva tvaikos* u.c.), kas parādījās viņa mūža pēdējā posmā, rāda to pašu mākslinieka „atmiršanas” procesu, kam Padomju Krievijā nenovēršami bija padoti visi rakstnieki pirms literatūras galīgās iznīcināšanas resp. pārkausēšanas propagandā, ko apzīmogoja VK(b)P „vēsturiskais lēmums” 1946. g. 23. augustā. 1940. g. rudenī krievu okupanti gatavojās pārvest Sudrabu Edžu dzimtenē, taču nepaspēja: viņš mira Maskavā 1941. g. sākumā. Neviena darba, kas nozīmīgs latviešu rakstniecībā, viņš vairs nebija sniedzis jau kopš gadsimtu maiņas. 80-os gados Sudrabu Edžus modināja lielu ievēribu ar savām poēmām, kur pirmā kārtā bija izmantoti motīvi no Lietuvas senatnes (*Ķeistuta loms*, *Lietavas virsaitis*, *Vitauts*). Tās liecina par spēcīgu episku talantu, lai gan valoda ir smagnēja un grubuļaina; tieši leksikā vietām stipri jūtams gaumes trūkums. Sudrabu Edžus laika biedru uzskats turpretim bija diametrāli pretējs, un J. Janševskis savās atmiņās raksta: „Tāda spēcīgi strauja, daiļskanīga, dzejiska valoda nebija dzirdēta kopš Ausekļa.” Tomēr liekas, ka Janševskis nebūs izteicies precīzi: savilņojumu radīja nevis Sudrabu Edžus daiļskanīgā valoda, bet gan viņa neviltotais romantiskais patoss un spilgtā personība, kādu 80-os gados

nebija daudz. Poēmu uzbūve ir epizodiska, un tēlotiem notikumiem trūkst ciešāka sakara; tās bieži izrotātas liriskiem un ditirambiskiem iestarpinājumiem. Kā poētiskajā rakstā, tā kompozīcijā lielāko briedumu Sudrabu Edžus sasniedza ar divām jaunlaiku poēmām: *Atmiņas par divām dzimtām* (1898) un *Kā Petrs izlīga ar Mozu* (1899). Pirmajā no tām autors atdzīvinājis savas bērnības un jaunības pieredzes, tajā pavid kāds pievilcīgi zīmēts tips (krusttēvs Dūdaks), taču īstais šīs poēmas „varonis” ir Vidzemes daba. Par Gaujas ličiem, lakstīgalām, ievu ziedu vai siena smaržu reti kāds dzejotājs ar tik dziļu pārdzīvojumu kā Sudrabu Edžus. Otrā poēma, kas līdzīgi *Atmiņām* sacerēta sešpēdu jambā resp. aleksandrīnietī, risinās kādā Lietuvas miestā; smalkos novērojumos, kas papildināti ar mīlestības intrigu, tur tēlota leišu un žīdu īpatnējā sadzīve. Izcilā panta melodika, kādu Sudrabu Edžus attīstījis abās minētajās poēmās, raksturo arī viņa labākos liriskos dzejoļus, kur skanīguma kāpināšanai reizēm ļoti veikli izmantotas daktiliskās atskaņas. Viņš daudz mācījies no poļu dzejniekiem un tulkojis tos arī latviski, pa laikam gan nespēdams tuvojties oriģināla kvalitātei. Starp šiem tulkojumiem minami fragmenti no Mickeviča *Pana Tadeuša*, Slovacka traģēdija *Mintauts*, Maļčevska poēma *Marija*. No Sudrabu Edžus stāstiem populārākais ir *Dullais Dauka* (1900), kur ar nesaudzīgu reālismu tēlots, kā trulā apkārtņē aiziet bojā zēns, kam jau bērnībā katru soli nosaka iedzimts zinātnieka talants. Dauka, ko Plūdonis zīmīgi dēvē par „mazo Galileju”, ir radniecīgs Poruka „bālajiem zēniem”, sevišķi Matīšam (*Asarās*), bet psiholoģiskā kvalitātē viņu pāri tiem paceļ jūtēlības trūkums un lielāka mērķtiecība.

Gluži citāda rakstura episkus dziedājumus nekā Sudrabu Edžus sniedza Fridrichs Adamovičs. Literāro darbu viņš iesāka jau 1879. g., tādēļ minams starp 80-to gadu autoriem, lai gan vienkopus viņa dzeja parādījās tikai 1933. g. — plašā krājumā *Rudens ziedi*. Adamovičs dzimis 1863. g. 18. janvārī Dundagā, vienā laikā ar Sudrabu Edžu mācījies Baltijas skolotāju seminārā, ko beidza 1883. g., pēc kam papildinājās Pēterpils skolotāju institūtā. No 1886. līdz 1899. g. viņš darbojās par skolotāju Bauskā, tad Polijā, no 1906. g. Rīgā. Arī neatkarīgajā Latvijā viņš bija ģimnazijas skolotājs, bez tam lektors augstskolā. Miris 1933. g. 19. februārī. Adamoviča episkā dzeja pirmā kārtā izaug no viņa intereses par savu dzimto novadu, par tā pagātni, par ievērojamiem vīriem, kas ar to vairāk vai mazāk saistīti. Daži no viņa dziedājumiem nepārsniedz balādes apjomu. Tāds ir *Mazirves varonis*, veltīts dzimtcilvēkam Pridim, kas 1805. g. lielā vētrā izglābis 27 strandējušus jūrniekus. *Carnikavas zvanā* izmantots teikas motīvs, tāpat *Zaļajā jaunavā* pārdejojota pazīstamā Dundagas teika, par ko jau atkārtoti bijusi runa iepriekš. Plašākā poēmā Adamovičs tēlo Ernestu Dinsbergi Kubeles skolā, viņa trimdu jaunlatviešu vajāšanas laikā un atgriešanos no tās (par Dinsbergi trimdā Adamovičs publicējis arī zinātnisku pētījumu). Poēmu raksturo dziļa humānitāte un reljefa iejūta, kas aizēno dažbrīd vērojamos stilistiskos trūkumus. Par poēmu uzlūkojams arī *Krišjāņa Barona darbs*, tāpat *Valdemārs Ēdolē*, lai gan abi šie dzejojumi ievēdoti drāmatiskā schēmatā. Pirmajā, kas

bieži citēts kā viens no spilgtākajiem Barona personības un dzīves raksturojumiem, rādīts Barons Maskavā, saņemot Valdemāra un Brīvēznieka aicinājumu kārtot tautas dziesmas, tad Rīgā, Dārtas ielā, šo uzdevumu veicot. Otrā poēmā tēlots jauneklīgais Valdemārs, kas kopā ar domu biedriem dibina „Baltijas jūras izsmelšanas biedrību”, kuŗas famozais nosaukums vāciešiem uz laiku noslēpj dibinātāju īsto nolūku — sabiedrisku un kultūrālu pašdarbību. Abām šīm poēmām zināma radniecība ar P. Ērmaņa latviešu rakstnieku portretiem dzejā. Adamoviča nedaudzie liriskie dzejoļi mazāk nozīmīgi, turpretim ļoti ievērojami viņa vācu, angļu un krievu autoru atdzejojumi. Pirmā vietā te minamas Šekspīra traģēdijas *Makbets* un *Jūlijs Cēzars*, kuŗu sarežģītais teksts (pat raganu maģiskā valoda *Makbetā*) latviskots nevainojami, pārspējot vairumu citu Šekspīra tulkotāju. Adamovičs tulkojis arī *Richardu III* un virkni Šekspīra sonetu. No krieviem viņu agri saistīja Ļermontovs, kuŗa *Pravietis* pārtulkots jau 1880. g. Viens no izcilākajiem Adamoviča atdzejojumiem ir Ļermontova *Dziesma par caru Jāni, Vasilija dēlu, jauno apsardznieku un veiklo tirgoni Kalašņikovu*. Mazāk viņam veicies ar Puškina liriku un *Jevgeņija Oņegina* fragmentiem. Savus Krilova fābulu tulkojumus Adamovičs 1893. g. izdeva atsevišķā grāmatā. No vāciešiem viņam tuvākie autori bij Gēte, T. Fontane, O. Ernsts. Adamoviča tulkojumi pelnī īpašu ievērību tādēļ, ka tie nekad nebija mechaniski „pārcēlumi”, bet nobrieda ilgās pārdomās un mēģinājumos. Tieši kā tulkotājs Adamovičs paveicis lielu darbu latviešu dzejas valodas veidošanā un izkopšanā.

Blakus Adamovičam minams otrs izcils tulkotājs — Jēkabs Purkalītis (1861—?), skolotājs Umurgā, Smiltēnē, Vecpiebalgā, no 1891. g. Krievijā, kur padomju iekārtas laikā miris nezināmos apstākļos. Viņa vienīgajā dzejoļu krājumā *Dziesmu pazarītes* (1893) atrodami oriģināli, pa daļai tautas dziesmu atdarinājumi, nerāda dziļākas īpatnības, turpretim atdzejojumi ir tik gludi un vijīgi, ka arniecīgiem labojumiem lietojami jebkuŗā modernā antoloģijā. Sevišķi te atzīmējama Šillera *Zvana dziesma*, kas Purkalīša versijā pārāka par visiem agrākajiem un vēlākajiem šī populārā darba latviskojumiem. Tas pats sakāms par Šamiso balādi *Trīs indiāņi*. Bez minētajiem Purkalītis vēl tulkojis Gēti, Lenavu u.c. vācu dzejniekus. Austrumā 1890. g. parādījās Purkalīša plašais apcerējums *Mākslinieks un diletants*, kas paver zināmu ieskatu problēmās, kādas nodarbinājušas šo noslēgto dzejas entuziastu.

Sentimentāli iekrāsotā individuālā lirika nebija tīrs 80-to gadu produkts, bet balstījās jau uz zināmām tradīcijām tāpat kā visa atmodas laikmeta literatūra. Valdemārs un Alunāns veidoja jaunu — latvisku slāni uz 18. gs. racionālisma, ko pie mums visspilgtāk pārstāvēja Vecais Stenders; ar racionālismu un piētismu cieši saistījās brāļu Kaudzīšu pasaules uzskats, taču viņi to vairs neizteica frazēs, bet iedzīvināja tautas tipos; Herdera ideāli, kam notālēm bija sekojuši Bergmanis, Vārs, Bitners, atdzima latvietī Baronā, rezultātā dodot *Latvju dainu* sējumus; Ausekļa un Pumpura „tautiskais romantisms” izauga no Merķeļa rakstiem. Gluži tāpat sentimentālā iejūsma

dzeja ar dabas un jo sevišķi mīlestības motīviem atrodama jau Stendera un viņa pēcnieku grāmatās. Taču, kā vecais Dinsbergis zīmīgi teicis, tur bija tēlota „vāciešu mīlestība”, un latviešu zemnieks to varēja gan uzskatīt par paraugu, bet ne par savu piederumu. Tikai paraugs tā bija arī pirmajiem latviešu dzejniekiem — Neredzīgajam Indriķim, Līventālam, un viņi to atdarināja, savas personības īpatnējos vaibstus parādīdami maz. Tāpēc latviešu sentimentālā dzeja īsti uzplauka tikai 80-os gados, līdztekus tam, kā tautā modās un brieda individuālie centieni. Sava nozīme arī te, bez šaubām, bija vācu literārām ietekmēm — īpaši H. Heines lirikai vienpusīgā uztverē, izceļot viņa sapņainās un idilliskās noskaņas, bet pilnīgi ignorējot ironijas un satiras „zirga kāju”, kas tik bieži pazib zem Heines sapņotāja mēteļa.

Ceļa jūtīs starp vāciešu un latviešu „mīlestību” stāv L a p a s M ā r t i ņ š (1846—1909), kas, pielāgodamies vienkāršai gaumei, savā laikā kļuva par vispopulārāko tautas dziesminieku. Viņa dzejoļu krājums *Mīlestības un mīlestības-gaudu dziesmas* (1868) piedzīvoja sešus izdevumus 25 gadu laikā, ko tobrīd neaizsniedza neviens oriģināldarbs. 1877. g. Lapas Mārtiņš publicēja vienu pēc otra vēl divus krājumus: *Mīlestības dziesmu rota* un *Mīlestības puķītes jaunībai*. Kā jau nosaukumi rāda, šīs dzejas dominante ir naivs mīlestības pārdzīvojums; reizēm to nomaina patriotiski motīvi. Dažas Lapas Mārtiņa dziesmas, tapinātām meldijām pielaiktas, nav aizmirstas vēl tagad: „Ak, cilvēks šinī pasaulē”, „Cel mani pār’ par Daugavu”, „Ak tēvija, tu dārga, svēta” u.c. Lielai daļai Lapas Mārtiņa lirikas vēl daudz līdzības ar Stendera „mīlestības gaudām”, taču visumā viņš bija patstāvīgāks par citiem Stendera tradīcijas turpinātājiem un jau 60-os gados darbojās dzejas novadā, kuŗa izkopšanai prāvēs skaits autoru pievērsās tikai 80-os gados. Literārā ražībā vienīgi Dinsbergis pārspēj Lapas Mārtiņu, kas bez dzejoļiem izdeva vēl paša sacerētus un tulkotus vai lokālizētus stāstus, romānus, runas, vēstulniekus u.t.t. Viņa tulkotie romāni — piem., *Belgrades roze* (1876) — gan brīžiem bīstami robežojās ar lubu literātūru. No mātes puses būdams igauņis, viņš pirmais sāka latviešus iepazīstināt ar igauņu rakstniekiem (Ed. Vildi u.c.). Lielāko mūža daļu Lapas Mārtiņš nostrādāja grāmatu veikalos, spiestuvēs, redakcijās, beidzot bija pastāvīgs igauņu preses referents *Baltijas Vēstnesī*.

Starp tipiskajiem 80-to gadu liriķiem kā pirmais un izcilākais minams E s e n b e r g u J ā n i s, vēlu dzimis latviešu trubadūrs, kuŗa dažas eļēģijas un serenādes pieder pie šī laikmeta nedaudzajām paliekamām vērtībām. Esenbergis dzimis 1862. g. 9. aprīlī Svētes pagastā, mācījies turienes pagastskolā, vēlāk beidzis Torņakalna elementārskolu. Kādu laiku nostrādājis kokzāģētavā, viņš 1880. g. saistījās ar Rīgas latviešu teātri, kļūdams par aktieri, suflieri un skatuves rakstnieku. Ād. Alunānam 1885. g. no šī teātra aizejot, viņam sekoja arī Esenbergis. Alunāns viņu pieņēma par inspicientu savā lauku teātra trupā, un kopā ar to viņš apceļoja Kurzemes pilsētas un miestus. 1887. g. Esenbergis atgriezās Rīgas teātrī, bet, būdams jau smagi slim ar tuberkulozi, nevarēja darbu vairs turpināt un pēc ilgas vārgšanas nomira

1890. g. 20. novembrī. Skatuvei Esenbergis tulkojis un pārstrādājis ap 20 lugu, to vidū Šekspīra *Sapņi vasaras naktī* un *Venecijas tirgotāju*. Tie nav tulkoti no oriģināla, bez tam sasteigti un ne tuvu nevar līdzināties Šekspīra latviskojumiem, ko jau drīz pēc tam (kopš 1897. g.) sniedza Fr. Adamovičs. No Esenbergā stāstiem zināma kultūrvēsturiska vērtība tiem, kur autors tēlojis sava laika latviešu aktieŗu dzīvi (*Džons Neilands Pinkuļos*, *Baltā roze* u.c.). Arī kā lirīķis Esenbergis bija cieši saistīts ar savu laikmetu, taču no tā galējībām izvairījies: viņš nav centies atdarināt tautas dziesmas un kultivēt pārprastu „tautiskumu”, tāpat paglābies no pārāk salkanas tiksmīnāšanās „ziņģu” un vācu sentimentālistu garā. Viņa motīvu un priekšstatu aploks nebija plašāks kā citiem 80-to gadu dzejniekiem: mīlestība, sapņi, sēras — ar vakara vēsmām, mēness stariem vai sarmas stindzinātiem koku zariem kā atribūtu. Taču labākajos Esenbergā dzejoļos tas viss padziļināts ar neviltotu romantisku iejūsmu un pārdzīvojumu. Viņa dzejā pa laikam dominē viegli aizplīvuroti optiski efekti, kas iekļaujas kādā pievilcīgā, bet klusinātā melodijā. Šis melodisms vairākus viņa mīlestības dzejoļus tuvina serenādēm (*Ilgošanās*). Panta struktūras, metrikas u.c. problēmām Esenbergis tuvojies tīri intuitīvi, nemēģinot eksperimentēt vai rast kādus jauninājumus. Ar viņu pirmo reizi latviešu dzejā iezīmējās vēlāk ļoti iecienītais kamerstils: viņš „dzēra no mazas, bet tomēr savas glāzes”, kā J. Jansons teicis par kādu citu dzejnieku. Ar zināmiem savas dzejas elementiem, kā pamatoti norādījis P. Ērmanis, Esenbergis uzskatāms par Poruka priekšteci. Poruks arī atdzejojis vāciski eļģiju *Mans kaps* — vienu no labākajiem Esenbergā dzejoļiem.

*Man akmeni uz kapa
Un krustu nelieci,
Tik mazas, vieglas puķes
Tur virsū uzstādiet.*

*Jo visu mūžu nesu
Es grūtu krustu gan:
Lai mazākais pēc nāves
Tad viegli būtu man.*

Periodikā izkaisītos Esenbergā darbus vienkopus savāca Plūdons. Daļu dzejoļu viņš citātu veidā publicēja savā monografijā *Mīlestības dziesminieks Esenbergu Jānis* (1910), bet 1924. g. izdeva Esenbergā kopotus rakstus.

Savas lirikas noskaņā un motīvos Esenbergim visai radniecīgs V e n s k u E d v a r t s; tikai daži mūža beigās sacerēti dzejoļi (īpaši *Cilvēks*) rāda neatrisināmus konfliktus un gruzdošu individuālu nemieru, kas viņu vairāk nekā Esenbergi satuvina ar 90-to gadu dzejnieku paaudzi. Vensku Edvarts (E. Skujenieks) dzimis 1856. g. 21. oktobrī Lielsesavā, mācījies vairākās skolās Jelgavā un Kuldīgā, bet abiturienta eksamenu izturējis 1878. g. Rīgā. Gadu vēlāk viņš Pēterpilī sāka tieslietu studijas, ko beidza 1884. g. Atkal Rīgā atgriezies, viņš pievērsās žurnālistikai — ar pārtraukumu no 1888. līdz 1892. g., kad bija apriņķa priekšnieka palīgs Smiltēnē. Vensku Edvarts dar-

bojās vācu laikraksta *Heimat* redakcijā, žurnālā *Rota*, *Baltijas Vēstnesī* un citur. Viņa avīžu rakstos, kas vēlāk sakopoti grāmatā *Par šo un to* (1894), izpaužas noteikti nacionāls viedoklis, it sevišķi aizstāvēt latviešus pret jauno draudu — krievu šovinismu, ko asi sāka manīt 80-os gados. *Baltijas Vēstnesī* jau kopš 1872. g. iespiesti arī vairāki Vensku Edvarta stāsti. Vērtīgākais no tiem *Ķirkuču dzirnavas* (1893), kuŗa darbība risinās autora dzimtajā vietā hercoga Jēkaba laikā (Jēkabs bija cēlis zāģu dzirnavas Lielasavas Ķirkučos; no tām atlikušo dambi Vensku Edvarts bieži apmeklēja bērnībā). Dzejolī *Cilvēks*, kur smagu kaislību un vājas gribas sadursme beidzas ar labprātīgu nāvi, Vensku Edvarts bija uzminējis savu likteni: psihiski nomākts, alkoholisma sagrauzts, viņš mira pašnāvībā 1897. g. 25. maijā. Vensku Edvarta dzeja iznākusi trijos krājumos: *Dziesmu pavasaris* (1880), *Jaunas dzejas* (1893) un *Pastarītes* (1897). Ne sevišķi spilgta talanta, nedz patstāvības tie nerāda; mīlestības lirikā jūtama spēcīga Heines ietekme, kuŗa dzejoļus Vensku Edvarts arī tulkojis. Visos krājumos dominē skumju un ilgu motīvi idilliskā noskaņā, tikai retumis pazib autora personības īpatnējais vaibsts — izmisīgs pašlepnums (*Līgaviņa citu ņēma*). Populārākie Vensku Edvarta dzejoļi — *Bērzs tīrelī* un *Tu to zini* („Debess tumša, mākoņaina”) nav oriģināli, bet veidoti pēc krievu paraugiem.

Uzticams Heines sekotājs, gan atkal tikai sentimentālā aspektā, bija *Pavasaru Jānis*, kuŗa lirika pa daļai sakopota krājumā *Ziedoņa sapņi* (1893). Jūsmīga mīlestība, dzimtenes dabas krāšņumi („Cik mīļš tu man, krāšņais dzimtenes mežs”), reliģiskas noskaņas — tā ir Pavasaru dzejas sfaira, kuŗas motīvi atkārtojas vienmuļās variācijās un trafaretā izteiksmē. Pavasaru Jānis (J. Veismanis) dzimis 1867. g. 30. septembrī Strutelē, 1877. g. beidzis Jelgavas ģimnaziju, tad studējis Tērbatā teoloģiju. Bija mācītājs Grīvā, vēlāk Jelgavā. Kad pārvācotā latvieša Zakranoviča un viņa vācu kolēģu pret-nacionālās politikas rezultātā *Latviešu Avīzes* zaudēja aizvien vairāk abonentu, laikraksta izdevēji 1896. g. uzaicināja par redaktoru Pavasaru Jāni — Veismani. Viņam tiešām izdevās uzlabot vismaz laikraksta kultūras daļu, piesaistot latviešu rakstniekus, sniedzot atsauksmes par grāmatām u.t.t. Tomēr Draugu biedrība nebija ar viņu apmierināta, pārmeta tam „laipošanu” (t.i. zināmu atbalstu latviešu nacionālajiem centieniem), kādēļ Veismanis 1908. g. no redakcijas aizgāja. 1909—10 viņš izdeva un rediģēja *Jaunās Latviešu Avīzes*. Vēl *Latviešu Avīzēs* darbodamies, viņš līdztekus izdeva žurnālu *Vērotājs* (1903—05). Šis „mēnešraksts sirds un prāta izglītošanai” pirmajos numuros bija J. fon Grotusa vācu ģimenes žurnāla *Der Türmer* atdarinājums, bet vēlāk ieguva patstāvīgu latvisku seju, ko ļoti veicināja ievērojamu, tolaik vēl jaunu mākslinieku (V. Purviša, J. Rozentāla) piedalīšanās. *Vērotājā* pirmo reizi iespiesti Blaumaņa *Indrāni*, Poruka *Nebijušais un divi vientuļi*, vairāki Saulieša stāsti; starp līdzstrādniekiem bija arī Apsīšu Jēkabs, Plūdonis, Brigadere, Skalbe, Akurāters. Tas liecina, ka Veismanim bija izdevies saistīt ap savu žurnālu vairumu izcilāko tā laika autoru. Negatīvi pret *Vērotāju* nostājās vienīgi kreisie rakstnieki, sevišķi apkaŗojot redaktora

deklarāciju 1. nr.: „Sirds izglītībai drošie pamati meklējami kristīgā reliģijā un kristīgā ētikā, bet viņas izkopšanai un izveidošanai visai noderīgi cēli literatūras un mākslas darbi.” Pārmetumi bija nedibināti, jo nekādu kristīgu tendenci Veismanis saviem līdzstrādniekiem neuzspieda. 1893. g. iznāca Veismaņa *Latviešu rakstniecības vēsture*, kas palika nepabeigta, taču ievērojami pārspēja U. Cimmermaņa un B. Dīriķa agrīnos mēģinājumus. Par savu uzdevumu autors atzina „tēlot tautas gara attīstības gājienu, kā tas noskārstams no literatūras ražojumiem”, t.i. centās latviešu rakstniecību vērtēt noteiktu laikmetu ietvaros un ciešā sakarā ar svarīgākajiem faktoriem tautas dzīvē. Veismanis sniedza arī latviešu literatūrvēstures iedalījuma schēmu, nošķirdams vecos (no 16. gs. līdz apm. 1860. g.) un jaunus laikus (no 1860. g.). Šo iedalījumu 1937. g. apstrīdēdams, J.A.Jansons tomēr bija spiests atzīt, ka „gandrīz visi mūsu 20. gs. literatūrvēsturnieki, bieži cits citu ietekmēdami, te seko Veismanim”. Veismanis miris 1913. g. 4. aprīlī Jelgavā. Dzejnieks un prozists (te atzīmējami stāsti *Aizsilnieks* un *Vētru dienās*) Pavasaru Jānis nav latviešu literatūrai atstājis paliekamu vērtību. Nozīmīgs turpretim bijis viņa darbs literatūrvēsturē un kritikā (pa laikam ar šifru P.J.), tāpat nenoliedzami kultūrvēsturiski nopelni pieder savā laikā bieži palātajam redaktoram Jānim Veismanim.

Visu 80-to gadu dzejas diapazonu savos darbos aptvēra Jānis Frīdenberģis-Mieriņš. Viņš dzimis 1869. g. 7. janvārī Mežotnē, mācījies Jelgavas reālskolā, vēlāk strādājis par reģistrātoru Kuldīgas apriņķa policijas valdē. Līdzīgi Vensku Edvartam viņš mira pašnāvībā 1894. g. 4. jūnijā. Frīdenberģa dzejoļi, kas visvairāk parādījās *Austrumā*, sakopoti krājumā *Līgas skaņas* (I 1889, II 1891). Kā jau nosaukums rāda, autoru pirmā kārtā vilinājusi romantizētā senatne. Viņš ticīgi pārņēmis Ausekļa un Lautenbacha maldu panteonu, dzejojis arī par krīviem, vaidelošiem u.t.t., taču nespēdams šai „tapinātai vielai” dot svaigu māksliniecisku formu. Zīmīgāka ir patriotiskā balāde *Taurētājs*, kur izmantots sižets, kam vēlāk pievērsies Janševskis līdzīgā dzejījumā, bet kas sevišķi kāpinātu izteiksmi guva Blaumaņa *Tālavas taurētājā*. Senajā Latvijā risinās arī Frīdenberģa drāma *Greizsirdības upuris*, kas palikusi rokrakstā. Frīdenberģa individuālajā lirikā dominē mīlestības motīvi, un tās labākajos paraugos pavid autora īpatnējais vaibsts — nesamierināms rūgtums par jūsmīgu ideālu un pieticīgas realitātes pretstatiem. Griezīgā skaņa, ko šie konflikti reizēm piešķir viņa dzejai, kopā ar viņa personīgo traģēdiju atestē Frīdenberģi kā pārejas laika autoru, kas tomēr nav bijis pietiekami drošs, lai „sauktu” jaunu laikmetu.

No citiem 80-to gadu dzejniekiem vēl pieminams Rieteklis (Jūlijs Balodis, 1856—1940), kuŗa dziesma *Pie Gaujas* („Še, kur līgo priežu meži”) pilnīgi pārgājusi tautā. Viņa dzejā mainās patriotiski motīvi ar melancholisku apceri, kuŗā reizēm iekļaujas arī didaktiski elementi. Rietekļa dzejoļu krājumi: *Albuma ziedi* (I 1894, II 1898), *Vakara blāzma* (1906), *Pērles* (1906). Rieteklis jau agrā jaunībā zaudēja dzirdi, strādāja par kurpnieku, mūža beigas pavadīja Valmieras nespējnieku patversmē. Viņš rakstījis arī

humoristiskus pantus (sakopoti grāmatās *Joku pūrs*, *Sūrenes* u.c.), stāstus, sastādījis kalendārus. Žurnālists Riemeļu Jānis (J. Tomiņš, 1856—1924) citīgi tulkoja Heines dzeju un daļu no šiem tulkojumiem 1923. g. izdeva atsevišķā grāmatā. Zināma Heines ietekme vērojama arī viņa oriģināl-lirikas krājumā *Poēzija* (1890), kur tomēr apceres moments spēcīgāks par sentimentālu jūsmu. Straumes Jānis (1861—1929) publicējis prāvu skaitu dzejoļu 80-to un 90-to gadu periodikā, bez tam sarakstījis dažus stāstus un lugu *Vagars*. Vairāk viņš pazīstams kā komponists: „Viņa tautdziesmās un oriģinālos ar visiem tehniskas dabas trūkumiem un paviršībām jūtama laba mūzikāla intuícija, sava laikmeta gars un izjūta, kas arī stila pāņēmienos Straumes Jāni tuvína Jurjānu Andrejam” (J. Cīrulis). Līdz visjaunākiem laikiem koŗu repertuāros palikusi viņa dziesma *Pie Baltijas jūras* ar paŗa tekstu. 1922. un 1927. g. Straume izdeva divos krājumos latvieŗu mūzikas mākslinieku biografijas. Augusts Kaŗoks (1863—1893) rakstījis mīlestības un pārdomu liriku, kas pa daŗai sakopota krājumā *Dzejoļi* (1893), un epigrammas, kuŗu skeptiskās atziņas jau sniedzas ārpus 80-to gadu ieloka. Lasmaņū Pāvils (1866—1923) lielāko mūŗa daŗu pavadīja ārpus Latvijas — sākumā Sibīrijas trimdā, vēlāk Ķīnā. Viņŗ darbojies latvieŗu un krievu presē, izdevis krieviski plaŗu darbu par Portartūras kaujām. Viņa dzejoļi, kas iespiesti laikrakstos, žurnālos un antoloģijās, savā laikā bija ļoti populāri, un tautā joprojām nav aizmirsts meldijai pielāgotais „Māte, es nāķŗu, kad vakars tik vēls”.

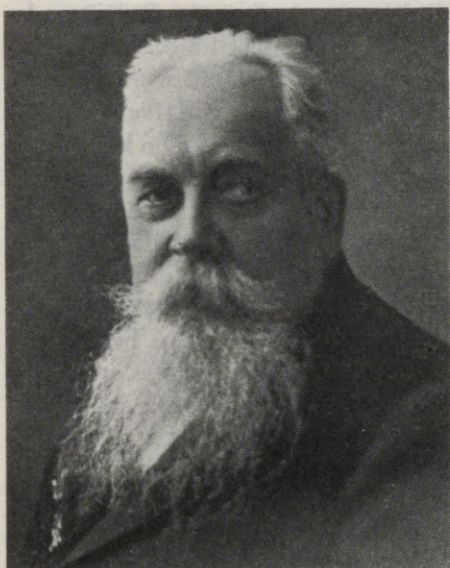
Savā laikā atkārtoti diskutēts jautājums, kādam mūŗu literātūrvēstures posmam piesaistāms dzejnieķs P. Blaus, jo viņa darbi parasti iespiesti ilgi pēc sacerēŗanas, tādēļ to „faktiskā nozīme dzejas attīstībā ir daudz mazāķa nekā literārā vērtība” (Kr. Ancītis). Tā ķā Blaua pirmie dzejoļi (ar parakstu Zilais) publicēti *Balsī* jau 70-to gadu beigās un viņŗ rosīgi rakstīķa arī 80-os gados, tad chronoloģiski varam viņu pievienot iepriekŗ aplūkotojiem dzejnieķiem, kaut gan vairumu savu šī laikmeta darbu Blaus iespieda un izdeva tikai turpmāķajos gadu desmitos. Pēteris Blaus dzimis 1856. g. 22. septembrī Ogrē, beidzis Vecpiebalģas draudzes skolu, kur citīgi nodevās tautas dziesmu vāķšanai. Vēlāk bija pagasta rakstvedis Ogrē, tad Ērgļos. Blaus piedalījās 1905. g. notikumos, un jau revolūķijas priekŗvakarā ļoti pazīstama bija ķļuvusi viņa atdzeķotā Hervēģa *Jātnieķu dziesma* („Jau pagāķusi baigā nakts”). „Ķā liesma iet pa sausiem zariem, tā šī dziesma īsā laikā aplidoķa visu Latviju ... Mēs dziedāķām viņu, kopā uzliesmodami cīņas priekā” (K. Skalbe). Pēc revolūķijas Blaus bija spiests emigrēt, no 1906. līdz 1909. g. dzīvoķa Œveicē, tad atģriezās un tika areģtēts. 1910. g. viņu tiesāķa, bet attaisnoķa. 1911—15 Blaus darboķās *Latvijas*, 1915—17 *Jaunā Vārda*, 1918 *Baltijas Ziņu*, 1919—20 *Jaunāķo Ziņu* redakcijā. Daŗus gadus nostrādāķis par mīertiesnesi Alūķsnē un Rīģas jūrmalā, viņŗ no 1923. līdz 1926. g. bija rakstnieķu pils pārvaldnieķs Siguldā, pēc ķam pārnāķa uz Rīģu, kur mīŗa 1930. g. 5. augustā. Blaua agrīnāķos dzeķoļos, kas tikai 1912. g. iznāķa grāmatā *Asnu mēnesis*, vērojama zināma tieķsme turpināt Juŗa Alunāna „ķlasi-

cismu". Sevišķi ievērojams sonetu vainags *Tev* — pirmais tāda veida darbs latviešu literatūrā. „Tautisko” atribūtu trūkums un nopietnie dzejas tehnikas eksperimenti lika Blauam 80-os gados justies kā svešniekam, un redaktori viņa darbus publicēja nelabprāt, līdz tiem ceļu periodikā pašķīra Zeiferts un Blaumanis. Par spīti tam *Asnu mēnesī* ir daudz citu dzejoļu, kas liecina, ka tipiskās 80-to gadu strāvas autoram tomēr nav gājušas secen. Viņš rakstījis gan intīmu, sentimentālu liriku Heines garā, gan rezignētu pārdomu dzeju, allaž gremdēdamies „savos pārdzīvojumos, dabas un dzīves parādībās, kam visam cauri aužas neatvairāmā sirdsvalodas romantika” (R. Egle). *Asnu mēneša* pēdējā nodaļā sakopota Blaua episkā dzeja. Te atzīmējamās dažas pastorāles — piem., *Pieguļnieks un ganu meita*, kas pieder pie raksturīgākām mūsu literatūrā. 1914. g. iznāca Blaua *Ziemas dienas* — īpatnēja, kaut ne visai sakarīga poēma, kāda jaunieša nelaimīgas mīlestības stāsts, ko veido plašs motīvos un noskaņā vienotu dzejoļu cikls. Blakus tīrai lirikai šai darbā laba tiesa spilgtu „žanra ainu”, arī zīmīgi 1905. g. revolūcijas tēlojumi. Divas prātnieciskas poēmas — *Maharadža Visvamarga* (1922) un *Ādams* (1923) — atspoguļo autora patiesības un humānitātes alkas, kuŗu piepildījumu viņš tomēr saredz tikai tālā, grūti kontūrējamā nākotnē. Reālāks raksturs hekšametros sacerētai, 1917. g. iesāktai, vēlāk turpinātai, bet pilnīgi nepabeigtai Blaua poēmai *Kaŗa dieva orģijas*, kur plašā laikmeta ietvarā tēloti kādas vidzemnieku ģimenes pieredzējumi un pārdzīvojumi 1. pasaules kaŗa virpuļos. Prāvs skaits Blaua dzejoļu palika izkaisīts periodikā. Viņa labākie darbi 1938. g. sakopoti 354 lpp. biezā izlasē *Negaisos un saules staros*. Tautas piemiņā bez augstāk minētās *Jātnieku dziesmas* joprojām dzīva Blaua dzīŗu dziesma „Liec, lai glāze staigā”, bet dzejas vēsturē viņš pieminams kā rosīgs un daudzpusīgs, lai arī ne sevišķi oriģināls autors, kas balstījies uz labām paŗu un cit-tautu literatūras tradīcijām.

Starp 80-to gadu prozistiem kā viengabalainākā personība minams Apsīŗu Jēkabs, ko J. Asars jau 1905. g. pamatoti dēvēja par „mūsu patriarchāliskās zemnieku dzīves klasiķi”. Ja *Mēŗnieku laikus* pretēji Kaudzīŗu gribai uzskatām par romānu, tad viņš ir nākoŗais ievērojamais latvieŗu oriģinālstāstu autors pēc Neikena. Arī idejiskā ziņā viņš kā tipisks „veclatvietis” turpināja Neikena tradīciju, taŗu pāŗspēja savu priekŗsteci ir mākslinieciskās koncepcijas plaŗumā, ir stāstu tehniskajā veidojumā. A p s ī ņ u J ē k a b s (īstā vārdā Jānis Jaunzemis) dzimis 1858. g. 8. decembrī Lizumā, stingri patriarchālā un reliģiskā ģimenē. 1869.—72. g. mācījās Velēnas draudzes skolā, tad Cēsu apriņķa skolā, ko beidza 1874. g. Ziemsvētkos. Tūliņ pēc tam sāka strādāt par palīgskolotāju pie tēva, ko šim amatam bija sagatavojis Velēnas draudzes bij. mācītājs Pauls E. Šacs, pazīstamais *Pirmās lasīŗanas grāmatas* (1844) autors. 1878./79. g. Apsīŗu Jēkabs mācījās Cimzes seminārā Valkā, ko nobeidza ar draudzes skolotāja un ēŗģelnieka atestātu. 1879.—81. g. viņš strādāja Rūjienā, tad līdz 1893. g. Kokmuiŗā. Taŗ bija literāri rosīģākais un nozīmīģākais laiks Apsīŗu Jēkaba mūŗā: Kokmuiŗā viņš uzrakstīja visus savus labākos stāstus, bet jau Rūjienā bija iedraudzēģies ar J. Velmi, kas tos vēlāk ie-

spieda Austrumā. Nākošos 7 gadus viņš nostrādāja Vecgulbenē, bet 1900. g. pārnāca uz Jāņa baznīcas skolu Rīgā. Rosīgi piedalījās ar rakstiem žurnālā *Evanģēliuma Gaismā*, ko 1905—15 izdeva vēlākais archibīskaps T. Grīnbergs; no 1907. g. bija arī tā redakcijas loceklis. Sākot ar 1916. g., Apsīšu Jēkabs darbojās par ticības mācības un latviešu valodas skolotāju vairākās Rīgas ģimnazijās, bet nomira 1929. g. 10. jūnijā, apmeklējot dēlu, mācītāju Ati Jaunzemi, Gaujienā. Apsīšu Jēkaba mākslinieciski nozīmīgā darbība izbeidzās jau 90-os gados, kad latviešu dzīvē aizvien spilgtāk iezīmējās parādības, kas nebija saskaņojamas ar viņa „veclatviskajiem” ideāliem. Jaunā paaudze vairs neatzina kristieša apziņu par augstāko vērtību un tēva pavēli vai padomu par nepārkāpjamu likumu. Tas Apsīšu Jēkabu sarūgtināja, un viņš no mākslinieka kļuva par sludinātāju, pēc 1900. g. publicēdams gandrīz vienīgi reliģiskus un ētiskus apcerējumus. Šai pēdējā darba cēlienā ievērojamas viņa atmiņas *Vecā baznīcīņa* (1897) un *No bērnības brīnumdārza* (1902—03), kur dzīvās ainās notēlota naturālā saimniecība 19. gs. trešajā ceturksnī, toreizējais latviešu zemnieks un amatnieks, tāpat sniegti svarīgi autobiografiski materiāli. Pirmie Apsīšu Jēkaba darbi — dzejoļi, īsi tēlojumi un tulkojumi — parādījās Lautenbacha *Pagalmā*, kam 80-to gadu sākumā sekoja vairāki stāsti *Baltijas Vēstnesī*. No tiem minams *Krusttēvs Ādams* (1883), humoristiskām niansēm bagāta rakstura studija par dzimtenē pārnākušu 1849. un 1855. g. kaŗu veteranu. Ādams ir tas pats bezbēdīgā „vecā zaldāta” tips, ko atrodam arī tautas tradīcijās. Ar spēcīgu psiholoģisko tēlojumu izceļas *Ārprātīgais* (1883). Kad 1885. g. sāka iznākt *Austrums*, Apsīšu Jēkabs jau no pirmās burtnīcas bija tā līdzstrādnieks, un tur iespiesti gan viņa liriskie dzejoļi un apcerējumi, gan labākie stāsti. *Pie pagasta tiesas* (1885) pirmo reizi izvirzītas taisnības, tikumības un audzināšanas problēmas kristīgā interpretācijā, kuŗām Apsīšu Jēkabs savos rakstos palika uzticīgs visu mūžu. Stāsta darbība koncentrējas ap negodīgajiem tiesnešiem, atraitni Madi un viņas paklidušo dēlu Pēterīti. Personās labi vērojami Apsīšu Jēkaba sakari ar agrākajiem prozistiem: piem., Pēterītis ir tuvs radnieks Neikena bārim Pēcim, rakstvedis Klucē — Kaudzīšu švaukstam. Traucē personāža schēmatiskais sadalījums pozitīvos un negatīvos tipos, tāpat primitīvais paņēmieni raksturot personas jau ar to vārdiem (Blāķis, Stabule, Rozīte). Šai ziņā Apsīšu Jēkabs grēkojis diezgan bieži. Visas Apsīšu Jēkaba prozas labākās īpašības atspoguļo *Bagāti radi* (1886). Savu tikumisko ideālu autors te iemiesojis Andra tēvā, kuŗa cēlā vientiesība un sirds skaidrība piešķir šim tipam klusu, savdabīgu monumentālītāti. Andra tēvam ir daudz pēcnieku latviešu literātūrā — tuvākie no tiem Poruka Zalkšņu tēvs un Blaumaņa Bungatiņš. Blakus kristīgi ētiskai ievirzei *Bagātos rados* spilgti vērojams otrs raksturīgais Apsīšu Jēkaba vaibsts — viņa dziļā, intimā saistība ar dabu. Tā kulminē iespaidīgā gāršas aprakstā, kam autors, to dažādās variācijās trīsreiz atkārtojot, piešķīris arī vadmotīva nozīmi. Dabas tēlojumi izmantoti pamatnoskaņas radīšanai stāstā *Svešos ļaudīs* (1888), kur gāršas smagā šalkšana, jūŗas mirdzums, neizbrienami sniega vāli atbalso personu emocijas vai sagatavo uz gaidāmiem

notikumiem. Ja Andra tēvā koncentrētas tās — autora izpratnē — ideālās vērtības, ko latvieši guva no oficiālās baznīcas un brāļu draudzes, tad vecais Grīvgalis *Svešos ļaudīs* rāda hernhūtisma negatīvo momentu: skaudru fanātismu, aklu sekošanu ticības dogmām, kas vairs nav saskaņojama pat ar elementāru cilvēcību. Stāstā tēlota smaga paaudžu sadursme — gan tikai ētiskā, ne sociālā plāksnē kā citu vēlāku rakstnieku darbos. Tomēr tas nobeidzas izlīdzinātā, reliģiski apskaidrotā izskaņā — tāpat kā *Pie pagasta tiesas* un *Baģāti radi*. Aplūkotajiem Apsīšu Jēkaba darbiem no 1889. g. pievienojās tēlojumu un īsāku stāstu virkne, kas apvienota ar nosaukumu *Iz tautas bilžu galerijas*. Tajā pavid raksturīgas žanra ainas un daži spilgti tipu zīmējumi, lai gan jūtama arī autora pakļaušanās morālizēšanas, rājēja un pamācītāja tendencēm. Šai posmā Apsīšu Jēkabs vairākkārt atgriežas pie pazudušā dēla tematikas, un jaunas mākslinieciskas īpatnības tā ieguva stāstā *No mazām dienām* — sevišķi mātes Ažas tēlā, kuŗa pati noved savu Spricēnu neceļos, allaž tam atgādinādama: „Zemē atrasts nav zagts.” No Apsīšu Jēkaba tendences stāstiem kultūrvēsturiskā skatījumā interesants *Uz pilsētu!* Jau Neikena bāŗa Pēcīša vājo raksturu galīgi samaitā „vanderzellis” Cange, kas ieradies no pilsētas, bet Kaudzītēm pilsēta ir īsts ļaunuma perēklis, no kurienes Švauksts atgriežas izputējis un kur Grabovska blēžu banda veic vistumšākos darījumus. Apsīšu Jēkabs turpināja šos savu priekšteču pasāktos sabiezinājumus, jo zemnieku jaunās paaudzes aizplūšana uz pilsētām 80-os un 90-os gados viņam kā patriarchālās iekārtas aizstāvim bija nepieņemama. Tādēļ arī viņa tēlota Vārpiņš pilsētā piedzīvo tikai postu un laukus atceras kā pazaudētu paradīzi, ko autors beidzot ļauj tam atgūt. No 1885. līdz 1901. g. Apsīšu Jēkabs publicēja 18 *Vēstules iz tēvijas* — eseiskus apcerējumus par sabiedriskiem, literāriem, reliģiskiem u.c. jautājumiem. Zīmīgu aizrādījumu ietver 5. vēstule, kur autors uzsver, ka īstu valodas bagātību, skaistumu un spēku latviešu rakstnieks panāks tad, ja mācīsies no tautas dziesmām un bībeles. Pats Apsīšu Jēkabs pa laikam rakstīja savdabīgā tautas valodā, lai gan tiešu tautas dzejas stila aizguvumu viņa darbos nav. Turpretim bībeles stila ietekme nepārprotami jūtama viņa prozas ritmā un periodu veidojumā. Apsīšu Jēkaba stilu labi raksturojis J. Veselis: „Kā īstam epiķim viņam nav steigas, ne arī dzišanās pēc drāmatiskiem efektiem. Viņa zīmīgiem epitētiem un salīdzinājumiem skaistinātā valoda rit rāmi, lēni, cienīgi un tomēr nenovērsīgi uz savu mērķi — stāsta notikumu atrisinājumu, un šai ziņā tā pilnīgi atbilst rakstnieka noskaņotai, nelokāmai un mierīgai personībai.” Arī kompozīcijā, motīvācijā un vispār stāstu tehnikā Apsīšu Jēkaba darbi pēc Neikena pirmajiem soļiem rāda ievērojamu progresu. Ar Kaudzītēm viņu šai ziņā grūti salīdzināt, jo *Mērnīeku laiku* kompozīcija tālu pārsniedz stāsta apjomu; tomēr jāšaubās, vai Apsīšu Jēkabs tik sarežģītu uzdevumu būtu atrisinājis labāk. Apsīšu Jēkaba kompozīcija parasti ir statiska: viņa stāstiem nav raibas, sarežģītas fābulas, un bieži viņš sniedz „mazu gabaliņu iz dzīves gluži tā, kā tas patiesi atgadījies”. Citētajos vārdos tomēr izteicas tikai autora pazemība, jo īstenībā gandrīz visi viņa darbi ir rūpīgi pārdomāti un tajos

Pa kreisi — Apsīšu Jēkabs. Pa labi — Doku Aša pieminēklis Dzelzavas kapsētā, atklāts 1922. g. 15. septembrī. Ģīmetnes bareljefu veidojis tēlnieks B. Dzenis. Lielāko tiesu līdzekļu pieminēkļa celšanai sagādāja skolu jaunatne ar sarīkojumiem un ziedojumiem.

vērojama veikla kompozicionālo elementu organizēšana. Nodaļu sākumi un nobeigumi ir iejutīgi instrumentēti (sevišķi *Svešos laudīs*), ne bez veiksmes izmantoti vadmotīvi (jau minētais gāršas apraksts *Bagātos rados*), sagatavotāji un slēptie motīvi. Vairāk nekā sižets Apsīšu Jēkabu nodarbina sīks personu raksturojums. Personas viņš mēdz tēlot episkā perspektīvā, reizēm tieši raksturodams, reizēm atklādams to īpašības „iekšķskatā” — zīmīgos notikumus, sarunās u. tml. Lai gan lielākā tiesa viņa stāstu koncentrēta ap vienu galveno figūru, arī pārējā personāžā pavīd meistarīgi zīmēti tipi. Tāds ir, piem., Matvejs Grumba — nabagu uzraugs ar pletni *Bagātos rados*. Tēlošanas paņēmienos, atskaitot dabas aprakstus, Apsīšu Jēkabs bija noteikts reālists. Turpretim viņa pasaules uzskatā, viņa augstajā ideālismā, vērojamas spilgtas romantisma pazīmes, un K. Kārklīšs pareizi aizrāda: „Reālistiskos paņēmienus noteica latviešu dzīve, romantiskos paņēmienus prasīja rakstnieka individuālitate.” Tā ir īpatnēja individuālisma ieskaņa 80-to gadu prozā: ne tik acīm redzama kā to pašu gadu lirikā, bet varbūt subtilāka savos pamatos.

Apsīšu Jēkaba iedabā savienojās mākslinieks un sludinātājs. Pēdējā uzdevumus viņš pats atzina par svarīgākiem, tādēļ viņa mākslinieciskā darbība izbeidzās jau pusmūžā. Pretstatā tam Doku Atis, otrs izcilais 80-to gadu prozists, bija un vienmēr arī palika mākslinieks, kam „raibā dzīve” sagādāja tikai aistētisku prieku, ne smagi risināmas ētiskas problēmas. Doku Atis dzimis 1861. g. 16. janvārī Dzelzavas pagastā, mācījies turienes pagasta skolā, beidzis Cesvaines draudzes skolu. No 1878. līdz 1887. g. nostrādāja par palīgu skolotāju tai pašā Dzelzavas pagastskolā. Šai laikā viņš daudz lasīja, sāka pats rakstīt un rosīgi piedalījās sabiedriskā dzīvē, lai gan dzīvoja neapskaužamos apstākļos, par ko A. Saulietis stāsta: „Cietumam līdzīgs kambarrītis ar tādu mazumiņu gaisa, kā īstos bača gadus, pārtikšana pa lielākai daļai no tējas un maizes, neatlaidīgais darbs deviņus gadus no vietas — tie pamazām saēda jaunā ideālista veselību, tā ka no tā laika viņš vairs nekad nejūtās īsti vesels.” Krūšu kaites nomākts, labi neprazdams krievu valodu, ko rusifikatori tobrīd jau stingri prasīja no latviešu skolotājiem, Doku Atis vietu atstāja un vairāk nekā 4 gadus nodzīvoja tēva mājās, blakus zemkopībai cītīgi turpinādams literāro darbu. 1892. g. dzejnieks A. Kažoks uzaicināja viņu sev par palīgu Ropažu draudzes skolā, bet no turienes viņš aizgāja jau pēc gada — atkal krievu valodas dēļ. No 1893. līdz 1903. g. Doku Atis strādāja par rakstvedi Inčukalna muižā. Vieta bija materiāli izdevīga, taču rakstniecībai atlika maz laika, un pastāvīgajā piepūlē atjaunojās arī vecās kaites. Nedziedināmi slims ar plaušu tuberkulozi Doku Atis atgriezās Dzelzavā, kur mira 1903. g. 14. novembrī.

Doku Aša mākslai nebija lielu dimensiju, un kur viņš tādām tiesciet tuvo ties, rezultāti ir vāji. Turpretim ar dažiem neliela apjoma tēlojumiem, arī pāris fābulām dzejā, viņš kļuvis par vienu no izcilākiem mūsu humoristiskās un bērnu literatūras pārstāvjiem. Par saviem literārajiem skolotājiem Doku Atis pats atzinis brāļus Kaudzītes; ļoti viņš cienīja arī Heini, ko atdarinājis savā lirikā. Tomēr šo rakstnieku pesimistiskais dzēlīgums viņam bija būtiski svešs: viņa smieklī ir brīvi, bieži bezbēdīgi, tikai retumis tie izskan kā „smieklī caur asarām”, kas tik parasti *Mērnīeku laikos* un Heines dzejā. Doku Aša humorā drīzāk saskatāma radniecība ar latviešu tautas joku pasakām, kuŗas viņš, bez šaubām, labi pazinis: viņa trijās, 1890—91 sacerētās oriģinālpasakās — *Ancītis, lielais pasaku meistars*, *Par Adatu un Īlenu*, *Par gulbju ķēniņu* — nereti imitēta tautas pasaku izteiksme ar iespraudumiem, atkārtojumiem, onomatopoētiskiem vārdiem u.t.t. Šīs pasakas ar savu vienkāršo, bet dzīvo fantastiku ieguva plašu populāritāti, un jānožēlo, ka Doku Atis atmēta šo žanru, kad T. Zeiferts viņam ieteica stingri turēties pie reāliem tēlošanas paņēmieniem. Labākais Doku Aša darbs ir bērnišas atmiņu tēlojums *Mans dzīves rīts* (1892), kur panākti vienreizēji komiski efekti, kontrastējot lauku sētas reālītātes ar bērna naivitāti un iztēlēm par lielo pasauli. Piemēram: „Rīgas kungs ir tāds liels, vecs kungs, gaŗiem melniem svāŗkiem un diviem baltiem papīriņiem uz krūtīm, gluŗi tāds kā mācītājs, kas reiz bija iekāpis tādā kā kubulā un bārās uz cilvēkiem.” Lai gan vietām tēlojums pieskaŗas

arī drūmiem notikumiem (mēmā Andrieviņa sodīšanas epizode), tomēr tā noskaņā dominē saulaina vientiesība, kam īpatnēju šarmu dod autora spēja mākslinieciski atdzīvināt, reizēm pat apgarot visparastāko vidi un ikvienu tās detaļu. Kvalitātē šim tēlojumam tuvojas jau agrāk uzrakstītais *Vectēvs* (1891), ar smalku, neuzbāzīgu intimitāti zīmētas ainas par veca vīra pēdējiem gadiem un viņa draudzību ar savu mazdēlu. No plašāk iecerētajiem Doku Aša stāstiem kā pirmais parādījās *Divas Jāņu dienas* (1890), kur tēloti notikumi ap māju iepirkšanas laiku. Fābula ļoti raiba un sarežģīta, taču tās metus autoram ne tuvu nav izdevies sakausēt mākslinieciskā vienībā. Nepārprotama *Mērnīeku laiku* ietekme vērojama stāstā *Paugurieši* (1893), kur rādīta 80-to gadu pagasta sabiedrība — bērēs, krogā, skolotāja vēlēšanās. Personu raksturošanas paņēmienos šis un tas patapināts arī no Apsīšu Jēkaba: piem., runas vīri Irgainis un Stagainis ir pagasta tiesnešu Blāka un Stabules variācijas. Stāstam tagad vairs tikai kultūrvēsturiska nozīme, jo tā pozitīvās īpašības — raito humoru, dažus veiklus rakstura zīmējumus — aizēno trūkumi: epizodiska, organiski nesaliedēta kompozīcija, melodramatisms, personu sadalījums „baltajās” un „melnajās”. Stāstā *Krišs Laksts* (1893) Doku Atis — līdzīgi Zvaigznītem, Mālbergim, Lerchim-Puškaitim — pievērsies klaušu laikiem, tēlojot vakara Laksta nelietības kādā muižā, kuŗas izbeidz paskolotais latvietis Džons, barona sulainis. Laksta raksturs nedabiski sabiezināts: tas rādīts kā lišķis, melis, krāpnieks, beidzot pat slepkava; turpretim Džons tikpat nedabiski ideālizēts. Oriģinālākas un ticamākas ir dažas blakus personas — piem., kalējs Ješka un muižas tiesas vīru trijotne. Kā šī, tā pārējo stāstu vērtīgāko daļu veido humoristiskie posmi. Mūža beigās, jaunās strāvas ietekmē, Doku Atis sāka it kā tiekties uz laikmetīgu realismu, taču neatstāja šai virzienā neviena nozīmīga darba. Viņa stāstu lielākais trūkums ir vājā kompozīcija, bet to īpatnē pievilcība lielā mērā slēpjas valodā. Tā ir konkrēta, atjautīga tautas valoda, kuŗā izpaudās atbrīvošanās no kropļās leksikas un samocītās izteiksmes, kas tik bieži vērojama cittautiešu koptajā latviešu prozā līdz pat 19. gs. vidum. Doku Aša dzejoļi, sakopotī grāmatā *Ziedoņa pušķīši* (1888), pilnīgi iekļaujas — un arī pazūd — 80-to gadu sentimentālās lirikas straumē. Tomēr arī te autora īpatnība pavīd humorā — piem., kādā pantā par muižas ķēkšas mīlestības dziesmu, kuŗā klausoties pat lakstīgalas aiztur balsis. Ar skolas grāmatu starpniecību plaši pazīstamas kļuvušas Doku Aša fābulas *Vistas maisā* un *Traka blēdība*. Tajās atklājas viņa humora labsirdīgā būtība, jo mantkārību un muļķību viņš izzobo kā smaidīgs vērotājs, bez dūsmām un naida. Doku Atis neapzinājās, ka viņa talanta diapazons nepārsniedz tēlojumu un humoristisku dzejoļi; to ieskatot, viņš būtu atstājis vairāk paliekamu vērtību. Tāpat viņš būtu vairāk sasniedzis, nenovirzoties no jaunībā saņemtā Laubes Indriķa padoma — galvenā kārtā izkopt savas humorista dāvanas.

Lielu tiesu savu stāstu Doku Atis sacerēja jau 80-os gados, lai gan tie publicēti vēlāk. Arī pasaules uzskatā un mākslinieciskajā uztverē viņš iekļāvās laikmetā, par ko Zeiferts saka: „Stāstnieki tad bija dzīves īstenības ap-

lūkotāji, pētītāji, tēlotāji. Sajūsma par spožiem ideāliem, par tālā pagātnē vai nākotnē nostādīto ideālo pasauli palika liriskajiem dzejniekiem, kas savā dzejā ievija arī pa episkam pavedienam.” Reizēm viņi kavējās nesenajā pagātnē, kļaušu laikos, reizēm no viņu darbiem „daži pavedieni sniedzas arī jaunajā, topošajā dzīvē”. Tādā skatījumā blakus Doku Atim minams Pērsietis, kam šo pavedienu tik daudz, ka viņš veido vistiešāko pāreju no 80-to uz 90-to gadu reālismu. Pērsietis vairs netēloja zemniekus vien, bet arī lauku ierēdņus, rakstvežus, pilsētu fabrikantus un strādniekus. Garīgi viņš bija gan pāraudzis „vecu” dzīvi un literātūru, tomēr vēl sakņojās tajā, par ko vislabāk liecina viņa stāstu didaktiskie nobeigumi un tieksme uz fābulas žanru. Arī Pērsieša simpatijas pret pilsētas strādniekiem nenoteica ideoloģiski motīvi, bet — kā visai droši zināms — kāds tīri personīgs piedzīvojums. Reiz, Rīgas apgabaltiesas kancelejā līdz rīta ausmai nostrādājis, viņš izgājis uz ielas un aiz pārpūles pagībis. Visi gājēji vienaldzīgi vai zobgalīgi aizsoļojuši tam garām, noturēdami par pakritušu dzērāju, tikai kāds nabadzīgs strādnieks apstājies un palīdzējis viņam atgūt samaņu. Pērsieša stāsti par strādniekiem ir pateicība un pieminēklis šim nezināmajam palīgam. **Pērsietis** (īstā vārdā Kārlis Zemītis) dzimis 1862. g. 16. aprīlī Odzienā, mācījies Iršu pagastskolā, 1879. g. beidzis Vietalvas draudzes skolu. Jau šai laikā viņš bija sācis literāro darbu, piesūtīdams avīzēm dzejoļus, savāktās tautas pasakas u.t.t. Nenoliedzami viņu ietekmējis skolotājs **Juris Kalniņš** (Prātkopis, 1847—1919), Neikena māsas dēls, kas no 1870. līdz 1881. g. darbojās Vietalvā un pārvērtā to par ievērojamāko lauku sabiedriskās dzīves centru aiz Piebalgas. Kalniņš sarakstījis Neikena un Cimzes biografijas, vairākas skolas grāmatas un *Latviešu rakstniecības teoriju* (1892), kur poētikas likumi lielāko tiesu paskaidroti ar piemēriem no tautas dzejas. Kopš bērnības Pērsietis sapņoja kļūt par slavenu mākslinieku — tēlnieku vai rakstnieku, taču jau pēc skolas beigšanas bija spiests nogrimt vispelēcīgākajā ikdienā. Savu vilšanos viņš rakstos aizplīvuroja ar skeptisku humoru, dzīvē — meklēdams pārmaiņas, bieži mainīdams darba un uzturēšanās vietas. No 1881. g. Pērsietis bija rakstveža palīgs Bērzaunē, kur iedraudzējās ar M.Āronu, kas vēlāk publicēja viņa darbus *Austrumā* un *Dienas Lapā*. 1882.—85. g. strādāja par pasta ekspeditoru Ropažos, tad par rakstvedi Ieriķos, pēc tam dzīvoja Cēsīs, atkal Ieriķos, Līgatnē, Siguldā kā kantorists, materiālu pārzinis, uzraugs u.t.t. firmā, kas būvēja Rīgas—Pleskavas dzelzceļu. 1889.—93. g. bija ierēdnis Rīgas apgabaltiesā, no kurienes pārgāja par pagasta rakstvedi uz Turaidu. Tas bija literāri rosīgākais laiks Pērsieša īsajā mūžā. 1901. g. sākumā viņš saslima ar bakām un nomira 27. martā.

Neikens ar saviem darbiem palika gandrīz tikai draudzes, Kaudzītes un Apsīšu Jēkabs — pagasta, Doku Atis — muižas un pat vienas lauku sētas ielokā. Turpretim Pērsietis tiecās aptvert visu tautu, visas šķiras, kādas tolaik jau bija saskatāmas. Kāda svarīga pazīme viņa darbos kopēja ar Apsīšu Jēkabu: tie ir stingras, viengabalainas personības izpaušme. Tomēr Pērsietim

šo stingrību nedeva kristīgā ētika, bet tā pamatojās filozofiskā pārliecībā, kas izteikta zīmīgā trīsriindu dzejolī:

*Ko nevar panākt ar varu,
Ko nevar iegūt caur kaŗu,
Nereti panāk ar mierīgu garu.*

Un viedoklis, kuŗā ietvertas „veclatviskā” gara labākās īpašības, parādās stāstā *Koļa un biedri* (publicēts 1905), kad, noklausījies ļaudīs, kas debatē par strāvām un virzieniem, stāstītājs piezīmē: „Pēc mana muļķa ieskata viņu spriedumi likās drusku par vienpusīgiem, tie pastāvēja tikai uz sava, gandrīz tāpat kā daži nākotnes aplaimotāji, kuŗi ieskata katru par slīcināmu, kas domā drusku citādi, kas nepieder viņu, bet citai partijai, vai mēģina rīkoties patstāvīgi un negrib akli pieslieties nevienai partijai.” P. Ērmanis pamatoti dēvē Pērsieti par „domīgo reālistu”, bet M.Kaudzīte savās atmiņās raksta: „Vispār varēja spriest, ka Pērsietis taisni no novērojumiem mīlējis smelt saviem darbiem vielu, jo viņu varēja redzēt visvairāk klusi nolūkojamies, nekā dzirdēt ar patiku runājam.” Tikai uz paša novērojumiem, nevis brošūrās izlasītiem saukļiem, balstījās arī Pērsieša darbos nereti atrodamā sadzīves kritika. Tautas dzīvē Pērsietis meklēja tikumisko kodolu un, to darot, pa laikam tēloja paralēli divas pretējas personas vai divas pasaules (gluži kā Plūdonis savā pazīstamajā poēmā). Šai tēlojumā viņš prata izvairīties no pārāk schēmatiskiem „baltā” un „melnā” pretstatiem, kas nozīmē progresu, salīdzinot ar viņa priekštečiem un laika biedru Doku Ati. Veiksmīgi Pērsietis rādīja „masu skatus” — sevišķi tirgus ainas, kuŗu fonā risināti divi no viņa labākiem stāstiem. *Akrobāts* (1899) sākas ar sulīgiem, humoristiskiem tirgošanās, kaulēšanās un lauku tipu aprakstiem, bet noslēdzas skumīgā izskaņā, tēlojot artistus, kuŗu priekšnesumus tirdzinieki gan labprāt skatās — taču tikai par velti. *Tu tikai otram* tirgus nūdzeklī saved kopā divus jaunības draugus, Sermuli un Vītolu. Pricīgās tikšanās iespaidā Sermulis uz brīdi aizmirst savu šauro, bezgalīgi vienmuļo dzīvi, aizraujas, sāk jūsmot, bet jau nākošajā mirklī „kā rūgta īstenība, gaŗa kaulaina sieviete, Sermuļa otra puse, pārtrauc vienkāršā vīra vienkāršo dzeju”. Sermulis saraujas, apklust un čubina zirgam dodamo siena vīkšķi. Viss ir atkal pa vecam. Mazpilsēta un tās tipiskā sabiedrība rādīta stāstā *Zem nedarbu sloga* (1897), bet jau minētajā skatu virknē *Koļa un biedri* gaŗām noslīd vesela Rīgas sīko ierēdņu galerija. Visai spēcīgu māksliniecisku kāpinājumu Pērsietis panācis divos citos pilsētas stāstos: *Acīs krītoši burti* (1898) un *Gala aprēķins* (1900). To psiholoģiskais tvērumš un arī kompozīcija balstās uz augstāk atzīmētajiem divu pasaļu kontrastiem. Vienā pusē ir cietsirdīgais, nevalīgais tirgotājs vai bagātais spītrūpnieks, otrā trūcīgais krāsotājs un viņa ģimene, bet iepretim spītrūpniekam — nepārredzams alkohola izpostītu ļaužu pulks, kas uzmācas tam slimības murgos un rāda dzīves „gala aprēķinu”. Līdzīgas spilgtas ainas un personāžs, kuŗa zīmējumā manāma tieksme uz neparasto, ne vienmēr ar „normāltipu” saskaņojamo, raksturo arī citus Pērsieša stāstus. Blākus prozas darbiem Pērsietis visvairāk rakstījis fābulaš dzejā, kas — ar Mēlgaļa pseudo-

nimu — iznāca krājumā *Paziņas* (1899). To noskaņa nav tik labsirdīga kā Doku Aša fābulām: Pērsietis mēdz būt nevien kodolīgs, bet arī kodīgs, visvairāk vērsdamies pret nesātību, pārgudrību, aklu egoismu. Fābulas sacerētas brīvā pantā, bet ar atskaņām. Pērsieša nedaudzajos liriskajos dzejoļos noteikti dominē apcere, un to izteiksmei allaž epigrammatiska nokrāsa. Viņš rakstījis arī īstas epigrammas — īsas, ironiskas prātulas, kas iederas viņa mākslinieciskās personības ainā tikpat dabiski kā fābula un „bezjūsmīgais” realistikais stāsts.

Līdzīgi Pērsietim spilgts pārejas laikmeta rakstnieks bija J. Purapuķe, tomēr viņu temperamentā vērojamas stingras atšķirības. Pērsietis visu mūžu bija raibā sabiedrībā, pazina to līdz sīkumiem, taču vienmēr turējās savrup. Savu viedokli viņš izteica droši un zīmīgi, bet neiedomājās, ka tas ir vienīgais pareizais, un necentās to nevienam uzspiest. Purapuķem šai ziņā bija gluži pretējs ieskats, un tendence, aktīvas cīņas moments, kas pilnīgi svešs Pērsietim, viņa 90-to gadu darbos ieguva galveno lomu. Sabiedriskā ziņā Purapuķe aizstāvēja patriarchālo iekārtu, politiskā pārliecībā bija monarhists, lai gan pārkrievošanas pretinieks. Par šiem principiem cīnīdamies un to pretiniekus apkaņodams, viņš no mākslinieka pārvērtās publicistā. Ja Pērsieša objektivitāte un smalkjūtība reizēm bija pat pārspīlēta, tad Purapuķem šo īpašību bieži pavisam pietrūka: raksturojumus nomainīja vairāk vai mazāk izdekušies šarži, humoru — rupja burleska. Tādēļ mākslinieciski līdzsvaroti ir tikai paši labākie viņa darbi. Jānis Purapuķe dzimis 1864. g. 5. martā Birzgales pagastā kā kalpa dēls, mācījies vairākās pagastskolās, 1879. g. iestājies Baltijas skolotāju seminārā Rīgā, ko beidzis 1883. g. Kādu laiku pavadījis pie brāļa Lietuvā, iepazīnies ar leišu dzīvi un valodu, viņš pārnāca par skolotāja palīgu uz Pļaviņām, bet no 1884. līdz 1901. g. bija skolotājs Skrīveros. Pārliecīgi piepūlēdamies, dienu strādādams klasē, nakti rakstīdams stāstus, viņš sapelnīja tikdaudz, ka varēja īstenot savu kalpa zēna ideālu: nopirkt pats lauku mājas. Tomēr nemītīgā piepūle bija sagrauvusi arī viņa veselību, un jau 1902. g. 17. novembrī Purapuķe mira ar plaušu tuberkulozi savās mājās Aizkrauklē. Lai gan atklāto literāro darbību Purapuķe iesāka ar liriku (dzejolis *Miegs*, 1881), taču dzejoļu viņam nav ne pilns desmits, un tie arī nepelnī nekādas ievēribas. Tāpat maza vērtība viņa pirmajiem stāstu un humoresku sakopojumiem, kas iznāca ar virsrakstu *Latviešu oriģinālraksti* (1891—92). Tajos vērojama auglīga fantāzija, bet reizē nevaldāma tieksme uz pārspīlējumiem un liekiem anekdotiskiem izpušķojumiem. Ja ievadā autors par savu personāžu aizrādījis, ka tā „rīkošanās bieži notiek bez kādas ciešas pārdomāšanas, tik vienīgi aiz acumirkļiem iespaidiem jeb apstākļiem”, tad tas it labi te attiecināms arī uz viņu pašu kā rakstnieku. Vērtīgākais no Purapuķes pirmajiem darbiem ir stāsts *Leišu svētbilžu griezējs* (1889), kurā etnografiskajos elementos ietverti autora pieredzējumi Lietuvā. Literātūrvēsturiski tas interesants vairākos virzienos. Pirmkārt, te manāma tā pati tieksme tuvināties leišiem, kas 80-os gados veidoja raksturīgu vaibstu latviešu episkajā dzejā. Otrkārt, ar savu romantisko un sentimentālo

tālo noskaņu šis stāsts radniecīgs tā paša laikmeta lirikai. Atskaitot atsevišķus posmus Lautenbacha un Doku Aša stāstos, tāda noskaņa nebija iedabīga 80-to gadu prozai, kur dominēja reālistisks īstenības tēlojums. Beidzot, stāsta varonis, jaunais koktēlnieks Juzis, ir priekštecis kā Sudrabu Edžus „dullajam” Daukam, tā Poruka „bālajiem zēniem”, sevišķi Matīšīnam *Asarās*. Pat „sargeņģelis”, ideālizēta sieviete, abiem saucas par Mariju. Ir fābula, ir abu galveno raksturu zīmējums Purapuķes stāstā naivs un samākslots; vītālāks ir tumšais leišu zemnieks Valeška, Juža audžu tēvs, un mākslinieka skats vērojams augstāk minētos etnografiskajos tēlojumos. Ap 90-to gadu vidu radās Purapuķes asie tendences stāsti: *Jaunā strāva* (1895), *Sieviešu ienaidnieki* (1897) u.c. Par tiem Kr. Ancītis pareizi saka: „Purapuķe bija cīnījies pret jauno strāvu, parādīdams gan savas pārliecības spēku un tādu nelokāmu noteiktību, kādas nereti trūkst daudziem inteliģentiem cilvēkiem, bet arī laizdams darbā savas satiras asumu un polemikas skarbumu, pie kam viņam brīžam it kā sajuka lietas un personas.” Purapuķi īpaši nodarbināja sieviešu emancipācijas jautājums, ko viņš risināja saskaņā ar savu tezi: „Sievietes augstākais un svētākais uzdevums pastāv krietnas, uzticīgas sievas un mātes pienākumos. Tanīs pašos ir arī viņas patiesā laime.” Pliekanie tendences stāsti aptumšoja Purapuķes literāro reputāciju, un tikai vairākus gadu desmitus pēc autora nāves objektīvu vērtējumu ieguva viņa nopelni, kas galvenā kārtā saistāmi ar mūža pēdējos gados sarakstītajiem darbiem. Jau viņa „mazie stāsti” — *Divi slimnieki*, *Kains* u.c. — rāda atbrīvošanos no anekdotiskā un burleskā, nopietnāku pieeju sižeta veidošanai un psiholoģiskajam tēlojumam, bet par neapšaubāmu māksliniecisku briedumu liecina divi pēdējie garie stāsti, kas reizē ir Purapuķes labākie. *Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes* (1898) veltīts latviešu zemnieku dzīves ideāliem. Tas ir kalpa ļaužu un līdumnieku slavinājums, kur „notikumi ar arāja sirdi izjusti un ar mākslinieka roku izveidoti” (Plūdons). Citētie vārdi sevišķi attiecināmi uz stāsta pirmo daļu, ko raksturo mierīgs episks plūdums, kas atbilst tēlotiem viengabalainajiem cilvēkiem — patriarchālā gara glabātājam Zelmenim, viņa mātei un sievai Līzei — „neemancipētas” sievietes paraugam. Otrā daļā jau ieviešas tendence — manāms autora nīgrums pret jauno paudzi (Juri Zelmeni un viņa „emancipēto” sievu Rozāliju), kas atkāpjas no stāsta pamattezes: „Zeme ir svēta!” Tomēr Juža un Rozālijas bojā eja rādīta ar spēcīgu drāmatisku kāpinājumu. Stāsta izskaņa ir optimistiska, šai ziņā atgādinot *Mērnīeku laikus* un dažus Apsīšu Jēkaba stāstus. Viengabalainākais un kompozīcijā gatavākais Purapuķes stāsts ir *Spieķis un divi suņi* (1900), kur tēlots muižas aitnieka Asnīša drūmais liktenis. Lādzīgais, vientiesīgais Asnītis, ļaužu pamests un niecināts, nodzīvo mūžu draudzībā ar savām aitām; beidzot jaunais dzimtkungs ganāmpulku pārdod, un Asnītis paliek ceļmalā stāvam ar spieķi rokā un diviem suņiem blakus. Aitas viņam atņemtas, spieķis un divi suņi ir viss viņa dzīves ieguvums. Asnītim nenoliedzama radniecība kā ar Apsīšu Jēkaba, tā Poruka „sirdsšķīstajiem ļaudīm”, tikai viņā nemana nekādas spilgtas kristiānisma ideju ietekmes. Vēl tuvāks viņam tādēļ varētu būt

tautas pasaku „mulķītis”, trešais brālis. Tomēr Asnītim nav pat tā aktīvitātes mazuma, kas šim viņa līdziniekam ar labu varu atbalstu beidzot ļauj iegūt zelta putnu un karaļmeitu.

Ir Purapuķe, ir vairums citu šai nodaļā aplūkoto rakstnieku lielu tiesu savu darbu iespieda žurnālā *Austrums*. To pēc apspriedēm ar Valdemāru un Brīvzemnieku 1885. g. Maskavā sāka izdot un rediģēt lektors J. Velme. Žurnāla programma skaidri raksturota 1. nr. „ievēdējā”: „*Austrums* nodarbosies vienīgi tautas garīgai un miesīgai uzplaukšanai par labu. Viņš centīsies bez kādas partejības strādāt tautas garā, uzrādīt tautai viņas labās un ļaunās puses, stāstīt viņai par viņas pagātnes priekiem un bēdām un kopt vispusīgi tautas garīgās dāvanas un mantas. Viņš pūlēsies skaidrā, tekošā valodā pasniegt ziņas par dabu un sadzīvi, par saimniecības un skolas vajadzībām, par tirdzniecību un jūrniecību, par tiesu būšanām un tautas saimniecību, par cilvēku un kustoņu veselības kopšanu, par vēsturi un valodniecību, par mūsu un citu tautu ierašām un mantām, ievērodams sevišķi mūsu tautu un viņas radniecības. Kad viņš arī vispirms griezīs savu vērību uz Krieviju un viņas būšanām — jo mums tak pienākas tuvāki iepazīties ar to valsti, pie kuŗas mēs piederam — tad viņš tādēļ nepametīs citas tautas un valstis neievērotas, bet dos to, kas latviešiem arī jāzin par tām un kas derētu veicināt mūsu izglītību un attīstību.” Šī programma, kas nepalika tikai tukši vārdi, bet tiešām tika īstenota, atspoguļo Maskavas latviešu sabiedrības viedokli, it sevišķi Valdemāra un Brīvzemnieka centienus: tuvināt latviešus krieviem, lai ar to palīdzību sekmētu nacionālu pretestību Baltijas vāciešiem. *Austruma* 1. nr. ievadīja divi Brīvzemnieka dzejoļi — *Krīvu krīvs* un *Kuģinieks*, sekoja Valdemāra raksts *Latviešu tautas jūrniecība*. Turpmākie numuri sniedza daudz krievu tulkojumu: Puškina, Ļermontova, Ņekrasova, Krilova dzeju, Turgeņeva, Dostojevskas, Gončarova, Tolstoja un arī mazāk pazīstamu autoru prozu. Ar krievu pārsvaru tulkojumos ne visi lasītāji bija apmierināti, kā ļauj noprast kāda atbilde žurnāla 1885. g. 3. nr. vēstulniekā. Šo zināmo tendenci, kas tomēr deva latviešiem iespēju savā valodā lasīt izcilus krievu literatūras paraugus, atsver liels un vērtīgais oriģināldarbu ieguldījums vairāk nekā 20 *Austruma* gada gājumos. Tur atrodami visi ievērojamie Apsīšu Jēkaba stāsti, Doku Aša un Purapuķes darbi, Andrieva Niedras *Līduma dūmos* (1898), Sudrabu Edžus poēmas, Poruka pirmie dzejas mēģinājumi, F. Adamoviča, J. Purkališa, E. Veidenbauma klasiku atdzejojumi, J. Krodznieka raksti par Latvijas vēsturi, K. Kundziņa literatūrvēsturiskās studijas, Kronvalda *Tautiskie centieni* latviešu valodā u.t.t. No 1887. g. 10. nr. *Austrumu* iespieda Jelgavā, 1891. g. beigās tā izdošanu un pa daļai arī vadību pārņēma J. Dravnieks, kas pazemināja žurnāla literāro līmeni, taču ievērojami pavarēja abonentu skaitu. Dravnieka firmai bankrotējot, *Austruma* koncesiju ieguva Kalniņa un Deičmaņa apgāds Rīgā, kas to izdeva no 1895. līdz 1902. g. Izdošanu līdz 1903. g. turpināja J. Ozols Cēsīs (redaktors šai laikā bija T. Zeiferts), bet pēdējie *Austruma* gada gājumi, līdz 1906. g. janvārim, iz-

nāca Andrieva Niedras apgādā un vadībā, kad žurnāls — redaktora privātpolitisko tendenču dēļ — jau bija zaudējis lasītāju simpatijas.

Austruma dibinātājs un ilggadīgais redaktors Jēkabs Velme (1855—1928) pēc filoloģijas studijām Tērbatā strādāja Rūjienas ģimnazijā, bet kopš 1881. g. dzīvoja Maskavā, kur sākumā bija skolotājs, vēlāk vācu valodas lektors universitātē. Spēcīgus iespaidus un pirmajos gados arī palīdzību viņš guva no Valdemāra un Brīvēzemnieka. Velme atzīst, ka tieši Valdemārs nobriedinājis viņa uzskatus nacionālos un socioloģiskos jautājumos. Trijātā viņi rosināja Maskavas latviešu sabiedriskos pasākumus, apspriedās — kā jau minēts — arī par *Austrumu*, kur Valdemārs un Brīvēzemnieks nereti piedalījās ar rakstiem. Velme bija teicams redaktors ar labu gaumi un vispusīgu vērienu, lai gan pats rakstīja maz. Viņš žurnālā iespiedis tikai filoloģiskus rakstus (*Vēstules par valodu un valodniecību*, 1886), folkloras materiālus, reizēm deklarējis redakcijas viedokli. Par gramatikas jautājumiem viņš rakstījis arī RLB Zinību komisijas rakstu krājumos. Maskavā Velme palika līdz 1922. g., pēc tam pārnāca uz Rīgu, kur strādāja atkal par vācu valodas lektoru universitātē. 1922. g. *Izglītības Ministrijas Mēnešrakstā* publicētas viņa atmiņas par Maskavā pavadīto laiku, kas sevišķi nozīmīgas Brīvēzemnieka biografijas un personības pētniekiem. Otrs *Austruma* redaktors un izdevējs Jēkabs Dravnieks (1858—1927), beidzis Tērbatas skolotāju semināru, kādu laiku nostrādājis par skolotāju Kaukāzā un citur, pievērsās žurnālistikai, mācības grāmatu sastādīšanai un grāmatniecībai, pamazām izvirzīdamies par pirmo ievērojamo latviešu izdevēju. Viņš 1891. g. sāka realizēt Juŗa Alunāna sapni: izdot latviešu konversācijas vārdnīcu, ko aizvirzīja līdz vārdam „Kristjāns”. Šo darbu, tāpat kā *Austruma* izdošanu, pārtrauca Dravnieka uzņēmuma bankrots. Kad Rīgas latviešu biedrība 1903. g. sāka izdot savu konversācijas vārdnīcu, Dravnieks līdz 1919. g. bija tās tehniskais redaktors. Ļoti izplatītas bija Dravnieka sakārtotās vāciski-latviskās, krieviski-latviskās u.c. vārdnīcas.

Vairākus plašus apcerējumus *Austrumā* publicēja Jānis Krodznieks (Krīgers, 1851—1924), pirmais akadēmiski izglītotais latviešu vēsturnieks. Priekš viņa par Latvijas vēsturi bija gan rakstījuši jau arī J. Reinberģis un K. Graudiņš, taču pirmais bija studējis jurisprudenci, otrs inženierzinātnes. Krodznieks vēstures studijas beidza 1878. g. Maskavā, kur arī sastapās ar Valdemāru, Brīvēzemnieku, Velmi, piedalījās latviešu sanāksmēs un pievērsās Latvijas pagātnes pētīšanai. *Austrumā* iespiesti viņa raksti par senlatviešiem, zemgaliešiem, katoļu baznīcu Livonijā u.c. Polemika ar Valdemāru Krodzniekam radās par rakstu *Kā muižnieku kārta Baltijā cēlusies un attīstījusies* (1885), kurā Valdemārs bija saskatījis pārāk ciešu sekošanu „vācu vēsturnieku pašslavai”. Atbildē Krodznieks uzsvēra savu patriotisko pārliecību, taču piezīmēja, ka latviešiem varētu būt pamācīgi muižnieku „darbi, neapnikušie pūliņi, vienprātība, pacietība, izmanība izlietot jebkādu apstākli sev par labu”. Vispār Krodznieks kopš 1885. g. publicējis latviešu periodikā ap 60 rakstu. Daļa no tiem sakopota ar nosaukumu *Iz Baltijas vēstures* (I—III,

1912—14). 1919. g. Krodznieks atgriezās Latvijā, bija Valsts vēsturiskā arhīva direktors un docents Latvijas universitātē. 1920. g. divās daļās iznāca viņa Latvijas vēsture, 1922. g. plašs pētījums par latviešu zemnieku nemieriem 1841. g. Pie izcilākajiem *Austruma* līdzstrādniekiem piederēja K ā r l i s K u n d z i ņ š (1850—1937), mācītājs un vēlākais Smiltenes prāvests, kas savā garajā mūžā ieguva vienu no cienīgākajām vietām latviešu garīdznieku vidū. To atzīstot, Latvijas universitāte viņam 1924. g. piešķīra Dr. theol. h. c. gradu. Studiju laikā Tērbatā Kundziņš aktīvi piedalījās Kronvalda vadītajās latviešu studentu sanāksmēs, kur viņa pasaules uzskatā dziļi iesakņojās kultūrāls, ideālistisks nacionālisms. Reizē viņš bija pasargāts no patriotiskiem pārspīlējumiem, kas uzzēla 70-os un īpaši 80-os gadus, un viņa viedoklis izteikts kādā rakstā par tautu, tautiešiem etc., ko 1885. g. iespieda *Austrums*. Tur Kundziņš uzsver, ka daži padarot tautību par slaucamu govi, piedāvādami tautiskas siļķes un tautiskus superfosfātus. Asi viņš nosoda „pusmācītos”, kas savu vecāku mantu izputinājuši, bet „ņemam tautas mantas aizstāvēt ar pilnu muti, tukšu sirdi”. Tādas nezāles vajagot izravēt, un „tauta vedama caur patiesību pie cilvēcības”. Šai pārliecībai viņš palika uzticīgs arī vēlākajos rakstos. Dažādi Kundziņa apcerējumi latviešu presē parādījās jau kopš 60-to gadu beigām. To vidū galvenā nozīme viņa rūpīgajiem pētījumiem par Gliku, Dīcu, Veco Stenderu, tāpat rakstiem par Hūgenbergeru, Kronvaldu, Vēberu u.c. vecajiem un atmodas laikmeta darbiniekiem. Par Gliku viņš rakstīja jau Kronvalda izdotā *Sētas, dabas, pasaules* 4. sējumā, tad *Austrumā*. 1879. g. iznāca Kundziņa monografija *Vecais Stenders savā dzīvē un darbā*, vēlāk viņš sakopoja Stendera rakstus (I 1897, II 1901). Visiem šiem darbiem Kundziņš beidzot pievienoja savu autobiografiju *Mana mūža gājiens* (1935), kas L. Bērziņa vērtējumā ir „brīnišķīga grāmata jau tai ziņā, ka te redzam ievērojama cilvēka tapšanu un mūža darbu; bet šī nozīme tiek daudzkārtīgi kāpināta aiz tā iemesla, ka Kundziņa mūža stāsts ir arī stāsts par latviešu tautas veidošanos, pie tam ļoti garos un ļoti nozīmīgos laika posmos.” No citiem Kundziņa darbiem vēl minams novada apraksts *Smiltene* (1927).

Pārmaiņas, kas atmodas laikmeta beigu posmā brieda latviešu literātūrā, pamazām guva arī teorētisku kontūrējumu. Pirmā kārtā te minama M. Kaudzītes un J. Pārstraucha polemika 1880.—83. g., kas aplūkota iepriekš. Pareizticīgo priesteru J. Kraukļa izdotā laikrakstā *Tēvija* 1885. g. parādījās kāds apcerējums ar Akota parakstu, kurā bija uzsvērts, ka latviešu rakstniecība esot sekla un ārišķīga; jaunus impulsus tai spētu dot sabiedrisks reālisms, pievēršanās dabzinātnēm un socioloģiskiem jautājumiem, kā tas vērojams citās tautās. „Mums vajaga kritiski atnesties pret mūsu laiku,” — tādos vārdos Akots izteica savu pamatdomu. Šī pati doma par dzejnieka attieksmi pret savu laiku izvirzījās centrālā vietā T. Zeiferta un J. Lautenbacha slavenajā polemikā, kas sākās *Austrumā* 1888. g. sakarā ar Zeiferta apceri *Lautenbacha — Jūsmaņa dzeja*. Tajā Zeiferts aplūkoja trīs Lautenbacha darbus (*Zalkša līgavu*, *Līgas* 1. daļu, eposu *Dievs un velns*) un atzina, ka tie — tautas dzejas

atdarinājums jeb „nomirušas dzīves atspīdums” — vairs nespējot mūsdienu lasītāju aistētiski rosināt. Jaunlaiku rakstniekam savos darbos jāuztver arī jaunlaiku idejas, tādēļ „senajai dzejai nav vairs mūsu tagadējā dzīvē ne nozīmes, nedz vietas”. Vieta tajā tikai literātūrai, kur atspoguļojas idejas, kas „laika klēpī dzimušas”. Lautenbachs uz to atbildēja asā pretraktā, ironizēdams, ka ideja vis nedzimisot laika klēpī kā kustonis. Raksta turpinājumā vērojams, ka viņš seko Platona koncepcijai par ideju un konkrētās pasaules pretstatījumu, pie kam pirmā ir mūžīga, nepārejoša, otra — sekundāra, nepilnīga. Dzejniekam tad nu jācenšas tuvoties šīm mūžīgajām idejām, un liels dzejnieks to arī spēj. Viņa darbs nav saistīts ar to, ko laiks „pagēr”: tas patur savu vērtību visos laikos. Kas savam laikam vien rakstījis, tas vairs neder nākošajiem. Zeiferts tomēr nepieķāpās un savukārt atbildēja Lautenbacham plaši motivētā rakstā *Dzejnieks un viņa laiks*. Ja Lautenbachs bija metafiziskā pieejā uzsvēris dzejas mūžības principu, kas arī mūsdienu literātūrā attaisno tautas dzejas stilu un mītoloģiskos tēlus, tad Zeiferts aizrādīja, ka latviešu maldu panteona dievi „kā aizliegti sapņi iet apkārt un atrod vietu tikai dažā mācīta vīra un jauna sapņotāja smadzenēs”. Mītoloģisko vielu dzejā viņš, pretēji Kaudzītem, pilnīgi nenoraidīja, bet uzsvēra, ka tai jābūt piesātinātai ar „sava laika jušanu, gribu, dzīšanos”. Ar to Zeiferts teorētiski formulēja viedokli, kāds jau tai pašā 1888. g. bija jauzams Pumpura *Lāčplēšī*, bet sevišķi spilgtu izteiksmi drīz pēc tam ieguva vairākās Aspazijas un Raiņa drāmās. Savas domas par dzejnieka uzdevumiem Zeiferts izteica vārdos: „Dzejniekam ir daļas ar to rosīgāko prāta kustēšanos un to klusāko sirds iepukstēšanos viņa laikā. Viņš dzejo priekš sava laika, tāpēc ka viņš iz tā dzejo; bet viņš nedzejo priekš tā vien, tāpēc ka viņš, iz sava laika dzejodams, ir dzejojis priekš visiem laikiem.” Uz to Lautenbachs rakstā *Par kritiku* (1889) atbildēja: „Ciktāl kāds dzejnieks paceļas pār savu laiku, pār laiku visnotaļ, tiktāl tam arī dalības pie mūžības, tiktāl tas objektīvāks, tiktāl tas ticamāks nekā jebkuŗš cits. Ar vārdu, it tāpat kā peldētājam jānāk virs ūdeņa turēties, tā dzejniekam pār laiku.” Kā teiktais liecina, abi partī palika negrozāmi pie savām domām, taču polemikai bija liela principiāla nozīme. Kaut gan Zeiferts centās būt objektīvs arī pret senatnes tēlojumiem un „mūžīgajām” idejām, tomēr viņa īstās simpatijas piederēja sabiedriski iekrāsotam reālismam kā galvenam jaunrades principam. Ar to viņš no savas puses šai polemikā iezvanīja virzienu, kas latviešu rakstniecībā sāka spēcīgi plaukt 90-os gados. No otras puses, Lautenbachs cīnījās par dzejnieka suverēnitāti, tuvojās mākslai nevis ar socioloģisku, bet tīri aistētisku skatu. Tādēļ pamatots ir L. Bērziņa atzinums: „Techniskā ziņā Zeiferta uzskati varēja būt lietderīgāki; dziļākā būtībā Lautenbacham par dzejnieku bija augstākas domas.” Ar savu polemiku Zeiferts un Lautenbachs ievirzīja latviešu literātūras kritikā vienu no visplašāk pārrunātiem jautājumiem: diskusijas par „laikmetīgo un mūžīgo” kopš 1888./89. g. — tikpat nesamierināmos premetos — turpinājušās līdz visjaunākajiem laikiem.

Teodors Zeiferts (savus darbus bieži parakstījis tikai ar priekš-

vārdu) dzimis 1865. g. 3. aprīlī Džūkstē. Beidzis draudzes skolu un Irlavas skolotāju semināru, strādāja Lubezerē, no 1891. g. Olainē, 1916.—19. g. Cēsīs. Zeiferts rediģēja literāro almanachu *Jaunā Raža* (1898—1910), īsu laiku *Austrumu* (1903), bet 1913./14. g. žurnālu *Druva*. Ilgus gadus viņš sniedza sistematiskus latviešu literatūras apskatus RLB Zinību komisijas vasaras sapulcēs, no kuriem izauga daudzi viņa raksti periodikā un pa daļai arī mūža darbs — *Latviešu rakstniecības vēsture* 3 daļās. Latvijas valstij nodibinoties, Zeiferts sākumā bija Rīgas apriņķa pamatskolu inspektors, tad latviešu literatūras lektors Latvijas universitātē un Mākslas akadēmijā. No 1920. g. līdz nāvei rediģēja *Izglītības Ministrijas Mēnešrakstu*. Zeiferts mira 1929. g. 9. decembrī Rīgā.

Lai gan Zeiferts samērā daudz darbojies arī belletristikā, tomēr galvenie nopelni viņam kritikā un literatūrvēsturē. Savu kritiķa gaitu viņš sāka 1886. g. *Austrumā* ar rakstu par Hūgenberģera nozīmi latviešu valodniecībā un rakstniecībā. Tam sekoja apcerējumi par J. Alunāna un Ausekļa dzeju. Šais rakstos, kur jaužama Lesinga skola, galvenā vērība veltīta aplūkoto rakstnieku izteiksmes līdzekļiem, tomēr pavīd jau arī viedoklis, kas galīgi izkristalizējās polemikā ar Lautenbachu. Tā, piemēram, rakstā par Alunānu uzsvērts, ka „tikai tas ir īsts tautas dzejnieks, kas saprot, apņem un vada savā garā tautas ikreizējās jūtas un dzišanos”. Polemikā un rakstos, kas tai sekoja nākošajos gados, Zeiferts aizvien tālāk izveidoja un nostiprināja savus reālistiskos ieskatus. Kādā 1891. g. publicētā apcerējumā viņš norādīja, ka reālisms „dibinās uz moderna dzīves uzskata, kas savukārt pamatojas uz jaunākajiem dabas un sabiedriskās dzīves pētījumu panākumiem”. Viņa viedoklis šai posmā sāka vienmēr ciešāk saistīties ar I. Tēna un G. Brandesa teoriju par apkārtnes (*milieu*) un „laika gara” dominējošo nozīmi rakstniecībā, lai gan ar Brandesa darbiem viņš tieši iepazīnās tikai 1894. g. Zeiferts pārņēma arī Brandesa domu, ka rakstnieka uzdevums ir virzīt un vadīt dzīvi, tāpat Tēna aicinājumu vērtēt literatūrā tēlotos raksturus atkarā no tā, cik tie sabiedriski aktīvi un „dzīvē noderīgi”. Tādēļ 90-to gadu vidū Zeiferts rakstīja neatzinīgi, piemēram, par Blaumaņa stāstiem *Pie skala uguns* un Poruka *Pērļu zvejnieku*, turpretim ļoti izcēla Aspazijas *Zaudētās tiesības*. Tomēr viņš nesastinga šai vienpusīgajā pieejā un jau 1897. g. plašā studijā par Brandesu blakus „laika gara” izpratnei kā kritiķim nepieciešamu īpašību izvirzīja „vispusīgu simpatiju”. Ar to bija formulēti divi principi, kuriem Zeiferts turpmāk palika uzticīgs. Vispusīgo simpatiju pirmais konkrētais apliecinājums bija *Jaunā Raža*, kur Zeiferts centās apvienot visus latviešu rakstniekus, neatkarīgi no viņu politiskās un mākslinieciskās pārliecības. Tas viņam lielā mērā arī izdevās, jo almanachā piedalījās tiklab M. Kaudzīte, Blaumanis, Poruks, Saulietis, vēlāk Ķeniņš, V. Eglītis, Akurāters, kā arī Rainis, Dermanis, A. Upītis. Tikai Lautenbachs atbildēja, ka viņš nevarot nekādā ziņā „pie nodomātiem rakstu darbiem piedalīties”. Blakus daļlīteratūrai *Jaunā Raža* ietvēra daudz kritisku apcerējumu, kurus visvairāk sniedza pats redaktors; par literatūru vēl rakstīja Pīpiņš, Klastiņš, par teātri Zeltmatis, Krū-

Redaktors T. Zeiferts Jaunās Ražas līdzstrādnieku vidū. Pirmā rindā no kreisās: M. Kaudzīte, T. Zeiferts un E. Pīpiņš. Otrā rindā stāv no kreisās: A. Saulietis, J. Ozols, P. Blaus, Ed. Treimanis-Zvārgulis, A. Mezītis un Pērsietis.

za, beidzot Art. Bērziņš. Zeiferts *Jaunajā Ražā* publicēja veselu virkni īsu monografiju par latviešu autoriem: Apsīšu Jēkabu, Baronu, Pērsieti, Brīvzemnieku, Poruku, Blaumani u.t.t. Daļa no tām sakopota grāmatā *Tautas rakstnieki* (1913). Ar šīm monografijām Zeiferts, līdzīgi K. Kundziņam, paveica svarīgu priekšdarbu latviešu literatūras vēsturei. No cittautu rakstniekiem viņš šai laikā apcerēja Gēti kā lirisku dzejnieku un D. Lilienkronu. Kopš 1896. g. Zeiferts (sākumā ar Teodora, vēlāk Reinholda Kaupo pseudonimu) bieži rakstīja par latviešu literatūru arī vācu periodikā — *Magazin für Literatur*, Vīnes laikrakstā *Die Zeit*, tad *Das literarische Echo*. Sakari ar pēdējo izira 1905. g., kad redakcija lika Zeifertam saprast, ka viņa apskatos būtu vēlams baltvāciešiem pieņemams viedoklis. Jau no 20. gs. sākuma Zeiferts arvien noteiktāk pievērsās tieši literatūrvēsturiskiem uzdevumiem. Viņš izdeva Neikena, Pērsieša, Brīvzemnieka rakstus; iesāka plašu monografiju par Brīvzemnieku, kas tomēr palika nepabeigta. Tālāk minamas viņa lietpratīgi sakārtotās chrestomatijas — *Rakstu kamols* (1901) un it sevišķi *Latviešu rakstniecības chrestomatija* 5 daļās (1905—08). Tām pievienojas *Mūsu dzimtene* (1919), kur ievietoti latviešu rakstnieku darbi, kas raksturo Latvijas dabu, vēsturi un ļaudis. Zeiferta vēsturiskās intereses atspoguļo *Isa Latvijas vēsture* (1920), kas izdota arī vācu, spāniešu u.c. tulkojumos. Tomēr viņa mūža darbs ir *Latviešu rakstniecības vēsture* (I 1922, II 1923, III 1925), kur iestrādāts viss, ko Zeiferts bija savācis, pārdomājis un izvērtējis, vairāk nekā 35 gadus pētīdams latviešu literatūras pagātņi un modri sekodams ikvienam jaunam notikumam. Šie 3 sējumi joprojām ir latviešu literatūrvēstures pamatdarbs. Vislielāko nozīmi tiem piešķir bagātīgais un uzticamais fak-

tu materiāls; par trūkumu uzskatāma autora bieži pārspīlētā atturība spriedumos un nespēja pietiekoši izgaismot aplūkojamo darbu aistētiskās vērtības. Pēdējais apstāklis deva pamatu Virzas bargajam atzinumam, ka no Zeiferta „bēgtin aizbēga mūzu kor's”, jo „viņas baidījās, ka nemācītām rokām Tas netrauc kārtību to drēbju daiļām krokām”. Ja arī šais vārdos slēpjas zināma patiesība, tad tomēr nav noliedzama Zeiferta dziļā, patiesā interese par literātūru, kas viņam no nepazīstama lauku tautskolotāja ļāva izaugt par pirmo profesionālo latviešu kritiķi un literātūrvēsturnieku. Viedokļos, ko viņš sludināja dažādos laikmetos, vērojamas daudzas pretrunas, bet tās, kā pareizi aizrāda J. A. Jansons, izskaidrojamas un piedodamas, atceroties, ka „Zeiferts, bez nodibināta pasaules uzskata jauns parādīdamies atklātībā, auga visu acu priekšā”. Idejiskā nestabilitāte, ko viņam nereti pārmeta pretinieki, savukārt izris no viņa piētātes pret rakstniecību un rakstniekiem, no „vispusīgajām simpatijām”, kas atturēja viņu no drošiem secinājumiem un dažkārt nepieciešamām ģenerālizācijām. Zeiferta darbu allaž raksturoja smalkjūtība un rūpīgums; abu šo īpašību savienošana ar lielākām spējām aistētiskā analizē viņš atstāja kā uzdevumu nākotnes kritiķiem un literātūrvēsturniekiem.

Rakstniecībā Zeiferts ienāca ne kā kritiķis, bet kā dzejnieks (1885. g. *Austrumā*). Viņš publicējis pavisam četrus dzejoļu krājumus: *Kārķļu svilpe* (1890), *Stari* (1895), *Pumpuri* (1903) un *Saulrieti* (1926). Tā lielāko tiesu ir vienkārša, nepretencioza pārdomu lirika, kuŗas motīvi saistās ar dabu, mīlestību, darbu, vientulību. Vērtīgākais no šiem krājumiem pēdējais, īpaši tā beigu nodaļa „Zvaigžņu ceļš”, kur autors izlīdzinātā, „kosmiskā” izjūtā summē savu mūžu:

*Un es jūtu, kad ap galvu
Laistās spožā saules liesma,
Ka ir visa mana dzīve
Viena liela slavas dziesma.*

Jāpiezīmē, ka Zeiferta dzejā reizēm pavīd tādas pašas pretrunas kā kritikā; citreiz viņa dzeja ir tiešs pretstats tam, ko viņš aizstāvējis vai noliedzis teorētiski. Polemizēdams ar Lautenbachu, viņš noraidīja tautas dzejas atdarināšanu un rakstīja, ka *Zalkša līgavā* „bieži pieduŗamies prozas robežām”. Gandrīz tai pašā laikā turpat *Austrumā* parādījās divi Zeiferta episki dziedājumi, kur atdarināts tautas dziesmu metrs un stils, pie kam „prozas robežas” ne tālākas kā Lautenbacham. Tāpat viņš vēl mūŗa beigās strādāja gar kādu pseudomītoloģisku poēmu par Kurbadu. Bez dzejoļiem Zeiferts vēl sarakstījis 11 drāmatiskus tēlojumus, kas lielāko tiesu domāti skolnieku uzvedumiem, un ap 20 stāstu, kur viegli didaktiskā noskaņā ietvertas viņa atziņas un vērojumi.

9. nodaļa

PĀRVĒRTĪBAS

Zeiferts jau 1888. g. *Austrumā* uzsvēra, ka „mūsu tautas domas, jūtas, iegribas nav vairs tai iecirknī, kuŗā agrāk”. Tā tas tiešām bija, un par šīs pārādības sabiedriskajiem pamatiem redaktors J. Velme kādā 1914. g. Maskavas latviešu sanāksmē teiktā runā zīmīgi aizrādīja: „Kad tauta vai cita kāda kopība atrodas vēl tai stāvoklī, kad visi viņas locekļi ir vienādi, kad vēl nav sākusies diferenciācija jeb šķirošanās, tad visiem viņas locekļiem ir vienādas intereses, vienādas tieksmes un vienāds pasaule uzskats; tad pretišķības vēl viegli savienojamas un nogludināmas, jo tās nepastāv pamata jautājumos, bet vairāk tikai mazāk svarīgās vai pat nesvarīgās nejaušībās. Bet kad tauta attīstās tālāk, tad drīz iesākas šķirošanās... Vienas kārtas intereses atšķiras no otras kārtas interesēm. Šī šķirošanās aug arvienu lielumā un notiek beidzot tik tālu, ka šo dažādu kārtu intereses sanāk savā starpā naidā un lūko viena otru apkaŗot. To mēs redzam arī pie latviešiem. Agrāk visi latvieši bija tikai viena vienīga zemnieku kārta. Tur pat starp kalpu un saimnieku nebija lielas izšķirības, jo viņi abi bija vācu kunga vergi. Kad toreiz kāds latvietis pacēlās augstāk, tad tas latviešiem gāja pazušānā, pāriedams vācu tautībā. Tikai tad, kad latviešiem bija iespējams tikt pie sava nekustama īpašuma ne tikvien uz zemēm, bet arī pilsētās, tad tikai latviešu starpā sāka rasties šķirošanās, kuŗa gadu no gada auga — un tagad vēl lielākā mērā aug un pieņemas lielumā.”

Diferenciācija nacionālos jautājumos bija vērojama jau visā atmodas laikmetā: tā izpaudās jaunlatviešu un veclatviešu nogrupējumā, Kaudzīšu satīrā par tautiskās kustības pārspilējumiem, Mātera ciņā ar Rīgas latviešu biedrību u.t.t. 80-to gadu otrā pusē tai sāka pievienoties Velmes minētās sociālās pretišķības, ko sevišķi veicināja rūpniecības proletāriāta veidošanās lielākajās pilsētās. Laukos savukārt aizvien stingrāk nošķīrās saimnieku un kalpu intereses. Pakāpeniski attīstījās vēl īsti neapzināta strādnieku un kalpu šķiras apziņa, kam teorētiskas kontūras 90-os gados piešķīra jaunstrāvnieki — jaunā, sociālisma ideju iejūsminātā intelligēnce. Bet arī šī intelligēnce neizauga pēkšņi. 80-to un 90-to gadu mijā tā bija tikai iekšēja nemiera mocīta saime, kas Rietumeiropas literātūrā un jo sevišķi zinātnē meklēja pamatojumu savām topošajām atziņām. Tipiskākais šīs satrauktās paaudzes pārstāvis ir E. Veidenbaums, kas „iezīmē veselu laikmeta etapu starp romantisko pasauli un vēlāko sabiedriski reālistisko dzeju moderni eiropiskā virzienā” (R. Egle). Veidenbauma sakari ar latviešu literātūru nebija cieši, jo viņa „faustiskais” gars sniedzās tālu pāri tās toreizējam ielokam, un, prazdams ap 10 valodu, viņš varēja lasīt oriģinālā tikpat kā visus ievērojamos pasaules rakstnieku darbus. Pret 80-to gadu dzeju viņš izturējās noraidīgi: to liecina ironiska piezīme kādā epigrammatiskā pantā par Lautenbachu — šai laikā visvairāk

daudzināto dzejnieku. Zīmīgas turpretim viņa simpatijas pret tautiskās kustības *enfant terrible* — Juri Māteru, kuŗa piemiņai viņš veltīja rindas: „Kā ziemeļos atspīdums sārts Drīz celsies un dzīvos tavs vārds.” Visumā Veidenbaums uzskatāms par Juŗa Alunāna līnijas turpinātāju. Kopējs abu vaibsts ir vispusīgās intereses, nopietnā izglītība, klasiskā dzejas skola; abi stāvēja uz jauna laikmeta sliekšņa, intuitīvi uzminēdami parādības un notikumus, kas konkrētu veidu ieguva vēlāk. Spilgtākā atšķirība ir tā, ka Alunāna skats visvairāk bija pievērsts nacionāliem jautājumiem — valodai, latviskai kultūrai, cīņai pret vācu hēgemoniju; turpretim Veidenbaums, no vienas puses, pilnīgi atradās individuālu meklējumu varā, no otras — saviem cīņas saukļiem piešķīra ne vairs nacionālu, bet asi sociālu nokrāsu. Pārvērtības, kas brieda sabiedriskajā dzīvē, ētiskās normās, arī atsevišķu cilvēku psihē, viņa dzejā pirmo reizi guva māksliniecisku apaugļojumu.

Eduards Veidenbaums dzimis 1867. g. 3. oktobrī Glāzniekos pie Cēsīm. Šīs mājas viņa tēva tēvs bija iepircis jau 1824. g., tā kļūdams par vienu no pirmajiem latviešiem, kam piederēja savs dzimtīpašums. Vēlāk ģimene pārgāja uz Liepas Kalačiem. Veidenbaums mācījās Cēsu draudzes skolā, kur iedraudzējās ar topošo dzejnieku Ed. Treimani-Zvārguli un D. Mīliti, vēlāko vijolnieku un komponistu. Izglītību turpināja Cēsu apriņķa skolā, cītīgi nododamies klasiskajām valodām, matematikai, dabzinātnēm. Jau te Veidenbaums klusībā nodarbojās ar dzeju, taču izšķirīgais pagrieziens viņa attīstībā notika tais piecos gados (kopš 1881), kuŗus viņš pavadīja Kalačos, pašmācības ceļā sagatavodamies ģimnazijas gala pārbaudījumiem un augstskolai. Latīņu valodu mācoties, viņu ārkārtīgi savaldzināja Horātijs: viņš sāka to tulkot un atdarināt savos dzejoļos. Ar Horātijū viņu saista kopēji motīvi un arī zināma radniecība pasaules uztverē. Līdzīgas ir viņu domas par nāvi un iznīcību, tāpat vienādi izskan *carpe diem* motīvi, tikai Veidenbauma temperaments liedza viņam sasniegt to vēso un izlīdzināto eksistences vērojumu, kādu bija ieguvis romiešu autors.

Lai gan Veidenbaums pēc rūpīgās sagatavošanās varēja eksaminēties kā eksterns, tomēr viņš vēl vienu gadu papildinājās Rīgas guberņas ģimnazijā un 1887. g. iestājās Tērbatas augstskolā studēt tieslietas. Blakus tiešajam darbam viņš daudz nodarbojās ar valodām un literātūru, kļuva arī sabiedriski aktīvāks, pārsteidzot biedrus ar savām plašajām zināšanām un neparasto atjautību diskusijās. Šai laikā Veidenbaums tuvu sadraudzējās ar Al.Daugi, kas atstājis asprātīgu viņa karikatūru. Tajā Veidenbaums redzams salicis, lielā kaklautā satinies, papirosu zobos, ejot uz universitāti. Atskaitot izgriezumus no kāda grupas uzņēmuma, tas ir vienīgais Veidenbauma attēls, un daudz netrūkst, ka viņu būtu piemeklējis Horātija liktenis, kuŗa izskatu varam iedomāties tikai pēc aprakstiem. Nevarēdams īsti iekļauties korporēļu dzīvē, Veidenbaums palika ārpus Letonijas un kopā ar saviem domu biedriem 1888. g. nodibināja Tērbatas literāriski-zinātnisko studentu biedrību. Tās galvenais iniciators bija valodnieks J. Kauliņš, rosīgi tajā piedalījās arī A. Dauge, K. Kasparsons, A. Krumbergs u.c. Biedrība gribēja turpināt Valdemāra un

Kronvalda vadīto Tērbatas latviešu vakaru tradīciju, sevišķi uzsverot interesi par eksaktām un humānītārām zinātnēm. Tā izdeva populārzinātnisku rakstu krājumu *Pūrs* (I-III, 1891—93), kur ievietoti Veidenbauma apcerējumi par soda likumu vēsturi un par apgaismošanas tehniku. *Pūra* 2. daļā parādījās A. Dages raksts *Vēstures likumi*, pirmais darbs latviešu valodā, kas rakstīts marksistiskā pieejā, sludinot vēsturiskā materiālisma mācības. Tā bija spilgta jaunās strāvas ieskaņa, kas drīz izvērtā plašumā kā Tērbatas studentu biedrībā, tā jaunās intelliģences aprindās Latvijā.

Nojautu un gruzdoša nemiera pilnais laikmets, jautājumi, kuņiem nevārēja atrast drošas tūlītējas atbildes, lika Veidenbauma dzejai skanēt pesimistiski. Kā savā laikmetā, tā pagātnē viņš redzēja tikai pretišķības un disonances. Senlatvijas teiksmainās ainas viņu nespēja valdzināt un atslogot kā Ausekli vai Lautenbachu. Ja Auseklis patētiski izsaucās: „Latvijas kalnājos, Latvijas lejās Krūtīs man atdzīvo brīvības gars!”, tad Veidenbaums pirmā kārtā atcerējās tos mūsu senčus, kas staigājuši „Pa Latvijas kalniem un lejām Ar rūpēm grumbotām sejām” un kam „Zem smagajās svešnieku nastas Snauž verdzībā nospiestais gars”. Ar to savukārt saistījās viņa aicinājums: „Mosties, mosties reiz, svabadais gars!”, viņa antiklerikālisms, rūgtums par liekulību un sociālām netaisnībām tagadnē. Jau Rīgas ģimnazijā viņš kārī lasīja nelegālo vācu sociālistu literātūru, pats 1887. g. sarakstīja kādu „gabalu iz tautsaimniecības”, kur skaidroja šķiru attiecības, un arī daļa viņa dzejas ieguva sociālistisku nokrāsu. Tomēr sapņi par „bezšķiru sabiedrību” nespēja Veidenbaumam dot iekšēju līdzsvaru, jo, no otras puses, viņu pesimismā dzina filozofiskas pārdomas:

Daudz varam runāt un spriest, kāds uzdevums cilvēka dzīvei,

Tomēr pie gala nekad netiksim, tici man, draugs.

Skaidrību mirstīgam prātam ir slēpusi augstāka vara,

Cerēt un minēt var daudz, saprast un zināt — neko.

Šo filozofisko pesimismu Veidenbaums tomēr nav izveidojis par nāpāļotu pasaules uzskatu. Kādā no saviem labākajiem dzejoļiem viņš izsaucās: „Nolādēts liktenis Cilvēkam būt!”, turpretim citā atzīst, ka „īsts filozofs nav pesimists”. Vēl citur apliecināta pašārvība nākotnei un pasaules priekiem, un vietām ieskanas pat reliģiski motīvi, kas apvienojas atziņā: „Mums jādzīvo, jātic, ka nemirstīgs gars, Ka ziedēs pēc nāves vēl pavasar's”. Visus šos dzejoļus Veidenbaums rakstīja ļoti jauns gados, un var būt, ka vēlāk, ieguvīs vispusīgāku pieredzi, viņš sāktu līdzināties ceļotājam senajā arābu pasakā, kas, pār bezdibeni karājoties, ierauga tuvumā ogas un, ēzdams tās, aizmirst savu nenovēršamo galu.

Studiju starplaikus Veidenbaums pavadīja Kalačos, allaž iegriezdamies arī tuvējā Bērzu krogā. Sakarā ar to minami tie viņa dzejoļi, kuņos izpaužas hedoniskie „zaļās dzīves” motīvi. Lai gan tos ietekmējuši tiklab antīkie autori (Anakreonts), kā dažas populāras vācu studentu romances, tomēr tie rāda zīmīgu vaibstu Veidenbauma pasaules uzskatā. Ar šiem nebēdīgajiem baudas slavinājumiem viņš atsvaroja savu galējo pesimismu („Iebrūķē alu,

Nebēdā galu"); bez tam tie ļāva aizmirst materiālās raizes, kas viņu tobrīd smagi nomāca („Sviedām, sviedām, rīts jau ausa, Aizmirsts viss, kas rūpes dar'"). Tomēr viņam negāja gažām arī vilšanās un saasinātās skaidrības alkas, ko atstāj izgaistošais noreibums. Tādi „paģiru dzejoļi” ir, piem., „Vēl neesmu dubļos tik dziļi es slicis” un „Par velti ir nožēlot agrākos grēkus”.

Studijas Veidenbaums nepaguva nobeigt. 1891. g. beigās, no Tērbatas uz mājām braukdam, viņš sasaldējās, saslima ar ātro diloni un mira 1892. g. 24. maijā — tieši mēnesī, kam veltījis vienu no saviem skaistākajiem dabas dzejoļiem: „Jau ziediem rotātas pļavas”. Veidenbaums nodzīvoja 24 gadus, un dzīves laikā periodikā parādījās tikai daži viņa tulkojumi. Veidenbauma oriģināldzejoļi izplatījās tautā rokrakstos un no tiem 1893./94. g. pa daļai iespiesti *Dienas Laņā* un *Mājas Viesī*. Pirmais nepilnīgais un cenzūras sasvīrtotais viņa dzejas sakopojums iznāca 1896. g. Labāks krājums sekoja 1900. g., ko kā nelegālu izdevumu publicēja sociāldemokrātu partija Londonā. Rūpīgi savāktus un rediģētus Veidenbauma kopotus rakstus ar plašu monografiju 1926. g. izdeva R. Egle.

Ar Veidenbaumu latviešu dzeja kļuva universāla, sāka uztāustīt un atbalstīt modernā cilvēka pulsu, darot to sava laika sabiedriskās situācijas ietvaros. Parādību uztverē un tehniskajā veidojumā skaudra, tā deva nesaudzīgu triecienu 80-to gadu jūtīgajai lirikai, lai gan reizē Veidenbaums virzīja tālāk un spēcīgi paplašināja dimensijās tur aizmetinātos individuālos centienus. Tā viņš ievadīja lielu pārvērtību laikmetu, deva impulsus dinamiskam augšanas procesam, kas nolika dzejnieku uzmanības centrā visu konkrēto pasauli ar tās pretstatīgajām un nereti pretīgajām realitātēm. Šai sakarā kāds kritiķis viņu pamatoti varēja dēvēt par „dzelžaino cīruli”. T. Zeiferta, J. Jansona un J. Asara rakstos Veidenbauma radītais pagrieziena guva arī teorētisku formulējumu, bet viņa sabiedriskais viedoklis reālu iemiesojumu jaunās strāvas kustībā. Sākot ar 90-to gadu vidu, Veidenbauma dzeja bija viens no virzītājiem spēkiem latviešu progresīvajā jaunatnē. „Šīs lapas dega manās rokās, tās bija pilnas liesmaina nemiera, pārsteidzošas drosmes, dziļa dvēseles rūgtuma. Te runāja dvēsele, kuŗu bij pievīlušas pieņemtās patiesības, prāts, kuŗš noārdīja visu, lai tiktu pie jaunām atziņām. Šīs rindas uzvandīja domas, lika jautāt un atbildēt”, — tādos vārdos K. Skalbe raksturo pirmo iepazīšanos ar Veidenbauma necenzēto dzejoļu burtņīcām, kuŗas „to-reiz gāja no rokas rokā kā uguns, kas nozagta dieviem”. Viņa dzejoļus zināja no galvas un aizrāvās ar sociālistiskajām tezēm, kas tajos bija temperamentīgi poētizētas. „Zemē kungus, kas lepnībā sēž, Šķērdībā putina miljonu sviedrus!” vai „Tumšos varmākus zemē triec, Svētos liekuļus, garīdzniekus”, — tādi un līdzīgi revolūcionāri saukļi tolaik radīja Veidenbauma ārkārtīgo popularitāti. Perspektīvā raugoties, šie cīņas dzejoļi nepieder pie Veidenbauma labākajiem. Turpretim koncentrētā, dziļa individuāla traģisma piesātinātā filozofiskā lirika liek Veidenbaumu minēt starp izcilākajiem latviešu autoriem. Nav daudz rakstnieku, kas to spējuši panākt ar pāris desmitiem īsu dzejoļu.

0.8075

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTĒKA

0301026348

LATVJU ENCIKLŌPEDIJU

izdod Stokholmā, ik pa 2 mēnešiem 1 grāmatu. To piesūta vienīgi abonentiem, kas mūsu apgādam Zviedrijā, vai mūsu pārstāvjiem attiecīgā zemē iemaksājuši abonentu maksu vismaz par 1 grāmatu uz priekšu. Sākot ar 9. grāmatu, šī maksa par vienu grāmatu ir šāda:

Anglijā: D.V.F. grāmatnīca, 72, Queensborough Terrace, London, W.2. Abon. 11 sh.

Austrālijā un Jaunzēlandē: I. Sterns, Railway Pde, Rooty Hill, P.O. MT. Druitt, N.S.W., Australia. Abon. 14 sh.

Beļģijā: Beļģijas Latviešu Nacionālā Komiteja, 35 rue du Clocher, Bruxelles 4. Abon. 70 Belģ. frcs.

Brazīlijā: Edg. Rudzītis, Rua Piaui 197, Sao Paulo. Abon. 45 kruiz.

Francijā: K.Birzniece, 31 rue de Seine, Paris (6-e). Abon. Frcs. 550.

Kanadā: Dr. P.Ķīļauka, 98 Sussex Str., Hamilton. Abon. 1.75 dol.

Norvēģijā: Generalkonsuls A.Wannag, Blommenholm, via Oslo. Abon. 11 kr.

USA: K.Rabacs, 34 Marion St., Lynbrook, Long Island, N.Y. Abon. 1.75 dol.

Vācijā: V. Skaistlauks, Martinstr. 24, Esslingen/N. — Abon. DM 6.

Zviedrijā: apgāds Trīs Zvaigznes, Postbox 797, Stockholm 1, postgiro 358 055, un pie J. Kārklīņa LPK. Abon. 7 kr.

Apgāds Trīs Zvaigznes

Ansvarīg utgivare: Albert V. Wéger.

L.E. 3. SĒJUMA REDAKTORI UN LIDZSTRĀDNIEKI:

doc. Dr. med. J.Āboliņš, red. O.Akmentiņš, mag. hist. Ed.Andersons, ģen. R.Bangerskis, fil. lic. Br. Bērziņš, prof. Dr. E. Blese, agr. V. Bušs, agr. A. Dindonis, doktorands K.Draviņš, prof. A.Dreimanis, prof. Dr. Ed.Dunsdorfs, mag. iur. K.Dzīlleja, rakstnieks Anšlavs Eglītis, pr. doc. J.Grīnbergs, rakstn. J.Grīns, ārk. prof. A.Grotāns, doc. Dr. V. Ģinters, inž. K. Īeleja, komponists A.Jerums, rakstn. A. Johansons, fil. lic. Br. Kalniņš, ģen. Ed. Kalniņš, prof. Dr. K. Kundziņš, prof. Dr. P. Kundziņš, pr. doc. Ed. Ķiploks, mag. oec. A. Landsmanis, lektors N. Lazdiņš, prof. Dr. E. Leimanis, zvejn. instruktors P.Ludvigs, agr. A.Martinovs, doc. A.Melderis, dekāns D.Mūrnieks, inž. mežk. A.Padēls, prof. Dr. Ed. Pētersons, numizmats Al. Platbārzdīs, pulkvedis A. Plensners, komponists J. Poruks, doc. K. Princis, bīskaps J. Rancāns, inž. J. Rītums, kritiķis J. Rudzītis, doc. J. Rutkis, žurn. M.Salnā, prof. Dr. L.Slaucītājs, prof. Dr. A.Speke, prof. Dr. P. Starcs, prof. Dr. K.Straubergs, red. A.Strautmanis, dzejniece V.Strēlerte, gleznotājs N.Strunke, monsinjors E.Stukels, mag. iur. Ād.Šilde, prof. E.Šturma, prof. Dr. E.Šturms, prof. Dr. A.Svābe, prof. Dr. A.Teikmanis, ģen. V.Tepfers, sab. darbinieks J.Tillaks, agr. A.Ūdris, doc. A.Veģis, Latvijas sūtnis Londonā K.Zariņš, doc. K.Ziverts, cand. iur. T.Zvejnieks.